

Ára: 900 Ft

 MÓRA
KÖNYVKIADÓ

Illusztráció: Kismarty-Lechner Zita (Lázár Ervin: Százpetytes katica)

**Minőségi gyermek- és ifjúsági irodalom
a Móra Könyvkiadótól**

Magánszemélyeknek 25%, intézményeknek 40% kedvezmény.
Több mint 1500 cím – klasszikustól kortársig.

www.mora.hu

Mozgó világ

2019/5

5

Mozgó világ

2019/5

Csillag István: Kételyek nélkül • Majtényi László esszéje • Pikó András az EP-választásról Dobrev Klárával, Jávor Benedekkel, Inotai Edittel és Soós Eszter Petronellával beszélget • Mihályi Péter tanulmánya • Konrád György A férfi alaptörténete • Magyar László András prózája • Berényi Klára, Kiss Judit Ágnes és Vörös István versei

Almási Miklós • Csengery Kristóf • Csepeli György • Dalos György • Fáy Miklós • Gárdonyi László • Hargitai Miklós • Kéri László • Lángh Júlia • Parászka Boróka • Pető Iván • Radics Viktória • Vadas József • Végel László • Voszka Éva

Kérjük, támogassa személyi jövedelemadójának 1%-ával
a *Mozgó Világ* folyóirat kiadását! **Adószámunk: 19650414 2 41**

Mozgó-lexikon
A–Z

ALMÁSI MIKLÓS 1932-ben született Budapesten. Esztéta, filozófus, az MTA rendes tagja, Széchenyi-díjas. Legutóbbi könyve: *Ami bennünk van* (2019).

BERÉNYI KLÁRA 1974-ben született Debrecenben. Hatgyermekes könyvtáros-tanár, egy szakköznevelőben dolgozik.

CSENGERY KRISTÓF 1957-ben született Budapesten. Déry Tibor- és Szabolcsi Bence-díjas költő, zenetörténész, zenekritikus. Legutóbbi verseskötete: *Dalok könyve* (2012).

CSEPELI GYÖRGY 1946-ban született Budapesten. Szociálpszichológus, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *Sors-húzó* (Ferenczi Borbálával, 2016).

CSILLAG ISTVÁN 1951-ben született Budapesten. Közgazdász, a Medgyessy-kormány gazdasági és közlekedési minisztere. Legutóbbi könyve: *Háttal a holnapnak* (2018).

DALOS GYÖRGY 1943-ban született Budapesten. Író, történész, publicista; 1995 óta Berlinben él. Legutóbbi könyve: *Tíz esztendő – Európai naplójegyzetek* (2016).

FÁY MIKLÓS 1964-ben született Budapesten. Szabadfoglalkozású kritikus, újságíró.

GÁRDONYI LÁSZLÓ 1986-ban született Budapesten. Művészettörténész, esztéta.

HARGITAI MIKLÓS 1969-ben született Budapesten. 1994-től a lap bezárásáig a Népszabadság újságírója volt, Hevesi Endre-, Bossányi Katalin-díjas. A MÚOSZ elnöke. Legutóbbi könyve: *És bocsásd meg vétkeinket* (2018).

KÉRI LÁSZLÓ 1951-ben született Rószkén. Politológus, szociológus, tanár.

KISS JUDIT ÁGNES 1973-ban született Budapesten. Költő, író, középiskolai tanár. Legutóbbi könyve: *A halál milongát táncol* (2017).

KONRÁD GYÖRGY 1933-ban született Debrecenben. Kossuth-díjas író, szociológus. Legutóbbi könyve: *Öreg erdő. Ásatás 2.* (2018).

LÁNGH JÚLIA 1942-ben született Budapesten. Újságíró, író, fordító. Legutóbbi könyve: *Macskák és férfiak* (2014).

MAGYAR LÁSZLÓ ANDRÁS 1956-ban született Budapesten. Író, költő, orvostörténész. Legutóbbi könyve: *Solenoid és Pelithe – Régi gyógyszerkentyük* (2017).

MAJTÉNYI LÁSZLÓ 1950-ben született Budapesten. Jogtudós, egyetemi tanár, az MTA doktora, az Eötvös Károly Intézet elnöke. Legutóbbi könyve: *Romok ormán* (2014).

MIHÁLYI PÉTER 1953-ban született Budapesten. Közgazdász, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A magyar gazdaság útja az adósságválságba, 1945–2013* (2013).

PARÁSZKA BORÓKA 1976-ban született Gyergyószentmiklóson. Bossányi Katalin-díjas publicista, író; Marosvásárhelyen él.

PETŐ IVÁN 1946-ban született Budapesten. Levéltáros, történész. 1990 és 2010 között az SZDSZ országgyűlési képviselője.

PIKÓ ANDRÁS 1964-ben született Békéscsabán. Bossányi Katalin-díjas újságíró, a Klubrádió műsorvezetője.

RADICS VIKTÓRIA 1960-ban született Zomborban. Költő, esszéíró, műfordító, kritikus.

VADAS JÓZSEF 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A magyar iparművészet története* (2014).

VÉGEL LÁSZLÓ 1941-ben született Szenttamáson (ma Szerbia). Kossuth-díjas író, kritikus. Legutóbbi könyve: *Két tükör között* (2016).

VÖRÖS ISTVÁN 1964-ben született Budapesten. Költő, író, irodalomtörténész, esszéista, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem tanára. Legutóbbi könyve: *Thomas Mann kabátja* (2017).

VOSZKA ÉVA 1953-ban született Budapesten. Közgazdász, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *Az állami tulajdon pillanatai – Gazdaságtörténeti és tudománytörténeti nézőpontok* (2018).

A borítót Váli Dezső tervezte.

Színes melléklet: *Csurka Eszter munkái*

Találd meg
kedvenc kávédat
vagy friss
szendvicset
nálunk!

FRESH
CORNER

Megéri lassítani!

www.freshcorner.hu

Csillag István	3	Kételyek nélkül <i>Tanulmány</i>
Majtényi László	15	A magyar állam kiszáll tenger fájdalma ellen <i>Esszé</i>
Mihályi Péter	21	Miként lett „bukott állam” Magyarország? <i>Tanulmány, második rész</i>
Pikó András	31	Ha átmegy Salvinihez, nullára fog redukálódni <i>Pódiumbeszélgetés az EP-választásról</i> <i>Dobrev Klárával, Jávor Benedekkel, Inotai Edittel</i> <i>és Soós Eszter Petronellával</i>
Gárdonyi László	47	Az idő és az anyag <i>Csurka Eszter</i> munkáiról
Berényi Klára	54	Apa, Levesbe való, Galagonya <i>Versek</i>
Vörös István	55	Egy kivesző nemzethez, Lenin meglátogatja Gorkijt Caprin <i>Versek</i>
Kiss Judit Ágnes	58	Kidob, Első látásra szerelem, Mikor elkezdted nem tudni szeretni, A vén fegyverkovácsné intelme <i>Versek</i>
Konrád György	62	A férfi alaptörténete <i>Regényrészlet</i>
Magyar László András	70	A látogató <i>Novella</i>

Hónapló

Dalos György	73	Moszkva helyett Altmark
Lángh Júlia	76	Az okkult polgi
Hargitai Miklós	79	Bezár a Lenin
Végel László	82	Éhségsztrájk-maraton vagy számháború
Parászka Boróka	85	Traktor, pecsenye – felfalni az uniót

Reflex

Voszka Éva	89	Az irónia visszatérése
Kéri László	96	Heller 90

-ról, -ről

Pető Iván	103	A Duce
Radics Viktória	106	Önismeretkönyv
Almási Miklós	110	Az arc mint kvíz
Csengery Kristóf	115	Al fresco
Csepeli György	118	Tu felix Austria
Vadas József	121	Táncos ház a Ganzban
Fáy Miklós	126	Áruházi gondolatok

Megjelent a

LENTUS Kft.

Felcsúti Péter
Bojár Gábor
Kende Péter
Nyíri Pál
Szelényi Iván
és más magánszemélyek támogatásával

2

Mozgó Világ 2019/május

negyvenötödik évfolyam

Főszerkesztő: P. Szűcs Julianna

A szerkesztőség tagjai: Erdély Gábor (a kuratórium elnöke), Barna Imre (vers, próza), Bogárdi Márta (lapigazgató), Bognár Róbert (kuratóriumi tag), Csák Csongor (kuratóriumi tag), Gárdonyi László (képzőművészet), Nagy Zoltán (jogász), Papp Aranka (gazdasági vezető), Pikó András (élő interjú), Rab László (olvasószerkesztő), Király Ágnes (asszisztens), Szűcs Péter (tördelőszerkesztő), Vitányi Iván (kuratóriumi tag).

Terjesztés: Magyar Lapterjesztő Rt. 1097 Bp., Táblás u. 32. Postacím 1388 Bp. Pf. 73.

A szerkesztőség címe: 1051 Budapest, Nádor u. 26. Telefon: 331-9393. E-mail: mozgo@mozgovilag.hu. Kiadja a Mozgó Világ Alapítvány. Adószám: 19650414-2-41. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen: hirlap.elofizetes@posta.hu, faxon: 303-3440. További információ: 06-80-444-444. Külföldön terjeszti a Batthyany Kultur-Press Kft. (e-mail: batthyany@kultur-press.hu; H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891). Előfizetési díj 1 évre 9000 Ft. Indexszám: 25604. Készült a Coradix Kft.-nél. HU ISSN 0324-4601

Szerkesztőségi fogadóórak: szerda 2-től 5-ig

Mozgó Világ-online: www.mozgovilag.hu

Számlaszámunk: Magyar Külkereskedelmi Bank 10300002-20323080-00003285

Kételyek nélkül

(Kampányüzemmódban)

Orbán két évtizede, az 1998-as választások megnyerésekor kezdett hozzá a korlátlan hatalmat és ezzel mások (az „állam”) jövedelmének és vagyonának átcsoportosítását biztosító, kezdetben ideológiamentesnek látszó, (Magyar Bálint kifejezésével) maffiaállamának kiépítéséhez. Az első kormányzati periódusában abból adott ízelítőt, milyen találcsonyan használja fel a megszerzett hatalmat arra, hogy cégeket szerezzen meg (állami gazdaságok), állami megrendeléseket csapoljon meg (Vegyépszer autópálya-építései), elhallgattassa a kritikus sajtót (újságírók adóellenőrzése), eltüntesse a korábbi bűnjelkeket (Kaya Ibrahim cégügyei) úgy, hogy formálisan ne lehessen fogást találni rajta (lásd „lepapírozás”). Második kormánya (2010–2014) idején az újdonságot a fékek és ellensúlyok rendszerére alapozott polgári demokratikus berendezkedés szétverése jelentette az „alkotmányellenes államcsíny” (Vörös Imre) végrehajtásával, miközben a bünszervezetként működő maffiaállam gazdasági alapjainak lerakása változatlan lendülettel folyt tovább (lásd EU-pályázatok, Mr. 20 százalékok intézményesítése, illetve az adótörvényekkel folytatott jövedelemátcsoportosítás a politikai család javára). A harmadik Orbán-kormányzás (2014–2018) idején szilárdult meg a kiépült autokratikus rendszer (minden „nemzeti intézmény” élén Orbán vazallusai állnak, az alaptörvény-módosításokkal a sar-

kalatos törvények száma az eget veri, a migránsözás hullámai pedig partra vetett hallá változtatták az ellenzék pártjait). Most negyedik kormánya periódusában (2018–) a választáson megdönthetetlen, a visszafordíthatatlan és korlátlan abszolút hatalom mechanizmusának a kiépítése, a nemzetközi szövetségépítés és a most már nyílt, leplezetlen fasisztoid ideológiai megalapozás kap lendületet. Minden kormányzati periódust a Horthy, sőt a nyilas korszaktól örökölt ideológiai elemek feltűnése jellemezte, de ezek eddig nem alkottak összefüggő és összehangolt rendszert, mert erőteljesebbnek tűntek a korlátlan hatalomgyakorlást és a jövedelmek meg a vagyon lenyúlását nemzeti lepellel eltakaró machinációk, ám az utolsó két évben megjelentek azok a hívószavak, amelyek a fasisztoid rendszer leírását igazolják (Ungváry Rudolf).

A négy kormányzati periódusban kiépült Orbán-rendszer sokféle intézményi és ideologikus elemet ötvözött, Orbán fejlett fasisztoid maffiaállama politikai stratégiájának mégis egyetlen állandó, látszólag taktikai eleme a Fidesz szavazóbázisának megnyeréséért, megtartásáért folytatott *kampány*. A folyamatos kampányban az országot uraló államaffia jelöli meg a közbeszéd aktuális tárgyát, határozza meg a kommunikációs fórumokon megjelenő témák fontossági sorrendjét, osztja ki mind a saját tábor hangadóinak, mind az ellenzék alakjainak szerepeit, rendezí és

rendszeri mind az elektronikus, mind a nyomtatott kommunikáció helykiosztását. Ennek a folyamatos kampányüzemmódnak köszönhetően még a legkínosabb ügyek (például a maffia főnökének saját személyes és családja vagyonosodásának felszínre kerülése; Tokaj-Sárazsádány taggyűlési kérdései; a tudományos akadémia bedarálása) sem rendítik meg tartósan és markánsan a megszerzett pozíciót, hiszen szinte azonnal érkezik az ezeket eltakaró, erre „rátakaró” új téma (például megfigyelési ügy vagy a családvédelmi program). A kampányüzemmódban táltal témák (rezsicsökkentés, migránsozás, családvédelmi program) arra kényszerítik az ellenzék képviselőit, hogy ehhez igazodjanak, és saját kezdeményezéseik helyett a maffiaállam szólamait kommentálják. A vaskövetkezetességgel folytatott kampányüzemmódnak köszönhetően még azokban a helyzetekben sincs egyetlen pillanatra sem kétely a választott út helyességét illetően, amikor a zsákmányéhes maffiaállam visszakozásra kényszerül (lásd internetadó).

A rendíthetetlen magabiztosság felkelti az elemző kíváncsiságát: min alapul ez az elszánt gátlástalanság, amellyel bár minden társadalmi csoportot megsért, az Orbán vezette államaffia mégis töretlenül tart célja felé, hogy az országot, annak minden javát és jövedelmét a magáévá tegye. Ebben az írásban erre a kérdésre keresem a választ. Három, egymás hatását erősítő, ám önmagukban is kellően meggyőző okot vizsgállok meg: a gazdaság helyzetére, az ezt jelző gazdasági mutatók változására alapított várakozások szerepét; a külső körülmények, ezen belül a Putyinhoz fűződő viszony alakulását; végül az

országon belüli autonómiák, a gazdasági, társadalmi, kulturális önállóság lehetőségének és feltételeinek a következetes felszámolását.

Még mindig igaz?

– **avagy: „a gazdaság! számár!”**

Bill Clinton 1992-es kampánya óta imamalomszerűen ismétli minden kampányguru és elemző Clinton csodadoktorának, James Carville-nek a szobája falán díszelő hatalmas poszter figyelmeztetését („a gazdaság! számár!”), ami a gazdasági folyamatok mindent meghatározó jelentőségére hívta fel a figyelmet. Carville arra intett, hogy a gazdaság fellendítése – bármennyire is személytelen folyamatok eredménye – az egyes választói csoportok aktivitásától, fogyasztó- és megtakarító kedvétől függ, ezt kell pontosan felmérni, és ehhez kell igazítani a szükséges lépéseket. Ennek megfelelően Clinton – a várakozások ellenére – nem általános adócsökkentést hajtott végre, hanem csak az alacsony jövedelműek és a kisvállalkozók adóit csökkentette, míg a nagy jövedelműek adóját emelte, amivel a költségvetési deficit fokozatos mérséklését is elérte. Egyszerűbben: ötvözte a liberális és a konzervatív gazdaságpolitika elemeit. Elsősorban a fiatal választókra koncentrált (lásd abortuszellenesség felszámolása, a munkáltatók kötelezése a szülési szabadság bevezetésére, illetve hosszának növelésére), amivel a dinamizmust sugallta, ugyanakkor nem fordított hátat az idősebbeknek sem (költségvetési deficit mérséklése, megtakarítások szaporítása). Mivel a kiválasztott csoportok számára táltal célokat elfogadtatta, a gazdaság magasabb fokozatba kapcsolt. Már elnöksége első évében megfordult a trend, gyorsult

a gazdasági növekedés, milliószám keletkeztek állások, és csökkent a költségvetés hiánya, amit kizárólag neki tulajdonítottak. Clinton dinamizmusával, a toleranciára (például a homoszexualitás eltűrése a hadseregben) és a fiatalokra fókuszáló lendületességével, a szabadkereskedelem előtti falak lebontására irányuló erőfeszítéseivel az USA és az egész világ gazdaságát új vágányra állította, ami 2001 szeptemberéig aranykorszakot eredményezett. James Carville figyelemztetésének igazát Clinton gyakorlata igazolta, azóta minden választási kampányban (az USA-ban és a világ többi országában) a gazdaság egyre többet számít. Igaz, már nem úgy, mint másfél évtizeddel ezelőtt.

A közönségnek a gazdasági teljesítménnyel kapcsolatos várakozásai jelentős mértékben meghatározzák a választási győzelmet. Ha a gazdaság jól megy, a növekedési ütem magas, tömegével keletkeznek új állások, alacsony a munkanélküliség, a befektetések hozama szárnyal, az áremelkedés nem szökik az égbe, és az állami költségvetési hiányt kézben tartják – amiből a jól tájékozottak azt olvassák ki, hogy nincs szükség adóemelésre vagy költségvetési megszorításokra –, a választók szívesen szavaznak a hivatalban lévő kormányra. Fordítva, ha a növekedés üteme gyenge, a munkanélküliség és a költségvetési hiány magas, és az ország állandóan külső (hitelezői) segítségre szorul, akkor a hivatalban lévő kormányon az isteni csoda se segít, sőt, az ellenzéknek sokszor csupán az ígéretei is elégségesek, hogy ölébe hulljon a választási győzelem. Hazánkban mindkettőre volt példa: 2006-ban az eladósodásból fűtött gazdasági növekedés és jövedelememel-

kedés miatt (az Európai Unió által el nem fogadott konvergenciaprogram és a várható megszorítások ellenére) a szocialista-liberális koalíció győzött, és hivatalban maradhatott. A 2008-as gazdasági válság és a kényszerű megszorítások után, 2010-ben a Fidesz csupán az ígéreteire támaszkodva (már a kormányváltás is mérsékli az adósság finanszírozási terheit vagy a radikális adócsökkentést) képes volt többséget szerezni. A Fidesz 2010-ben ígéretnek nélkül is gőzhengerként tarolhatott volna, mert a 2006-os választás után azonnal életbe léptetett megszorítások (és a kiszivárogtatott Gyurcsány-beszéd) miatt a közönség csalódottá vált, várakozásai a szoclib koalíció politikáját illetően negatív irányt vettek. Ahhoz azonban, hogy a Fidesz-győzelem egyszersmind az addig hatalmon lévő pártok teljes összezuhanásával járjon együtt, szükség volt a 2008-ban bekövetkezett gazdasági válság lélektani és pénzügyi-gazdasági hatására, meg a közönség alapos megdolgozására, a kampánygépezet újraindítására is.

Orbán és társai a 2010-es választási győzelem után – jóllehet hozzákezdtek ragadozó maffiaállamuk kiépítéséhez – eleinte beérték azzal, hogy „felüljenek” a 2008-as gazdasági válság utáni konszolidációs lépéseket bevezető Bajnai-kormány gazdaságpolitikai vonatára. Ígéretük ellenére az azonnali, nagyarányú és radikális adócsökkentés bevezetését – hiszen ezt a válság túléléséhez húszmilliárd eurós hitelkeretet adó IMF és az unió nem nézte volna jó szemmel – némileg elhalasztották, illetve csak 2011-től vezették be úgy, hogy a bevételkiesést új adók (válságadók) tömegével és a magánnyugdíjpénztárak vagyonának lenyúlásával ellensúlyozták.

Az ígéretek ellenére a kormányváltás hatására jótányit sem lett olcsóbb az óriásira nőtt adósság finanszírozási költsége, nem csökkent a munkanélküliség sem, és csak annyival mérséklődött az államháztartás hiánya, amennyivel ezt a Bajnai-kormány továbbélő intézkedései segítették. Az államhatalmat megkaparintó maffia három legfontosabb lépése mégis világhosszá tette, hogy a gazdasági várokozások maga felé fordítására, ezzel a hatalmi bázis megszilárdítására koncentrált, amivel a maga módján bizonyította, hogy igenis érvényes Carville intése: a gazdaság számít! Elsőként anélkül, hogy nyilvánosan bejelentette volna, a Bajnai-kormány megszorító intézkedéseit folytatja, imamalomszerűen ismételte, mennyire katasztrofális a gazdasági helyzet. Ezzel egyfelől lerombolta elődje eredményességének elismertetését (nem is említem a vezetőszáron elvezetett elődöket, ami kézzelfogható igazolását adta a rossz gazdaságpolitika bűnös jellegének), közben beismernie sem kellett, hogy nem teljesíti ígéreteit. Ezzel a verbális intervencióval elérte, hogy azonnal gyengüljön a forint, amitől mérséklődött az import és erősödött az export. Már a bombasztikus hatású, a devizahitelesekre súlyos csapást mérő – akkor ostobának, ma már a személytelen devizaopciókból származó nyereségre spekuláló – szövegelésével elérte, hogy bejelentett megszorítások nélkül is javuljon az egyensúly.

A második beavatkozásával, a válságadók bevezetésével és a „spekuláns” magánnyugdíjpénztárak vagyonának megszerzésével a szükséges intézkedések terheit látszólag nem az egyszerű, laikus választópolgárok viselték, hanem szervezetek és cé-

gek. A kivetett válságadók az olyan, többnyire külföldi nagyvállalatok által uralt ágazatokat sújtották, amelyekben a cégek bevétele a magyar piacra szánt eladásokból származik. Anélkül, hogy megtakarításokat vagy megszorítást hirdettek volna, irdatlan pénzt szereztek a semleges adórendszer elvét megtörő (az általános és minden cégre vonatkozó profitadóval azonos bevételt biztosító) válságadók révén a nyereszkesedő „multiktól”, a magánnyugdíjpénztár-tagok megtakarításainak állami besöprésével, a nyugdíjalapokkal „spekuláló” magánnyugdíjpénztáraktól, továbbá a korábban meghirdetett uniós pályázatok újrafazonírozásával (a kifizetések halasztásából nyert új pénzekkel) pedig a „rossz pályázatot hirdető” elődöktől. A laikus választókat megtévesztő bűnbakkijelölés legfontosabb funkciója, hogy a választók személyes érintettségéről elterelje a figyelmet, és demonstrálja a határozott szakítást a polgárok megszorításának szocialista politikájával.

A harmadik lépéssorozat kifejezetten azt szolgálta, hogy ellehetetlenítse a gazdasági intézkedések átláthatóságára és kiszámíthatóságára vonatkozó várokozásokat. A kormány szétzúzta az addig a választók érdekei védelmében működő Költségvetési Tanácsot és a gazdasági intézkedések alkotmányosságát vizsgálni képes Alkotmánybíróságot; a félrevezetést álcázó hangzatos nevű terveket és csomagokat (Széll Kálmán-terv, Darányi Ignác-terv stb.) hirdetett meg. A Robin Hood-szerű intézkedések (válságadók), a megtakarítások bezsákolása (magánnyugdíjpénztári vagyon) és folyó kiadásokra való felhasználása, végül a hangzatos tervek azt a látszatot keltették, mintha az

államhatalmat megszerző maffiának egyetlen célja lenne: a gazdaság rendbe rakása. És mintha tevékenységének eredményessége nem a világgazdasági konjunktúra újraindulásától, továbbá az uniós pénzek beáramlásától függene.

E látszat hangsúlyozott képvisellete eltakarta a lényegét, hogy a bűnszervezetként a jogállamot lábbal tipró államaffia éppen hogy mérsékelte a gazdaság, a piaci szereplők (vállalatok és háztartások) önregeneráló képességét. A jogállamiságot felrúgó beavatkozások elbizonytalanították a beruházókat (emiatt az üzleti beruházások 2010 és 2017 között stagnáltak), a beruházások hiányában, továbbá az oktatási rendszerre mért csapások következtében egészen 2018-ig a munka termelékenysége is stagnált. Ennek a következménye, hogy az Európai Unióhoz 2004-ben csatlakozó tagországok közül 2012-ben egyedül hazánkban torpant meg, sőt csapott át visszaesésbe a 2008-as válság utáni kilábalás. A velünk egyszerre csatlakozó versenytársainkétől messze elmaradó növekedés és a válságból való elhúzódozó kilábalás ellenére a választók megtévesztése hatásos volt: várakozásaik lassan megfordultak, már nem az egyre rosszabb helyzetre számított minden csoportjuk, ami miatt fokozatosan a trendforduló is bekövetkezett. *De a Széll Kálmán-tervet meghirdető „Szélltolók” összes 2010 utáni büvészmutatványa arra irányult, hogy az Európai Uniótól érkező Kohéziós Alapból származó pénzeket megnyerhessék, és felhasználásukat folyamattossá tegyék, aminek érdekében a fél évtizeden át folyamatosan alkalmazott túlzott deficit miatti „büntető-eljárás” megszüntetéséhez a szükséges*

forrásokat begyűjthetik, a szükséges takarékosági intézkedéseket eladhatóvá tehetik. Amikor az ország már nem állt a túlzottdeficit-eljárás hatálya alatt – ez a kedvező helyzet éppen a 2014-es választásra készülve, a választást megelőző év végén következett be –, akadálymentesen lehetett az uniós pénzt lehívni. Ettől az időponttól (2013 második fele) a szokásos mértéket messze meghaladó uniós pénz felhasználására került sor, ami lökészerűen beindította a gazdasági növekedést. Tudvalevő, hogy a Kohéziós Alapok átlagos éves felhasználása – az arra jogosult országokban – az éves GDP két-három százaléka körül van. Ezzel az átlagos mértékkel szemben Magyarország éppen a két választás évében (2014 és 2018), illetve az azt megelőző években (2013 és 2017) ennek éppen a dupláját, azaz évi négy-hat százaléknyi GDP-vel azonos mértékű uniós pénzt előlegezett meg a költségvetésében, illetve hívott le az uniótól, amivel akkora pótlólagos kereslet keletkezett a piacon, ami a gazdasági növekedés ütemét – éppen a választásokra – az egekbe lökte. Ettől hullámszik ugyan a növekedési ütem, amit a pozitív várakozások felkeltésére alkalmas saját belső csomagokkal (utolsóként a családvédelmi programmal) igyekszik a kormány kisimítani és egyenletesen magas (négy százalék) körüli szinten tartósítani. Tény azonban, hogy ennek a minden makroökonómiai és gazdaságpolitikai észszerűséget nélkülöző prociklikus politikának a legfontosabb eredménye, hogy a közönség meg van győződve arról, hogy a maffiaállam kézben tartja a folyamatokat, jobban kezeli a gazdaságot, mint szocialista elődei.

Ennek persze ellentmond, hogy a kormányzás nyolc éve alatt az éves hazai össztermék közel felét elérő pótlólagos pénzből (uniós transzferek: 36 százalék és a magánnyugdíjpénztárak vagyonának lenyúlása: 10 százalék; együtt 47 százalék) mindössze 17 százaléknyi GDP-növekedés jött létre. A közönség azonban nem GDP-t és nem a növekedés százalékban kifejezett ütemét fogyasztja, és nem képes felfogni a tízezermilliárdok mozgósító erejét, csak abból ért, hogy most növekedésről, rezsicsökkentésről, bérnövekedésről, adócsökkentésről szól a nóta, nem megszorításokról és válságkezelésről. Orbán kormányzásának a nyolc éve alatt javult a foglalkoztatás, és csökkent a munkanélküliség is. Ennek az volt az ára, hogy a munkaképes lakosság mintegy tíz százaléka külföldön lett foglalkoztatott, miközben a hazai foglalkoztatottak száma mindössze 300 ezerrel nőtt, ami miatt a beígért egymillió új munkahely legfeljebb a külföldön dolgozókkal együtt számítva jött csak létre. A külföldre távozott félmillió magyar, az elképzelhetetlenül (harmadára) visszavágott időtartamú és nagyságú munkanélküli-segély, a folyamatosan alkalmazott – a helyi szavazók zsarolására, sakkban tartására alkalmas – közfoglalkoztatás miatt nemcsak megszűnt a munkanélküliség, hanem a munkaerő is elfogyott, aminek következtében az eddig alig változó nominális bérek rohamtempóban nőni kezdtek. Az is igaz azonban, hogy dollárban vagy euróban számítva mind az ország GDP-ben kifejezett gazdasági teljesítménye, mind a bérek színvonala nagyjából ott tart, mint a válság előtt, ami magyarázza, hogy – minden KSH-segítséggel folytatott kampány ellenére – miért előznek

meg bennünket a versenytársaink. A gazdasági várakozások átfordítására alkalmas kedvező hírek (végre van növekedés, csökken a munkanélküliség, nőtt a foglalkoztatás, nőtték a bérek, a költségvetés hiánya a bővös három százalék alatti, a fizetési mérleg évek óta többletet mutat) hatására a választók még azt is tudomásul veszik, hogy Orbán személyes (Ráhel és Tiborcz a „saját lábán”) és politikai családtagjainak a jövedelmei gyorsan nőnek. A választóknak az államaffia gazdagodása érdekében most még nem kell koldusbotra jutniuk. Kitántoroghatnak külföldre, ha nem tetszik a rendszer. Szabad országban élünk. Szabad nem egyetérteni az államaffiával. Külföldön.

A nemzetközi helyzet fokozódik

Az Orbán vezette állami maffia magabiztosságához az is hozzájárul, hogy a mögöttünk hagyott öt évben nem szorult rá Európa vezető erejének, a németeknek a külön gyámolítására, mert sem a gazdasági eredmények, sem a vastag demagógiával hangoztatott menekültválság kezelése nem indokolt különös segítséget, így a nemzetközi összehasonlításban Magyarország lekerült a legkockázatosabb országok listájáról. Ez persze korántsem jelenti, hogy Orbán oroszbarátsága, az unió egységes fellépését igénylő kérdésekben mutatott kétarcúsága ne váltaná ki az európai vezetők egy részének idegenkedését, de az is tény, hogy a világot és Európa stabilitását veszélyeztető más tényezők fényében Orbán sem a gazdasági mutatók alakulása, de még az ország méretei miatt sem látszik kiemelten kockázatos szereplőnek. A magyar közönség évtizedekig másról se hallott, mint válságkezelésről,

az ország politikai vezető osztálya nem tudott megszabadulni az aktuális adósságválság, hitelválság, deficitválság rémétől, és ha látszott erre remény (1995, Bokros-csomag), azonnal elherdálta a megszerzett lehetőséget. Csak 2015-re következett be első ízben az a helyzet, hogy már nem kellett létező válságot kezelni, és ahhoz, hogy a vezér továbbra is a nemzetmentő szerepében tetszelegessen, ki kellett élezni egy 2012 óta lassan eszkalálódó nemzetközi válságot: a menekültválságot, mert „a nemzetközi helyzet fokozódik” (mondaná Virág elvtárs, vagy ha Putyin felfedezőjére gondolunk, akkor Szeva bácsi, másképpen Szemjon Mogiljevics). A továbbutazásban reménykedő, ezért kényszerűen a Keleti pályaudvarra koncentrálódó, hatásosan egyenesben közvetített menekülttömeg mutatta meg, hogy mennyire magabiztos Orbán Viktor, amikor – a valószínűleg orosz sugallatra megnyílt szerb határon át érkező menekülteket Angela Merkelre küldte. (Biztosra vehették, hogy az evangélikus lelkészi szülői házból hozott, az elesettek iránti szánalom szavára hallgatva, a kancellár asszony megnyitja Németország határait a menekültek előtt, amivel olyan koloncot vesz a nyakába, ami mellett a Krím megszállása vagy az Oroszországgal szembeni szankciók eltörpülnek.)

Itt álljunk meg egy pillanatra. A világ és Európa nagyjából négy év után, 2012-re heverte ki a 2008-as pénzügyi válságban elszenvedett veszteségeit. 2012-től, az USA-hoz képest némi késéssel, lassan minden európai országban újra útjára indult a konjunktúra. A pénzügyi-gazdasági válság után fokozatosan

induló konszolidációt 2011-ben még erősen befolyásolta az arab tavasz, nevezetesen, hogy arab diktatúrák omlottak össze, aminek két legfontosabb következménye: a helyi háborúk, polgárháborúk eszkalálódása és a menekülthullám. Mindkettő újabb pénzügyi áldozatot és a nemzetközi együttműködés újabb próbatételét jelentette. Ebben a nemzetközi mezőben a nagyhatalmak (terrorizmussal szembeni) együttműködésében mutatkozó néhány éves trend is megfordult, a helyi konfliktusok (Szíria) az orosz (akkor még Medvegyev) és az amerikai (Obama) elnök éppen csak kezdődő párbeszédét is megszakították, már csak a hagyományos fegyverszállítási kapcsolatok (oroszok: hivatalos Asszad-féle szír vezetés; amerikaiak: Asszad-ellenes felkelők) miatt is.

A nemzetközi háttér alakulását három érdekes változás befolyásolta. Putyin 2012 májusában újra visszaült az elnöki székbe (váltotta Medvegyevet), országglásának újraindulását segítette az addig hanyatló olajárak újra beinduló fokozatos emelkedése (Obama ajándéka, hiszen bejelentette az amerikai stratégiai készletek elégtelenségét), végül az erősödő olajárak miatt magabiztossá vált Putyin 2012 novemberében lecserélte az orosz hadsereg vezérkarát. Az új orosz vezérkari főnök, Geraszimov meghirdette az új katonai doktrínát, amelyben a fegyveres erők mellett nagy hangsúlyt kapott a politikai és intellektuális eszközök használata, a fegyveres erők éves értekezletén elmondott beszédében azt állította: „A cél nem az, hogy mi legyünk az erősebbek, mint az ellenfél, hanem az, hogy annyira legyengítsük az ellenfelet, hogy az kénytelen legyen egyenlő

partnerként elfogadni bennünket.” Az új Geraszimov-doktrína jegyében látott munkához a régi-új orosz vezetés. Putyin, mint a G20-ak soros elnöke, 2013-ban Szentpétervárott már korántsem vitte tovább azt a békülékeny hangot, amit elődje, Medvegyev Obamával kialakított. Ennek akkor (a szíriai konfliktusban elfoglalt ellentétes álláspontok mellett) az volt az oka, hogy Snowden, aki titkos információkat gyűjtött és szivárogtatott ki az USA harckészültségéről, Moszkvába menekült, ami eléggé világosan jelezte, hogyan kívánja az újra „trónra került” Putyin gyengíteni az USA-t. Akkor a feszült légkört a szíriai polgárháborúban egymással szemben álló felek mellett még „csak” a Snowden-ügy befolyásolta, de néhány hét múlva, amikor Ukrajna akkori elnöke, Viktor Janukovics nem írta alá az előzetesen már megtárgyalt kereskedelmi és társulási szerződést az Európai Unióval (véltetően Putyin utasította erre a háttérből), a Kelet felé haladó békefolyamat megakadt, és kezdett derengeni, hogy Putyin mennyire szeretné a megbékélést. Nem tűri tovább az orosz befolyási övezetekből való kiszorulást (lásd arab tavasz), de különösen nem szeretné az esetleges nyugati ellenőrzést sem a saját határainál (Ukrajna). Ez már akkor is szembetűnő volt a hidegháborús, majd a tárgyalásos, az enyhüléssel időszakot felváltó együttműködési kísérlet (legfőbb közös ellenség a terrorizmus) fényében.

A magyarországi maffiaállam kiépítésére irányuló törekvések ezek mellett a változások mellett még európai jelentőségüket is elvesztették. Putyin, kihasználva – a részben maga által teremtett – zavaros hely-

zetet, Janukovics bukása után az új ukrán rezsimet továbbra is leckéztette, hogy végül biztonsági zónájának kiterjesztése jegyében az ukrainai „civil” orosz „védelmi” beavatkozásra a Krím megszállásával tegye fel a pontot. Igaz, ehhez az orosz vezetés csak hosszas előkészítés után kezdett hozzá, aminek titkába – az európai egység megbontása érdekében, továbbá, hogy elkezdje a saját szövetségi rendszerét építeni – vélhetően bevonta Orbán Viktort is (lásd a titkos Paks-szerződést és később Orbán Kárpátaljával kapcsolatos megszólalásait).

A világ és elsősorban Európa kezdte megtapasztalni, hogy a Geraszimov-doktrína jegyében számolatlanul ömlik a pénz azokhoz a nyugat-európai pártokhoz, amelyekre manapság az euroszkeptikus jelzőt alkalmazzuk. Putyin világosan látta, hogy az európai béke biztosító az Európai Unió, ezért elsőként ennek meggyengítése a fontos. Tudjuk, hogy a kezére játszott néhány tényező: az angol konzervatív pártvezér, David Cameron ügyetlensége, a német nagykoalíció belüli vetélkedés, a bajor CSU étvágya, hogy komolyabb szerephez jusson, vagy a valahai Poroszország romjain felépült NDK területén kibontakozó elégedetlenség. Putyintól elsőként Nigel Farage kapta meg a támogatást, amit Farage és pártja Nagy-Britanniának az unióból történő kiléptetésére kiírandó népszavazás kizsarolására és megnyerésére használt fel. Jutott az orosz apanázból Marine Le Pennek, de még a holland szélsőségesek (de Witte) mellett az osztrák Szabadság Pártnak is. A doktrína jegyében kerítette be Putyin a paksi atomerőmű újabb blokkal történő bővítésének ötletével Orbánt,

aki engedelmesen produkálta a Keleti pályaudvaron koncentrálódó és Németország meggyengítésére irányuló – valószínűleg Moszkvában kitervelt – menekültválságnak egy újabb, látványos fejezetét.

Ez a bekerítés azonban egyáltalán nem volt ellenére Orbánnak, hiszen a kormányzásra készülve – nem alapítványosan reménykedve abban, hogy majd legyőzi az őszi beszédben meg a 2008-as válságban megrogyant Gyurcsányt – jó előre felkereste az addig általa meglehetősen hanyagul kezelt Putyint, akkor még mint miniszterelnököt. Ez a 2009. novemberi oroszországi látogatás azért is különleges volt, mert Orbán még nem tehetett hivatalos állami, legfeljebb pártközi látogatást, ezért Putyin pártjának kongresszusára hívták meg. Orbán a meghívásnak csodák csodájára eleget is tett, Szentpétervárra érkezett, jóllehet nem szokott pártkongresszusokra járni, arról nem is beszélve, hogy egy olyan pártról volt szó, amelyiknek nem sok köze van a Fideszhez és pártcsaládjához: az Európai Néppárthoz.

Orbán ezt a meghívást nem utasíthatta vissza, ami többet sejtet a párbeszéd felvételénél. Orbán ettől a különös látogatástól kezdve sajátos kapcsolatot kezdett ápolni Putyinnal, ami egyre inkább fordítva működött: Orbán Putyinban „törököt fogott, aki nem ereszt”. (Érdemes itt megemlíteni a nemrégiben megjelent amerikai oknyomozó újságíró, Craig Unger *Trump háza, Putyin háza* című könyvét, amelyben fontos szerepet kap az a Szemjon Mogiljevics, aki személyes magyarországi ismeretségei révén akár közvetítőszerepet is játszhatott a Putyin és az Orbán közötti kapcsolat létrehozásában.)

A Geraszimov-doktrína jegyében nem csak Orbánra várt fontos szerep. Az igazi cél az USA meggyengítése volt. Az Oroszország számára nem túlságosan kellemes Hillary Clinton elnökségének elhárításához Putyin folyamatosan kiszivárogtatta Hillary Clinton ügyetlen, magánszerverről folytatott levelezésének újabb és újabb részleteit, illetve felfedezte és tálalta Donald Trumpot, ami által a világnak egyetlen pontján sem talál a választás szabadságát és az ezt alátámasztó intézményrendszert védő választópolgár biztos támasztékot. Az ellenfél (ha még nem is gazdasági) meggyengítése megkezdődött. Ha valaha igaz volt Voltaire mondása Poroszországra, akkor most megisméltődni látszik a történelem Oroszország esetében: „Amíg az államoknak hadseregei vannak, addig az orosz hadseregnek (titkosszolgálatoknak és politikai rendőrségnek) van egy állama.”

A magyar fasisztoid maffiaállam a menekültválság kirobbantásával – úgy tűnt, végleg – szétverte a belföldi ellenzék esetleges egységes fellépésével megerősödni képes ellenfeleit, ugyanakkor a legnagyobb fenyegetést jelentő Angela Merkelt is sikerült lekötnie, akinek így nem maradt módja arra, hogy a Putyin kinasaként az unió meggyengítésén dolgozó Orbán semlegesítésére és elszigetelésére koncentrálhassa figyelmét.

Ami a fokozódó nemzetközi helyzet áttekintéséből a magyar választó számára kirajzolódik, az az, hogy ma már a világ egyetlen pontja sem olyan, mint tíz éve, a 2008-as pénzügyi válság előtt volt. A hosszú múltira visszatekintő patinás nyugati demokráciákban is hasonló hangok hallatszanak, mint amit a magyar

választó a hazai maffiavezértől hall, az pedig, hogy két évtized után – köszönhetően részben a nyugati munkapiacok megnyílásának – a magyar választót már nem a munkanélküliség, a magas infláció vagy a valuta-válság fenyegeti, arra indítja, hogy beletörődjön: valószínűleg nincs sokkal jobb, mint amit a magyar maffiaállam kínál. Márpedig a külföldre „kitántorgott” félmillió magyar hazaküldött beszámolóiból, illetve hazautalt keresetéből a magyar választó arra a következtetésre jut, hogy legalábbis egyelőre el kell fogadnia Orbán rendszerét. A közöny, a belenyugvás magabiztossá, sőt elbizakodottá tesz. A magyar maffiaállam feje pontosan tudja, hogy választáson szinte lehetetlen őt legyőzni. Ehhez a legfontosabb intézményi és politikai keretfeltételeket már a maga képére formálta: a választási rendszertől kezdve a médiafelületek kisajátításán át az ellenfelek finanszírozásának ellehetetlenítéséig. A legfontosabb tényező, hogy a gazdaság működéséből nem a tehetetlen és bizonytalan kormányzás, hanem a (rablóvezérek) megingathatatlan magabiztossága látszik. De legalább ennyire fontos, hogy minden korábbi várakozás ellenére nincs kiközösítve a nemzetközi szintéren sem, nem szorul arra, hogy csupán Putyin szoknyája mögé bújjon. Az is a kezére játszik, hogy a családtagokkal együtt közel nyolcszázezer választó már nem Magyarországon keresi a jövőjét, így ennyivel kevesebb lehet az ellenzék választási ereje is.

Kő kövön nem marad

A magabiztosság és a kétely nélküli kormányzás harmadik oka: minden lehetséges ellenállás, önállóság

megtörése, szétrombolása. Ismert a Sztálinnak tulajdonított mondás a békeharcról: „Ha itt kő kövön nem marad, akkor is béke lesz!” A magyar állammaffia vezére hűen követi Sztálin mondását, mert akkor is övé és családjáé lesz az ország, ha itt kő kövön nem marad. Az orosz vonal érvényesítése alig fél évtizedes, ezért eleinte a rombolás Putyin által már kipróbált gépezete sem volt olajozott. De a putyini modellnek megfelelően rombolja le az autokrata rezsimmel szembeni ellenállás minden lehetséges bázisát, leginkább azt a közeget, amiből az ellenállás kinőhetne, ez pedig a tudás, a felkészültség, a tanult emberfők sokasága. A tanulás mint érték megsemmisítését, a tanultság lezüllesztését – úgymond a gazdaság, a versenyképesség felemelése jegyében – azzal kezdték, hogy az iskoláztatás kötelező idejét 18 évről lezállították 16 évre, miközben a világon mindenütt emelik az iskolapadban töltendő időt. A következő lépés a szakképzés átalakítása lesz, a közismereti tárgyakat (matematika, magyar irodalom, történelem) kiszorítják, és helyettük úgymond a gyakorlatiasságot erősítik. A tudás mindig veszélyt jelent a diktátorokra. Ennek jegyében történt meg az önkormányzatok és rajtuk keresztül a szülők, a helyi lakosok ellenőrzése mellett működő általános iskolák irányításának, az ott tanító tanárok és tanítók kiválasztásának, az ott alkalmazott tankönyveknek és tanmenetnek az „államosítása”, azaz a kormányzat alá rendelése és a túlcentralizáltság újraépítése az alapfokú és a középfokú oktatásban is. Folytatódott a felsőoktatás legyűrésével, amikor kancellárokat ültettek az egyetemi vezetés nyakára, majd

az egyetlen elismerten európai színvonalú egyetemnek, a CEU-nak az elűzésével. Ha már az alapok felszedésével, az alapfokú oktatás államszolgává tételével végeztek, akkor befejezhetik az értelem száműzésének feladatát a Magyar Tudományos Akadémia és a tudományos kutatóhálózat szétverésével.

Az ember csak találgat, hogy a kutatóintézetek jeles, ám autonóm kutatóinak az országból való kiűzése, a tudományos kutatás szabadságának a megvonása, a kutatóintézetek által elfoglalt épületek és telkek megszerzése vagy az intézeteknek a kedvelt egyetemekhez csatolásával az idézettségi mutatók javítása-e a cél, vagy mindezek együtt. Lehet persze, hogy sokkal egyszerűbb a magyarázat, akár még az is szóba jöhet, hogy az államaffia vezetői többször jártak a Corvin téren, és felfedezték az egyik öreg, patinás ház homlokzatán (a mai Art'otel) a feliratot: „A kutatás haladást jelent. A tudás hatalmat.” Ez a két évszázados (bár felújított) homlokzati véset annyira felingerelte őket, hogy kellett találniuk egy akadémikus, egyetemi tanár osztályárulót (Palkovics), hogy a saját hatalmukat fenyegető tudással és kutatással leszámoljanak. Arra is rájöttek, hogy saját hatalmukat akkor őrizhetik meg, ha a tudást másoktól elveszik.

Az államaffia a rombolásban nem végez félmunkát. Egy fél évtized elég volt ahhoz, hogy a jogállami forradalom vívmányait, a rendszerváltás intézményi keretét adó fékek és elensúlyok rendszerét szétszereljék, és hatalomféltésüktől vezetve hatástalannítsák (lásd Vörös Imre: alkotmányellenes államcsíny). Az Alkotmánybíróság, a Költségvetési Tanács, az elgyengített ombudsmani rendszer, a

díszletként fungáló önkormányzatok, az úgynevezett nemzeti intézmények – Állami Számvevőszék, Legfőbb Ügyészség, Kúria, Magyar Nemzeti Bank – elfoglalása, a magyar maffia-vezértől személy szerinti függőségben lévő vezetők hosszú évekre történő bebetonozása jelzik, hogy a demokratikus ellenőrzés megsemmisítésében nem ismernek tréfát.

Nem vicceltek akkor sem, amikor a segélyre szorulókat, a munkanélkülieket megfegyelmezték. Ennek persze biztosan volt közgazdasági-pénzügyi magyarázata is, hogy a rövidebb ideig (a korábbi harmada) és alacsonyabb mértékben (a korábbi 80 százaléka) megállapított álláskeresői támogatás majd újabb állás megtalálására ösztönöz. Talán az is elfogadható indok volt, hogy az évtizedekig segélyből élők gyerekei végre éljék át, hogy szüleik nemcsak alkalmi, feketemunkára, hanem rendszerességhez szoktató foglalkoztatásra is elindulnak. Hátha ezen a módon kikényszerítheti a hatalom, hogy legalább a gyerekek ki tudjanak kerülni a szegénysorból. Ha volt is észszerűség az elgondolások mögött, hiányzott a megértő, a szegények méltóságával összeegyeztetett támogató, felzárkóztató, ismereteket és gyakorlatot nyújtó intézményrendszer megépítésének szándéka, és még inkább hiányzott a fokozatosság, az önkéntesség ösztönzése és az állami támogatás lenini hármassága. A szegények és esetetek körülményeibe való durva és azonnali beavatkozás világossá tette, hogy a gettóvá tett falvakba szorított, munka nélküli szegények (elsősorban romák) elleni fellépés egyszerre megfélemlítés a többieknek, másfelől olcsó (rasszista) populizmus: üsd a gyengébbet!

A paraszolvencia intézményrendszerében otthonosan lubickoló főorvosok többsége, az egészségügyi ellátórendszer oligarchái megkönnyebbüléssel fogadták Gyurcsány bukását, de különösen egészségügyi miniszterének, Molnár Lajosnak a lemondatását, mert joggal gondolhatták, ha Molnár marad, akkor a beteg és a járulékfizető lesz az első, és nekik, szolgáltatóknak éppúgy kell versenyezniük, mint a fodrászoknak vagy a műkörmösöknek. Molnár Lajos engesztelhetetlen és értő harcosa volt annak, hogy az észszerűségnek és a méltóságnak az egészségügyben is érvényesülnie kell, éppen ezért kellett elbuknia. A bukásában az orvosoligarchák mellett az államaffia populista demagógiáját nagykanállal benyelő tudatlanság, a vizitdíj elleni népszavazók is szerepet játszottak. Csak késve vették észre, hogy világra szóló győzelmükkel megnyerték a dél-amerikai bádovárosok egészségügyi rendszerének szintjére züllesztett despotizmust és a maffiatagok számára nyújtott kivételezett ellátás csilivili világának kettős rendszerét. Még soha annyi pénzt nem vontak ki a mindennapi ellátásból, mint ebben a demagógiával puhára bélelt egészségügyi világban, még soha annyi fejlesztési pénzt nem csapoltak meg a betegérdekekkel takarózva, mint a maffiaállam egészségügyi rendszerében. Ha valaki elhitte, hogy beteg és beteg között (mert nem a zseb, hanem a kór számít) nem lesz megkülönböztetés, annak érzékelnie kell, hogy mit jelent a betegek, a nővérek, az asszisztensek megsértett méltósága, ami talán szembetűnőbb, mint a százéves önellátó hagyományokat őrző (minden városban legyen kórház) pazarló rendszer szétrohadása.

A nyugdíjasok sem maradhattak ki a sorból. Érzékelniük kell, hogy mint tömbszavazók fontosak, ezért a kiszámíthatatlan játék a nyugdíjak értékállandóságával, a várható inflációnak a valóban megalapozottnál jóval magasabb szintre történő jóslása tényleges reálnyugdíj-emelkedést hoz a választási évben, hogy azután az újonnan megállapított nyugdíjak egyre kisebb helyettesítési arányát jelentsék a valahai átlagkeresetnek. Ami ellen a legkevésbé a munkapiacról már kikerültek tudnak védekezni: a kiszámíthatóság és a várakozások megalapozottságának a hiánya őket is elérte, pedig hányan csókoltak kezét a faluba, a városba látogató fiatal nagyságosnak.

Érdemes-e szólni a kiszámítható életpályamodellt követelő közalkalmazottakról vagy a köztisztviselőkről? Akik kaptak biztonságot és kiszámíthatóságot ígérő új bértáblázatot, aminek az alkalmazásakor – ezerszer megtévesztve, ezerszer lejáratva – összeszorított foggal kell túrniuk, hogy húszéves tanári pályával a hátuk mögött kétévente jövőképet fessenek, vagy egymásról bizalmas információ gyűjtését megtagadva a bizonytalanság lehessen az osztályrészük. Ha a túlmunka már jóval előbb lesz a szokásos átlagkereset része – anélkül, hogy az emelkedne –, mintsem hogy az évi négyszáz órás túlmunka (rabszolgatörvény) lehetőségét elfogadták volna. Azzal, hogy a körükben már évek folyó játék lehetőségét a munkapiac valamennyi résztvevőjére nyíltan kiterjesztették, valamennyi munkavállaló számára kézzelfoghatóvá vált, hogy ahol maffiózók adnak munkát, ott a maffiózóké lesz a haszon.

A magyar állam kiszáll tenger fájdalma ellen

(A szlovén karikatúraaffér)

Nagykövet a minden határán
Megáll az ész. A magyar kormány karikatúrák ellen küzd. Közel-keleti és keleti kényurak, vazallusaik gondolják néha, persze rendszerint tévesen, hogy saját kisebb-nagyobb szemétdombjukon túl is rendszabályokat, tilalomfákat állíthatnak a szabad sajtó működése elé. Ezek olykor még azzal is bepróbálkoznak, hogy külföldi kormányokkal védessék régen hiányzó becsületüket az elemző újságíróktól, csúfolódó karikaturistáktól, mérges publicistáktól. Napok óta dörzsölöm a szememet, mert nem hiszem, amit látok. Mégis, hol élünk, mára mivé lett Deák Ferenc, Vörösmarty, Petőfi, Eötvös József, Ady Endre, Bibó István országa? – kérdezzük néhányan egyre riadtabban. A kögazdász végzettségű Szilágyiné Bátorfi Edit nagykövet szerint a *Mladina* című szlovén lap „minden határt átlépett”, amikor Orbán Viktorról karikatúrát merészelt közölni (ám az erről szóló megnyilvánulások sem a régi, sem pedig az új ellenzék ingerküszöbét nem érték el). Nem tudjuk, miféle határookra gondolt a prágai diplomával rendelkező nagykövet asszony, de tudnia kellene, hogy kormányoknak, külképviseléseknek, nagyköveteknek más országokban (is) szigorúan tilos korlátozó szándékkal a sajtó szabadsága körül sertepertélniük. Amúgy pedig, függetlenül a nagykövet asszony gyakorlati tréfáitól és komoly-

kodásaitól, a kifogásolt karikatúra bőven az alkotmányosan védett közlések, azaz a sajtószabadság határain belül maradt. Kicsodája lehet Szilágyiné Bátorfi Editnek Orbán Viktor? – kérdezhetné valaki nem kevés joggal. Mintha ugyan szemérmes mimózavirágot vagy gyöngye violát védelmezne, nem pedig a sajtó tulajdonosait és munkásait háziasító, éppenséggel mások szabadságára törő mákvirágot.

Szilágyinének ebben a kártyapartiban, nagykövetként, fájdalom, nem osztottak lapot. Valójában, persze, a nagykövet döntéséről szóló, annak motívumait firtató kérdésem a NER logikájában hamis. A nagykövetet nem azért tartják, hogy gondolkodjon, és különösen nem azért, hogy bármiben döntsön. A magyar állam darab ideje egyetlen akarat, egyetlen személy szolgálatába szegődött. Nem csupán az inkriminált karikatúra, a történet középpontjában is egyetlen személy áll: Orbán Viktor. Minden, ami itt történik, az ő testet öltött óhaja, ennek következtében személyes felelőssége is; a történetek kiváltó oka vagy egyedi utasítása vagy pedig általános rendelkezése. Ha ritkán valami másként esik meg, annak azonnal láthatók a következményei. Mesélhetnek erről azok a NER-arcok, akik az elmúlt évek alatt szépen eltűnedeztek a láthatóságból.

A magyar külképviseltek tollforgató diplomatái hosszabb ideje munkáslevelezőként kacagtatják a Magyarországgal foglalkozó újságok olvasóit, de ez most más, ez szintlépés, mert a magyar diplomácia most már nem tényállítást és véleményt, hanem karikatúrát vitat, és diplomáciai jegyzéket nyújt át. Sejttem én, mely mondat motozott volt a miniszterelnöki fejben, mielőtt a felsőbb óhajt teljesítve Szilágyiné levelét megírta, jegyzékét elküldte. Ez: „Akkor nemesb-e a lélek, ha túri balsorsa minden nyúgét s nyilaít, vagy ha kiszáll tenger fájdalom ellen, s fegyvert ragadva véget vet neki?” A nemes léleknek, emlékeztessük azért őt erre –, hiszen már jó ideje nem királyfi, nem polgár, hanem állama első embere –, jog szerint miniszterelnökként a gúny nyilaiból is sokkal többet kell eltűrnie, mint akárki közembernek. A lélek rosszul döntött, a nagykövetek ilyenmire egyáltalán nem használhatók. Viszont ha nem ismeri az ilyen ügyekre irányadó strasbourgi, európai vagy éppen amerikai joganyagot, akkor OV, amikor a firkászok bárhol tiszteletlenül rajzolnak, írnak, beszélnek róla, nyugodtan elballaghat (vagy elküldheti ügyvédjét) a ljubljanaí, berlini, párizsi, washingtoni stb. bíróságokra, midőn magasztos személyét (magánéleti) jogaiban éppen sértve érzi. Ez az út nyitva áll előtte. De, a nevetségessé válás kockázata nélkül, a nagykövetét bizony nem küldheti rá egyik újságra sem.

A hatalmasok bírálói

Mára – habár még mindig akadnak néhányan, akik talán erkölcsi megfontolásokból, kalandvágyból itthon a hatalmasokkal csúfolódní meré-

szelnek –, szögezzük le, Magyarországon szoros korlátok közé szorult a szabad sajtó. Mégis, vajon elképzelhető-e, hogy az *Index*, a *HVG* vagy a *Népszava* megrendszabályozását követelné az ott megjelent kép, írás miatt valamely európai állam, akár még az orosz vagy a belorusz is? Képtelen gondolat, ugye? Mi viszont időközben megszoktuk a megszokhatatlant, az illiberális állam a neki nem tetsző médiumot nem éppen betiltja – ezt egyelőre még nem meri (vagy, ami ugyanaz, inkább nem tudja?) megtenni –, hanem kerülő úton, eltünteti: például elveszi a frekvenciáját, strómanjával felvásároltatja, megszüntetteti vagy, hogy a legfrissebb esetet említsem, ha a *HVG* címlapján egyszer csillagként feltündöklík Rogán Cecília, akkor a Mahir néven működő, Mészáros Lőrinc birodalmához tartozó ún. magáncég a lap kiadójával kötött, a kiadó szerint nem felbontható szerződését rögtön felbontja. Külföldön azonban más a helyzet, ott ez sajnos nem megy, ott a NER – elárulva ezzel, mit gondol valójában a szabadságról –, immár nyers elnyomást követelve kiáltozik.

A magyar nagykövet tehát a nem cáfolt hírek szerint nemcsak olvasói levélben tiltakozott, hanem diplomáciai jegyzéket is átadott a szlovén külügyminiszternek, amelyben kéri a szlovén kormányt, hogy a jövőben akadályozza meg, hogy hasonló eset történhessen. Jó lenne tudni, mégis milyen cselekedetet vár el a magyar a szlovén kormánytól: váltsa le a főszerkesztőt, vagy csak fejmosás céljából hívassa be a tájékoztatási hivatalba? Mit még? És vajon nem sunyog a szavak között még az is, hogy itt a részben a Szlovénia légvédelmét is ellátó nagy (és hatalmas) Magyar-

ország leckézteti a kicsiny Szlovéniát? Mert Magyarország az első? A *Mladina* mindenesetre úgy tudja, hogy a szlovén kormány határozottan megvédte a sajtószabadságot, a szlovén újságíró-szövetség szerint pedig a magyar kormány nyomásgyakorlása „azokra az időkre és politikai rendszerekre emlékeztet, melyeket Kelet-Közép-Európának már harminc éve maga mögött kellett volna hagynia”.

De a legkeményebb választ magának a karikatúra szerzőjének önkritikusra álcázott, ún. bocsánatkérő közleménye jelentette:

„Az ön által küldött levél után mélyen magamba néztem, és felismertem, hogy hibáztam. Tudom, hogy ami történt, nem lehet semmissé tenni, de hadd hozzak fel néhány érvet védekezésésképp, hiszen én is csak a körülmények ártatlan áldozata vagyok. Hadd mutassak rá a történet igazi bűnöseire.

Első helyen áll természetesen az a kommunista oktatási rendszer, ami agymosást végzett rajtam, és megtörte a nemzet- és vallástudatomat. Bűnösök még a lap főnökei és szerkesztői, akiket jobban kéne figyelni és időben megállítani, hiszen tudják, hogy én milyen felelőtlen és naiv vagyok politikai kérdésekben, meg hát mindenről elhiszem, hogy az úgy van, ahogy. És végül, de nem utolsósorban, bűnös a mi elnéző igazságszolgáltatásunk, ami nem bünteti az ennyire kirívó társadalmi szabálytalanságokat.”

Szabad bírálni

Akinek van fogalma a szólás, a sajtó, a média szabadságáról, ha a sajtószabadságról beszél, biztosan nem kezd el mondatot azzal, hogy „Szerintem valóban nem ízléses...”

„Távol áll ugyan az én erkölcsi világomtól...”

„Személyes meggyőződésemet ugyan sérti...”, ugyanis a sajtószabadság politikai értelmében nem ízlések és pofonok kérdéséről, hanem a közhatalmat és képviselőit illető bírálat szabadságáról, és az ezzel járó kellemetlenségek kötelező eltéréséről szól.

Hol is vannak a sajtó, a szabad szólás határai? „Mi soha nem vetemednénk arra, hogy elhallgattassuk

azokat, akik nem értenek egyet velünk.”¹ Szép mondat ez, erényes, kedvünkre való és erényes lenne, ha nem volna hazug.

Valóban, a sajtószabadság ugyan nem abszolút korlátozhatatlan szabadságjog, de a magyar alkotmánybíráóság ítélkezési gyakorlata szerint is csak kivételesen, csak a legkritikább esetekben korlátozható. A Deák Ferencnek minden bizonnyal tévesen tulajdonított tömör megfogalmazása jelzi a feltétel nélkül követendő igénypontot: Hazudni nem szabad.²

¹ Ezt Orbán Viktor 2018. szeptember 11-én Strasbourgban, a Sargentini-jelentés vitájában mondta.

² Számos szakirodalmi forrás is így idézi Deákot „Ha tőlem függene, a sajtótörvénynek csak egy paragrafusa volna: hazudni nem szabad.” (Deák, állítólag: 1848) Tudtommal nincs pontos forrás. Akár személyes beszélgetésben

Kossuth viszont tényleg mondta, hogy „...egy constitutionalis országban, hol az uralkodó nem önkény, hanem csak élő törvények szerint uralkodhatik, a sajtó szabadságában inkább támaszra mint ellen-ségre talál a kormány; mert egy constitutionalis kormány csak úgy lehet erős, állandó és biztos, ha célzásaiban a népnek közakarattját, közkívánattját követi, ezt azonban a sajtó szabadsága nélkül a kormány tudni és esmérni soha sem fogja, s mintegy örökös ködbe borítva, alattvalóit nem látva, véleményeket nem sejdítve, óhajtaikat nem esmérve, gyakran a legbecsületesebb, leg-tisztább igyekezettel is alattvalóira szerencsétlenséget áraszt s trónu-sának oszlopait ingadozásba hozza. Nincs veszedelmesebb dolog, mint a kormányt s annak tagjait oly ma-gas régióba helyeztetni, hogy oda a nép szabad szava fel ne juthasson, – a mely pillanatban egyes szemé-lyek bálványai kezdenek lenni az uralkodók, megszűnnek a népnek kedveltjei lenni. Ha valamely kor-mányszék a sajtószabadságot eltörli, cselekedeteit a közönséges ítélet alá ereszteti fél, s a ki ettől fél, annak cselekedései igazságtalanok.”³

Ma a civilizált világban teljes kon-szenzus van abban a tekintetben, hogy a demokratikus rendszer alap-pillére a szabad sajtó. Ha nincsen szabad sajtó és nincsen független bíróság, akkor semmi nincsen. Hogy hol vannak a határok, az pedig nem oly egyszerű kérdés, mert a válasz

például függ a médium jellegétől is. Az általános megközelítés szerint viszont a korlátokat a közlés követ-kezményei, hatása, esetleg intenció-ja, illetve tartalma jelöli ki (ez utób-bi iskolapéldája pedig a náci beszéd tilalma). Az Egyesült Államokban és például Magyarországon a Súlyom-bíróság korai joggyakorlata az első-re, a német (és a strasbourgi) pedig a másodikra példa. Abban viszont a két iskola között nincs vita, hogy a korlátozásnak mindig kivételesnek kell lennie. De mondjuk szabad-e a nyomtatott, az online vagy a tudomán-yos sajtóban a NER-t a fasiszta, a náci vagy a kommunista rendsze-rekhez hasonlítani? Természetesen erre a kérdésre az alkotmányosság követelményét kielégítő válasz csak-is igenlő lehet. Ahogy John Milton és John Stuart Mill helyesen rámutat-tak, hogyha nincs szabad vita, nin-csen igazság sem.

Az másik kérdés, hogy ezeket a rendszerhasonlító analógiákat he-lyesnek tartjuk-e. E sorok írója történetesen nem tartja helyesnek. Sze-rintem ugyanis nem tekinthetünk el olyan apróságoktól, mint amilyen az, hogy míg a fasiszta, a náci és a kommunista rendszerek kivétel nél-kül terrorrendszerek voltak, addig a NER eddigi történetében nem így volt. Az államnak a gondolatbűnök-ke szembeni bűnüldöző tevékeny-sége terén az eltérések ugyancsak fontosak. A totalitárius rendszerek igazságszolgáltatása – ha gyakorta hamis köztérvényes vádakát állított is – nyíltan lesújtott a nép vagy a nemzet, illetve az Eszme ellenségei-re. A NER még nem totális, de au-toriter rendszere máig másként jár el, hatóságai a magyar történelem legkorruptabb intézményhalma-

elejtett mondat, akár konfabuláció is lehet. A haza bölcse ezt, legalábbis nyilvános fórumon, soha nem mondta. Amúgy jó mondat, mondhatta volna.

³ Kossuth még zempléni követként elmondott 1832. szeptember 5-i beszéde.

zaként sem átalják korrupcióval, anyagi visszaélésekkel megvádolni nemcsak politikai ellenfeleiket, a nekik kellemetlen személyeket vagy ezek csoportjait. Ennek egyik első, dermesztő és gyomorforgató példája az ún. korrupciós filozófusok elleni hatóságij eljárások voltak. Amíg a fasiszták, a náci, a kommunisták egyenes, addig a NER a demokratikus látszat néhány elemét fenntartó kerülő úton jár. A Stop Soros, amúgy ugyancsak bűzölgő büntetőszabályaival, amelyekről máshol írtunk⁴, lényegében ugyanerre példa.

Nézetem szerint másként áll a helyzet a NER hecc- és revolver-sajtójával, amelyet sem működését, sem pedig szöfűzését tekintve nem lehet határozottan elkülöníteni, megkülönböztetni a náci, illetve a kommunista gyűlölet-újságírástól. Mert itt valószínűleg nincs, nem is képzelhető el kerülő, harmadik út. Lapjaikon a célkeresztbe került embereket ugyanúgy sújtja a nép és a nemzet megvetése, mint amit a kommunista és a náci lapok gyakorlatában megismerhettünk. Nemcsak a célszemélyt magát, de akár gyereket, házastársát, felmenőit is gyalázzák és vádolják válogatás nélkül morális, köztörvényes, politikai vá-

dakkal⁵. Egyik sajtórobotosuk szíves közlése szerint az e szövegeket előállító bérmunkások is szenvednek vagy legalább berzenkednek saját gyalázkodó szövegeik miatt, hiszen senki nem születik gazembernek:

„Jó, ma megírom én a vérhányást, de holnap és holnapután nem én csinálom.” Persze, és ez nem felmentés, nem a Holdról jött ide Orbán és rendszere. Itt Adynak először jó és erényes újságírónak kellett lennie, hogy aztán nagy költővé válhasson. Választói előtt az első magyarországi polgári választáson folytattak itt gyűlöletkampányt Petőfi Sándor ellen is, volt már nemzet-, vallás- és magyargyalázó Ady Endre, Babits Mihály,

József Attila, Szerb Antal, Radnóti Miklós, Spiró György, Kertész Imre, Petri György, Esterházy Péter. És ez csak, hm, úgynevezett példálózó felsorolás.

Katasztrófa politika

Aki a sajtószabadság elkötelezettjeként hazafiúi/honleányi érzelmek nélkül tekint a történetekre, mondhatná, hogy a magyar kormány megint önmagát sározta össze, azt kapta, amit megérdemelt. Ez ugyan igaz, de ez a kormány folyamatosan mindannyiunk bőrét viszi vásárra.

A Mladina a tiltakozásra válaszul közölte ezt az újabb változatot

⁴ <http://www.ekint.org/alkotmanyossag/2018-02-14/az-eotvos-karoly-intezet-gyorselemzese-a-stop-soros-torvenycsomagrol> <http://www.ekint.org/alkotmanyossag/2019-03-14/legyen-on-is-alkotmanybiro-kviz-es-elemzes-a-stop-sorosrol-szolo-ab-dontesrol>

⁵ A NER ebben az abszurdítás nem hivatalos világbajnoka. Az egyik, Hankiss Ágnes által vezetett, gyűlöletműhelyt Hamvas Béláról neveztek el. Igaz, Hamvas Béla életében sem volt éppen a szerencse fia.

A magyar történelem egyik legfontosabb tanulsága, hogy a nemzeti tragédiákat rendszerint megelőzte az ország nemzetközi tekintélyének lehanyaglása. Ne felejtjük el Mikszáth Kálmán szavait: „Szabad-e nekünk igazságtalanoknak lennünk, akiket csak az igazság tarthat fenn a fészkelődő népek soraiban?”

Orbán egész rendszere a hazugság párájában él. Csak ott virul. Látszatának a valóság ellensége. Sokan elfogadják a mutatványt, a büntetést; rajongják a kezét, mely bánt, kérve kérik, hogy migránsküzdelemmel, rezsivédelemmel, nyugdíjasoknak osztogatott filléres utalvánnyal si-

mogasson. Legyen általa minden jó! Tömegek érzik kötelezőnek a rajongást, szeretni azt, akitől félni kell (ezt nevezik Stockholm-szindrómának)⁶, és ez az oka annak, hogy a jelen pillanatra megfogytak már az igazságról szóló szövegek is, olvasói is. Alliterálva: hatalom és hazugság jegyesek, az eleven szellem hiánya, a valóság világából kiszakított hazugság milliónyi lelket sodor magával a mélybe. Az örvény sötétjébe.

⁶ Pálóczi Horváth Ádám 1813-ban nem hallott a Stockolm-szindrómáról, aztán mégis: „Tied vagyok, rabod vagyok, / megkötözött foglyod vagyok, / édesem.”

Szerzőink könyvei

Miként lett „bukott állam” Magyarország?*

Tisza rendszerének összeomlása és az őszirózsás forradalom

1918. október 24-én a Károlyi Mihály vezette Függetlenségi és 48-as Párt, a Jászi Oszkár vezette Polgári Radikális Párt és a Garami Ernő és Kunfi Zsigmond által irányított Magyarországi Szociáldemokrata Párt Károlyi elnökletével megalakította a Magyar Nemzeti Tanácsot, ahogyan a király egy héttel korábban javasolta. Am a Károlyi-pártiak október 28-i budapesti tüntetése vérfürdőbe torkollott – a kortársak kifejezését használva, ez volt az ún. Lánchídi csata. Csak a rendőrök lóttek (a kivezényelt katonák nem), de azután a rendőrség küldöttei még aznap este felajánlották szolgálataikat Károlyinak. Átállt a Posta is, ezt követően a telefonkapcsolatot biztosító postáskisasszonyok lehetetlenné tették, hogy a közrendért felelős budapesti helyőrségparancsnok, Lukachich altábornagy saját alárendelt egységeivel kommunikáljon. A Wekerle-kormány utolsó ülésén, október 29-én még a statárium kihirdetését fontolgatta, de végül elvetette az ötletet.

* A tanulmány első részét a *Mozgó Világ* előző, 2019/4. számában közzöltük. A tanulmány lényegesen hosszabb és lábjegyzetekkel ellátott változata a Corvinus Egyetem KÖZ-GAZDASÁG című folyóiratának online változatában lesz hozzáférhető: <http://kozgazdasagtudomany.uni-corvinus.hu/index.php?id=43910>

Három nappal később, 31-én, a hajnali órákban, az uralkodó nevében József főherceg – Tisza tanácsát követve – Károlyi Mihályt nevezte ki miniszterelnökké, aki azután minisztereivel együtt a királyra, „az egy élő Istenre és boldogságos Szűz Máriára” tette le esküjét. Budapest utcáin a katonák letépték sapkáikról az uralkodó monogramját tartalmazó sapkarózsát, s helyébe őszirózsát tettek, pontosan úgy, mint ahogy ez Bécsben, Zágrábban, Krakóban és Prágában történt az előző napokban. Az uralkodó személyéhez való hűség – a császárra tett eskü – szimbolikus formában felmondatott, a k. u. k. hadsereg *de facto* megszűnt. Az ipari üzemek jelentős részében általános sztrájk volt. Ugyanezen a napon, tehát október 31-én, a magyar parlament – Tisza utolsó nagy beszédének szellemében, válaszul az uralkodó október 16-i proklamációjára – kimondta a dualista állam végét (magyarul: felmondta a kiegyezést), és csak a *Pragmatica Sanctio* jogalapján fennálló perszónáluniót tartotta fenn Ausztriával. A kora esti órákban Tisza István merénylet áldozata lett – valószínűleg traumatizált frontkatonák vagy a fővárosban menedéket kereső katonaszökevények ölték meg, mert őt tették meg a végtelenül sok szenvedést okozó háború felelősévé. Végeredményben Tisza volt a vér-

telen, egy hétig tartó „őszirózsás forradalom” egyetlen név szerint is közismert halottja. Nem voltak bariádok, s csak minimális mértékben folyt vér. Egy nappal később, november 1-jén József főherceg révén az uralkodó felmentette a Károlyi-kormányt az előző napi esküje alól.

A frontok összeomlása akkor és úgy következett be, hogy sem Ausztria, sem Magyarország területén nem volt ellenség, miközben az egymillió főnél is nagyobb létszámú közös hadsereg túlnyomó része ellenséges területen állott. E tény visszamenőleg is meghazudtolta a „Szerbia és az antanthatalmak által reánk kényszerített háború” propagandaszövegét.

November 16-án feloszlott a magyar Országgyűlés, a felsőház utolsó ülésén kikiáltották a népköztársaságot, Károlyi köztársasági elnök lett. Amire a Rákóczi-féle szabadságharc vagy az 1848–49-es forradalom és szabadságharc nem volt képes, alig pár nap alatt megtörtént: Magyarország független ország lett, köztársasági államformával. A fejleményeket nemcsak a baloldali lapok, mint az *Est* vagy a *Népszava* üdvözölték, de lelkendező hangnemben tudósított minderről a korábban egyértelműen Tisza Istvánt támogató *Budapesti Hírlap*, a *8 Órai Újság* és az *Új Idők* is. Ezekben a hetekben, hónapokban a forradalom, a köztársaság és a szocialista eszmék támogatója volt Ady Endre, Babits Mihály, Erdős Renée, Herczeg Ferenc, Krúdy Gyula, Márai Sándor, Móricz Zsigmond, Sinkó Ervin, Szabó Dezső, Tóth Árpád, sőt Prohászka Ottokár és Bangha páter is. A 144 napig tartó őszirózsás forradalmat és a köztársaságot kezdetben támogatásukról biztosították

a történelmi egyházak, a szabadkőművesek, a nagybirtokosokat tömörítő Országos Magyar Gazdasági Egyesület és a Gyáriparosok Országos Egyesülete is. A köztársaság kikiáltása napján Károlyi Mihály a legnépszerűbb ember volt Magyarországon, a hazatérő katonák, a polgárság, a parasztság és a munkáság is elfogadta.

A több mint négy éve tartó háború ekkorra már felemésztette a gazdaság minden tartalékát, a frontra nem jutott elegendő lőszer, takarmány, élelmiszer és ruházat. Voltak olyan katonai egységek, amelyeknél a legénység átlagtestsúlya az ötven kilogrammot sem érte el! A munkabeszüntetések következtében az áruhiány a hátszországban is nyomasztóvá vált, a szénbányák, illetve az odavezető vasúti vonalak elvesztése miatt a lakóházak fűtése 1918–19 telén katasztrofális volt. A frontról özönlöttek vissza a katonák, a helyi hatóságok elbizonytalanodtak, a jogrend fellazult. Mintegy százezer leszerelt katonának a kormány adott civil ruhaneműt, amelyet az állam rekvirálás útján szerzett be. A fővárosra zúduló, jelentős arányban paraszti tömeg egy része a fővárosban maradt, mert valamiféle segílyt remélt, amit a leszerelők hazavihettek volna. A katonák a valóságban egy tál levest és tíznapi zsoldot kaptak csupán. Ez a feldühödött tömeg felborította a politikai erőviszonyokat. Kétszeresen radikális tömegről volt szó: ezek az emberek lázadtak, mint katonák, és lázadtak, mint föld nélküli parasztok.

A következő hónapokban ez volt a kommunista párt bázisa. Előbb Budapesten, majd országszerte katona- és munkástanácsok ala-

kultak, amelyek önálló hatalmi intézményként kezdtek működni – nem kis részben az 1917-es októberi orosz forradalom hatására. Az őrizetlenül maradt kaszárnyákból elvitték a fegyvereket, a börtönökből nemcsak a politikai foglyok, de a köztörvényesek egy része is kiszabadult, gyakori volt a fosztogatás. A mából visszagondolva nincs abban semmi meglepő, hogy egy Budapest méretű városban, ahol a népességnek kevesebb, mint egy százaléka lakott saját otthonában, nem sok becsülete volt a magánlak szentségének. Októberben a budapesti rendőrség hetenként két-három rendőrt temetett el, akiket szökött katonák lőttek le. A közrend védelmében Budapesten napokon belül alternatív fegyveres testületek álltak fel: a Népőrség, a Védőrség, a Bankőrség, a Sportszövetségek Népőrsége. Ez persze csak növelte a polgárháborús veszélyt.

A helyzet vidéken még rosszabb volt. Tiszakálmánfalván a pályaudvaron vesztglő petróleumszállító tehervonatot a falu népe ki akarta fosztani, egy eldobott cigaretta azonban az egész állomást lángba borította (hatvan halott, több száz sebesült). Fosztogatások, majd a még működő hatóságok által kezdeményezett megtorlások is voltak: Eperjesen (száznál több halott), a Muraközben (134 áldozat), a bánsági Kula, Melence, Törökbecse községekben (68 áldozat), Bihar megyében (90 áldozat), Facsádon (Krassó-Szörény megye), Jósikafalván (Kolozs megye, 40 áldozat), Munkácson (hét halott), Látványban (Somogy megye), Adonyban (Fejér megye, hét halott), Miskolcon (kétszáz letartóztatás) és Nyíregyházán (ezer letartóztatás, 75

haláleset) is. Egy Lugosról felszálló repülőgép több bombát is dobott a fosztogató román parasztokra (104 áldozat). Ám a falvakba visszatérő katonák nem egyszerűen válogatás nélkül raboltak. Sokszor vélt vagy valós sérelmeikért álltak bosszút a helyi hatalmasokon. A kirabolt kastélyokat sokszor fel is gyújtották. Ady feleségének, Boncza Bertának a kastélyát ugyanúgy kifosztották Csucsán, ahogy idősebb Andrassy Gyula tiszadobi kastélyát vagy épp Károlyi Mihályét Parádon. Kirabolták Hatvany Lajos hatvani kastélyát (és a cukorgyárát is).

Az antiszemita erőszak hagyományait és a korszak zsidóellenes közhangulatát figyelembe véve nem meglepő, hogy a hatalmi vákuum kialakulásával fellobbant vidéki zavargások egy része zsidóellenes pogrommá fajult, de Máramarosszigeten arra is volt példa, hogy a pogrom kivitelezéséről kétezer szuronyos katonára „gondoskodott”.

Az elvesztett háború következményei

A trianoni békeszerződés nyomán a magyar ajkú népesség harminc százaléka került az ország határain kívül; az össznépesség 18,3 millióról 7,6 millióra csökkent. A Monarchia részeként definiált Magyar Királyság – korabeli szokás szerint Horvátország nélkül számított – 283 ezer négyzetkilométeres területének kétharmada elveszett: elfoglalták, elhagyták, kiürítették, levált. Végeredményben az ország még annál is kisebb lett, mint amit Ignotus emlegetett pár nappal a háború kitörése előtt: Kassa is elveszett.

1918 végén kezelhetetlenné vált az ország területén fogolytáborokban

fogva tartott, illetve mezőgazdasági munkára „kiadott” 424 ezer nem magyar (zömében orosz) hadifogoly helyzete is. Közülük sokan, meg sem várva a tél beköszöntét és/vagy helyzetük „hivatalos” rendezését, egyénileg vagy csoportosan nyomban hazaindultak. Mások vártak; az utolsó orosz transzport csak 1922 májusában hagyta el az országot. Az Oroszországba került magyar hadifoglyok szervezett hazaszállításáról a tárgyalások csak 1920-ban kezdődtek el, az utolsó transzport 1922 szeptemberében érkezett vissza Magyarországra. Az átalakult nemzetközi rend egyik fontos jellemzője volt, hogy az Egyesült Államok és a fejlett nyugat-európai országok alacsonyan megállapított nemzeti kvótákkal a háború előtti időszakhoz képest nagyon megnehezítették a kivándorlást.

A megromlott életkörülmények és a spanyolnátha miatt bekövetkezett túlhalálozások miatt a katonai és polgári emberveszteség együttesen, az 1920 utáni ország területére vonatkozóan, meghaladhatta a 400 ezer főt. Véletlen egybeesés, de nagyságrendileg ugyanennyi volt az elvesztett területekről a trianoni Magyarország mai területére beáramló menekültek száma is. Ezen belül nagy társadalmi visszhangot váltott ki, hogy 1918 nyarán csak Budapesten 20-25 ezer galíciai zsidó menekült tartózkodott, ami jogi értelemben semmi különöset nem jelentett, hiszen Galícia a Monarchia része volt, s ezen belül szabadon költözhetett bárki bárhova. Budapesten – részben a lakáspiac korábban már bemutatott ellehetetlenítése miatt – lakásínség lépett fel, a korabeli feljegyzések szerint több mint négy-

ezer vasúti vagon évekig lakásként használtak.

Mint azt a háború előtt az ország első számú pénzügyi vezetői, a pénzügyminiszter és a jegybankelnök előre látta, a veszteségek és a háborús finanszírozás korábban soha nem tapasztalt inflációt okozott, amit csak bő tíz év után, 1924–25-ben sikerült megállítani. A háború előtt 5 koronát kellett adni egy amerikai dollárért, 1924-ben a dollár árfolyama 70 ezer koronánál tartott! A polgári lakosság életkörülményei elsősorban a reálbér alakulása miatt romlottak. 1913 és 1918 között a csökkenés átlagosan 50 százalékos volt, a tisztviselői bérek esetében még ennél is több. 1916 nyarán Erdélyben és a Weiss Manfréd Művek csepeli lőszergyárában is volt egy nagyobb sztrájk, ezek után a kormány statáriumot hirdetett ki. A háború utolsó évében a hadsereg több mint fele már nem a frontokon harcolt, mert egyre nagyobb létszámú karhatalomra volt szükség a lakosság, a többi katona és a rohamosan növekvő számú katonaszökevény féken tartására.

Rengeteg rokkant, özvegy és árva maradt hátra. Drámaian visszaesett a házasságkötések száma: a háború négy éve alatt a megelőző békés évek átlagának csupán 47 százalékát érte el. A zömében paraszti létben élő lakosság évszázados életritmusa is felbomlott: a férfi nélkül maradt falvakban a nőket küldték ki a földekre dolgozni vasárnaponként, a fronton szolgáló férfiak távollétében az otthon maradtak új szerelmi kapcsolatokba keveredtek – olykor orosz hadifoglyokkal. Meggyengült a katolikus és református egyház is: csökkent a vallásgyakorlók száma, a házasságon kívül született gyerekek

növekvő száma miatt elmaradtak a keresztelők, stb. Fizetésük elértéktelenedése miatt elégedetlenek voltak a jegyzők, a bírák. A zömmel „keresztény” köztisztviselői karban lábra kapott a generációs ellentét. A fiatalabbak az „öreg urak” tömeges nyugdíjazását kívánták a kormánytól. Ezzel szemben megerősödtek a szakszervezetek, létszámuk 1917–1918 folyamán a hatszorosára növekedett, részben az alkalmazotti réteg beözönlése miatt. Korábban soha nem tapasztalt mértékben megerősödött a szociáldemokrata párt. A *Népszavát* naponta közel egymillió példányban lehetett eladni!

Mindent vissza (1919–1920)

A Tanácsköztársaság bukása után az önmagát hangsúlyozottan „ellenforradalmi kormány”-nak nevező új rendszertől mindenki visszakapott mindent – a földet, a gyárakat, a lakásokat, és általában minden reáljóságot, amit 1918–19-ben a két egymást követő forradalom idején elvettek. Visszaállították a nemesi címek és rangok viselésének jogát. Eredeti tulajdonosaik a bukást követően, heteken belül hiánytalanul visszakapták az államosított műkincseiket is. Egy érdekes kivétel volt: a Károlyi-kormány által államosított Magyar Távirati Irodát, az MTI-t a kormány megtartotta állami tulajdonban, sőt – miután a hírügynökség részvénytársasággá alakult – az MTI szervezte meg és évtizedeken át tulajdonolta is a Magyar Rádiót. A háborús helyzetben bevezetett kötött lakásgazdálkodás következményeinek felszámolása tovább tartott. Már csak azért is, mert a kötött lakásgazdálkodás az iparvállalatok érdekeinek is megfelelt,

hiszen így a bérek emelésére kisebb volt a nyomás. A háziurak jogai és a lakbérek reálértéken számított színvonalra csak 1926-ban állt vissza az 1916. évi szintre. A Tanácsköztársaság összeomlása, a 133 nap alatt meghozott rendelkezések ellenállás nélküli visszavonása, a kollektív emlékezetben való, évtizedekre szóló megbélyegzés eredményessége és az a tény, hogy a Horthy-korszakban a kommunista párt soha nem tudott százötven tagnál többet toborozni, mind ugyanarra az ellentmondásra vezethető vissza. 1918–19-ben a paraszti-katonai tömegbázis alapján véve a háború és nem az adott társadalmi-gazdasági viszonyok ellen lázadt, miként az az 1848-as forradalom idején történt.

A magyar történelem későbbi fordulataihoz képest a Tanácsköztársaság utáni megtorlás nem volt különösebben kiterjedt – részben azért, mert tömeges volt a külföldre menekülés. A Tanácsköztársaság vezetői direkt úton vagy Bécsen keresztül Moszkvába tudtak menni, mert a szovjet kormány hadifogoly magyar tisztek hazaengedésével tudott „fizetni”. 1920 októberéig mintegy 51 ezer eljárás indult „kommunista bűncselekményekkel” kapcsolatban, közel nyolcezer főt tartóztattak le, közülük 74-et végeztek ki. Csak az őszirózsás forradalomban való részvétel miatt 35-40 ezer ember szenvedett valamilyen fegyelmi vagy vagyoni hátrátételt, kényszer-nyugdíjazást. Az érintettek túlnyomó többsége „kisember” volt. 1919 decemberétől internálni lehetett bírósági ítélet nélkül a gazdasági okokból káros egyéneket is. Ezt a rendelkezést egyes helyeken úgy értelmezték, hogy jogalapot teremtett

a „galíciai és orosz-lengyel zsidók eltoloncolására”. A legismertebb internálótáborok Hajmáskéren és Zalaegerszegen működtek. Az utolsót 1924-ben oszlatták fel. Jórészt gazdasági okai voltak, de politikai tisztozatással is felért az ún. B-listázás, vagyis az elbocsátásra „ítélt” közalkalmazottak listába vétele. A leépítéseket az 1920-as évek elején több lépcsőben valósították meg, és 20-30 ezer embert érintett. Az Akadémián, az egyetemeken, számos közintézményben és a művészetek területén is igazolóbizottságokat állítottak fel, amelyek azt vizsgálták, hogy milyen volt az érintettek „kommün alatti magatartása”. Ormos Mária találó megfogalmazása szerint az 1918–1919-es katasztrófát követő „agyműtét” nyomán a liberális és demokratikus erők csaknem teljesen eltűntek. Később világhírűvé vált tudósok és művészek kényszerültek elhagyni az országot, vagy – egy későbbi időszak szóhasználatával – „alámerülni”.

A Horthy-korszakban első alkalommal 1939-ben került sor általános és titkos választásra, ami egyben kötelező is volt. A kommunista pártok vagy ilyen ideológiát valló szervezetek működését mindvégig törvényt tiltotta. Hasonló megfontolásból be volt tiltva a szabadkőműves-mozgalom is, mivel tagjait tekintette a félhivatalos politikai diskurzus a háború kirobbantóinak és Magyarország feldarabolóinak.

A közelmúltban publikált tudományos kutatások alapján az alábbi kép rajzolódik ki a 1918–1922 közötti időszak erőszakos, megtorló eseményeiről. A leszerelt katonák, a vidéki lakosság erőszakos cselekedetei, illetve az ellenük bevetett állami erőszak (fegyveres küzdelem és sta-

táriális kivégzések) következtében mintegy négyezer ember vesztette életét. Ez vélhetően a felső határ, a pontos adatok már soha nem fognak kiderülni. 1919 elejére befejeződött a katonák hazatérése a frontról, így 1919 január–márciusban viszonylagos nyugalom uralkodott az országban. Az őszirózsás forradalom erőszakos haláleseteinek túlnyomó többsége 1918 novemberének elejére esik. Ebből következően nincs értelme olyan adatot keresni, amely az őszirózsás forradalom 144 napjára – vagyis az 1918. október 30. és 1919. március 20. közötti időszakra – vetítve mutatná ki az áldozatok számát. Egyértelmű, hogy a „fehérterror” több emberi élet esett áldozatul, mint a „vörösterror” – már csak azért is, mert időben sokkal tovább tartott.

Csak összehasonlításképpen: az 1918-as finn polgárháborúban több mint 36 ezer ember – a lakosság egy százaléka – halt meg. Az akkor ötmillióos Írországban az 1922–23-as polgárháború hozzávetőleg kétezer ember életébe került – vagyis a veszteség nagyságrendileg azonos volt a magyarországgal.

A gazdaság növekedése Trianon után

1920 és 1945 között az ország gyászolt és önmagát sajnálta. Részben okkal: 1920-ban Magyarország teljesítménye 19 százalékkal maradt el saját 1913. évi szintjétől. Ekko-ra visszaesés sem korábban, sem később nem történt a magyar gazdaságban. Az 1913-as szintet csak 1925-ben sikerült újra elérni – vagyis több mint egy évtized veszett el a felzárkózás során! A kortársak a visszaesést – amelynek mértékéről

nem lehetett pontos fogalmuk, hiszen a GDP-számítások módszere akkor még nem volt ismert – nemzeti katasztrófaaként élték meg, és mindenért a trianoni „békediktátumot” hibáztatták.

Fontos azonban aláhúzni, hogy a GDP-csökkenés mértéke nemzetközi összehasonlításban nem volt kirívó. Valójában a háború egy generációra mindenütt visszavetette a gazdaságot, még a győztes antant-hatalmak országaiban is. 1920-ban csak az Egyesült Államokban érzékelhettek az emberek minimális mértékű javulást. A háború alatt és után pusztító hatású volt a korona elértéktelenedése, de a hiperinfláció mértéke és időtartama is lényegesen csekélyebb volt, mint más vesztes államokban (Ausztriában, Lengyelországban, Németországban vagy Szovjet-Oroszországban).

Mint utólag bebizonyosodott, Magyarország 1920 után, a trianoni béke által megszabott politikai és gazdasági keretek között is tudott fejlődni. A növekedés üteme alig maradt el az ausztriaiától, és lényegesen jobb volt, mint a korábbi versenytársak (Görögország, Portugália vagy Spanyolország) teljesítménye. Paradox módon az 1920 utáni területi veszteségek elsősorban a magyar gazdaság ipari kapcsolatait gyengítették meg, csakhogy ekkortájt a nemzeti jövedelem több mint felét (58 százalék) még mindig a mezőgazdaság biztosította. Ha az fejlődött – márpedig a nagybirtokon alapuló termelés erre lehetőséget adott –, akkor a nemzeti jövedelem egésze is nőtt.

Mi történt a hadikölcsönökkel?

A hadikölcsönt és a többi állami adósságot már a Tanácsköztársaság

sem ismerte el, és elrendelte az állami értékpapírok kötelező beszo­lgáltatását. A Forradalmi Kormányzó­tanács 1919. március 27-i ülésén úgy döntött, hogy csak „a proletároknak 5000 koronáig terjedő [...] követeléseit honorálja”, viszont a szelvények beváltásakor az értékpapírt is le kellett adni. Akár történtek ilyen beváltások, akár nem, az államszűk beállt. A törvényes kormány megtagadta az adósságok törlesztését és a kamatfizetést.

A békeszerződés megkötése után dönteni kellett a magyar állam által kibocsátott hadikölcsönök érvényességéről és a visszafizetés módjáról. Erre szolgált az ún. nosztrifikálási eljárás. Ezt csak azok a kötvénytulajdonosok kapták meg, akik magyar állampolgárok voltak, illetve külföldi állampolgárok voltak ugyan, de olyan államban éltek, amelyek „nem részesedtek Magyarország területéből”. A jogi helyzetétől függetlenül a fő probléma a korona elértéktelenedése volt. Hosszas vita után 1928-ban az Országgyűlés úgy döntött, hogy a valorizálás és a visszafizetés ügyében „a békeszerződésen alapuló kötelezettségek megszűnése után fog határozni”. Az 1928-ban tett ígéret 1942-ben részlegesen beváltották, a Felvidék, Kelet-Magyarország és Erdély egy részének visszacsatolása, valamint Kárpátalja és a Délvidék visszafoglalása után. Az ekkor készült becslések szerint több mint 400 ezer kötvénytulajdonossal volt a kormánynak elszámolnivalója: a régi kötvények helyett a kormány újakat adott. A törvény IX. paragrafusa diszkriminatív módon szabályozta a zsidónak minősített személyeknek járó átváltást: a felső összeghatárt 5000 pengőben ($\approx 2,2$

millió forint) maximálták. 1945 után az infláció teljesen elérte az újonnan kibocsátott államkötvényeket is – így valójában senki nem kapott vissza semmit sem.

Összefoglalás

Ennek az esszének a fő állítása az, hogy a történelmi Magyarország állama az I. világháború következményeképpen a kortársak többsége számára egészen váratlanul összeomlott, működésképtelenné vált, a mai modern politológia kifejezésével „bukott állam” (*failed state*) lett. A dualizmus államgépezete sem a háború stressztesztjét, sem a hirtelen béke stressztesztjét nem bírta ki.

Végső soron három ok vezetett ide: a nemzetiségi, a választójogi és a földkérdés megoldatlansága. Volt négy közvetlen ok is:

- Pénz nélkül csak mindenre végső-kig elszánt diktatúrák tudnak háborút nyerni – márpedig a Monarchia nem volt diktatúra.
- Szemben az antanthatalmakkal, a Monarchia nem rendelkezett gyarmatokkal, ahonnan tartalék-ként emberi és anyagi erőt lehetett volna mozgósítani a háború érdekében.
- Történelmi tapasztalatok szerint a vesztes háborúk aláássák a háborút kezdeményező monarchiák legitimitását.
- A közös hadsereg katonái között a magyar nemzetiségűek kezdettől fogva kisebbségben voltak, ezért a Monarchia összeomlása után egyáltalán nem volt reális feltételezés, hogy ez a hadsereg bármilyen áldozatot hozzon a „Szent István-i” Magyarország határainak megvédéséért.

És persze a közvetett és közvetlen okok egymással is összefüggtek.

A háború befejeződése után két hónapba telt, amíg sikerült megfékezni a hazaáramló vesztes hadsereg nyomában kitört erőszakhullámot. Az 1918-as év utolsó két hónapjában a leszerelt katonák erőszakos cselekedetei és az ellenük bevetett állami erőszak nyomán (nagyságrendileg) ugyanannyian haltak meg, mint külön-külön a „vörös-” és a „fehér”-terror idején. Ezt követően azonban a társadalmi viszonyok gyorsan normalizálódtak, elmúlt a *failed state* állapot. 1918 utolsó és 1919 első négy hónapjában a békeidők kétszeresére emelkedett a házasságkötések száma, s a születések száma 1919 augusztusában meredeken kezdett emelkedni – pontosan kilenc hónappal a tömeges leszerelések után. A makrogazdasági egyensúlyt – húszéves lejáratú angol, amerikai, olasz és svájci hitelek segítségével – tíz évvel a Nagy Háború kitörése után, 1924 nyarán sikerült helyreállítani.

A Horthy-korszak óta máig elterjedt az a vélemény, hogy a Károlyi-korszak vezetői, majd a Tanácsköztársaság és a Peidl-féle szakszervezeti kormány tagjai idealisták (liberálisok, republikánusok, demokraták, pacifisták, föderalisták vagy internacionalisták) voltak, akik éppen ezért képtelennek bizonyultak az integer Magyarország megvédésére vagy legalább arra, hogy mérsékeljék az antant „békediktatúmának” következményeit. Az újabb történelmi kutatások fényében egyértelmű, hogy ez nem rajtuk múltott. A magyar katonai egységek széttörlése sem a tábornokok rossz parancsai miatt következett be. Egyszerűen az történt, hogy a besorozott paraszti tömegeknek

elegük lett: négyévi háború után sem a Monarchia, sem a független magyar állam határainak védelmét nem tartották annyira fontosnak, hogy az életüket áldozzák érte.

1919 augusztusában nagyjában-egészében az a félfedális, klerikális, a magyar szupremáciában őszintén hívó, úri Magyarország került vissza a király nélküli királyság

A bukott magyar állam rosszul működő alrendszerei, 1914–1922

Alkotmányos válság	Gazdasági kudarcok	Jog- és közbiztonság
Az Osztrák–Magyar Monarchia két alkotó állama nem ért egyet a háború kérdésében.	A háborút a kormányok fedezetlen hitel-kibocsátással finanszírozzák → infláció, államcsőd, valuta-konvertibilitás feladása.	Külföldi katonai megszállás, tömeges dezertálás a hadseregből, kaszárnyák kifosztása, fegyveres puccsok (részben külföldi támogatással).
Tizenöt kérészeletű bábállam alakul a Monarchia területén.	Centralizált hadigazdálkodás, ármaximalizálás, jegyrendszer, kényszertársulások. Súlyos víz-, élelmiszer- és fűtőanyaghiány.	Pogromok, önkényes, statáriális bírászkodás, túszedés, internálás, önbírászkodás. Menekültek, hadifoglyok szervezetlen be- és kiáramlása.
1910–20 között nincsenek parlamenti választások, a kormány és az ellenzék között minimális együttműködés sincs. Folyamatosan változik az államforma, ideiglenes alkotmányok születnek.	Takarékbetétek befagyasztása, hitel- és lakbér-moratórium, bezárják a budapesti tőzsdét.	Rablás, fosztogatás, gyújtogatás, rekvirálás, élelmiszerraktárak kifosztása, erőszakba forduló tüntetések.
A háború utolsó másfél évében kisebbségi kormány irányítja az országot.	Több alkalommal is általános sztrájk.	Spontán katonai önvédelmi egységek alakulása.
1915 és 1921 között az országnak nincs költségvetése.		Korrupció és csalás a hadiszállítások és a sorozások terén.
1918–20 között a magyar kormányokat nem ismerik el a győztes hatalmak.		Korábban soha nem látott méretű influenza-járvány.

élére, amelyik az országot belevitte az I. világháborúba. A Tisza István-i életmű folytatóinak bukásához egy újabb világháború és még sokkal több emberhalál kellett: egymillió fő, nagyjából két és félszer annyi, mint amekkora emberveszteséget az I. világháború okozott. A magyar állam ismét bukott állam lett – de ez már egy másik történet.

Orbán Viktor kormányzásának eddig eltelt tizenkét évét visszafelé újragondolva nem nehéz felismerni, hogy a nemzeti összetartozás, a Nemzeti Együttműködés Rendszérének egyik alapvető célja nem más, mint a száz évvel ezelőtti történeti Magyarország virtuális restaurációja. Ezért gondolom fontosnak annak kimondását, hogy Magyarország már 1914-ben elindult a bomlás és a bukás útján, ahogyan azt Ady Endre pontosan látta. Mindezért első helyen Tisza István a „gyújtogató, csóvás ember” volt felelős. Az a Tisza István, akit a forradalmi népharag ölt meg, s akinek portréja 2010 óta ott lóg Orbán Viktor parlamenti dolgozószobájában.

Tisza múltból építkező konzervatívizmusa és mélyen gyökerező kálvinista hite a predesztinációban és az ebből eredeztethető küldetéstudat a

lehető legrosszabb iránymutatás a 21. század Magyarországnak. Egy 1914-es beszédében Tisza a háború kapcsán felmerülő személyes felelősség kérdését az alábbi megfogalmazással utasította vissza: „Én azt tartom, hogy a háború oly rettenetes dolog, hogy a háború a veszélyeknek olyan irtózatot tömegét zúdítja az emberiségre, hogy azt felidézni, véges emberi eszünk gyarló kombinációi révén hazánkra oktrojálni nem szabad senkinek, akinek lelkében igazi felelősségérzet lakik. Olyan nagy momentumok ezek, amelyek között a nemzetek sorsát az Úristennek kell intéznie. Ő dönti el a háború esélyeit. Elhárítja azt, vagy rázúdítja egy nemzetre.”

Az első részben említett 2000. évi szoboravatáson Orbán éppen erre utalt: „Tisza István a sorsnak kiszemeltje volt, de nem kegyeltje.” Ezt alighanem önmagára is értette. Éppen az Orbán–Tisza-párhuzam miatt hat évtized távolából is érdemes felidézni a történész és kortárs Horváth Zoltán 1961-ben leírt értékelését Tisza Istvánról: „Hatalmi tébolyba esett félművelt zsarnok – s ha semmi sem áll útjába, óhatatlanul romlásba viszi mindazt, amit meg akar menteni.”

Ha átmegy Salvinihez, nullára fog redukálódni

**Pódiumbeszélgetés Dobrev Klárával,
Jávor Benedekkel, Inotai Edittel és
Soós Eszter Petronellával, a moderátor Pikó András***

Pikó András Mire számítanak, milyen összetételű lesz az új Európai Parlament, és emiatt mennyiben változik az európai fősodró politika akár a politikai hangsúlyokat, akár a témákat, akár a megközelítéseket illetően?

Dobrev Klára Minden valószínűség szerint az erős Európát támogató pártok lesznek döntő többségben az új Európai Parlamentben. Azok a pártok, amelyekre Orbán számít, az Európa-bomlasztó, EU-ellenes, szélsőjobboldali pártok kisebbségben lesznek. Olvasva a különböző pártok programjait, legyenek azok franciák, németek vagy spanyolok, gyakorlatilag alig lehet olyat látni, a szélsőséges pártokon kívül, amelyek ne egy erősebb Európa mellett tenné hitet. Az, hogy a franciák és a németek ennyire szorosra fűzik a kapcsolataikat, és most már az ENSZ Biztonsági Tanácsában is egyeztetett módon fognak szavazni, azt mutatja, az a szándék, hogy Európa minél több területen és minél mélyebb együttműködésben működjön,

túlnyomó többséget élvez. Tehát Európában többségben vagyunk, most már csak Magyarországon van egy kis dolgunk. Nagyon reménykedem abban, hogy az Európa-párti pártok érzik azt a felelősséget, hogy muszáj foglalkozniuk az európai állampolgárokkal mint állampolgárokkal is. A Szociális Európa Programját többségre kell vinnünk, ebben sok fontos javaslat született. Ilyen az európai minimálbér vagy a munkanélküliségélyek rendezése. Szociálisan is erősebbé kell tenni Európát. A világ efelé tart. Európának előbb vagy utóbb nemcsak gazdasági és politikai értelemben, hanem társadalmi értelemben is sokkal összetartóbbnak és szolidárisabbnak kell lennie. Különben a teljes szétesés és a populizmus jön.

Jávor Benedek Egy kicsit azért belemennék a számokba és a részletekbe. Az európai sajtó sokat ír az euroszkeptikus előretörésről, de ha konkrétan megnézzük a számokat, akkor az előrejelzések alapján jelentős euroszkeptikus előretörés az Európai Parlamentben valószínűleg nem történik. Az Európai Parlamentben most is ott ül körülbelül százötven különböző mértékben szélsőjobboldali, populista, euroszkeptikus képviselő, jelenleg négy frakcióban vannak szétszórva. Ebbe beleszámítom a Fidesz képviselőit is, ők az

* A beszélgetésre 2019. április 3-án került sor Budapesten a Benczúr utcai szakszervezeti székházban. A résztvevők: Dobrev Klára közgazdász, jogász, a Demokratikus Koalíció EP-listavezetője; Inotai Edit, a CEID (Euroatlanti Integrációért és Demokráciáért Központ) vezető kutatója; Jávor Benedek biológus, európai parlamenti képviselő (Párbeszéd); Soós Eszter Petronella politológus, Franciaország-szakértő. – A szerk.

Európai Néppárton belül néhány kisebb-nagyobb pártocskára reprezentánsaival kiegészülve képviselik ezt az irányt. Az előrejelzések szerint ezek a pártok a jelenlegi 150-hez képest maximum 160-170 helyre számíthatnak. Ez a maximum húszfős többlet nem tekinthető előretörésnek, és azért alakul így a számarányuk, mert a Brexit őket üti meg a legjobban. A Brexittel közel ötven euroszkeptikus, populista, szélsőjobboldali képviselő automatikusan távozik az Európai Parlamentből. Az az erősödés, ami egyébként némely tagországban valóban várható, inkább csak kompenzálni tudja ezt a veszteséget, nem jelent előretörést. Marine Le Pen pártja már öt évvel ezelőtt is nagyon erős eredményt ért el, nem számíthatunk további előretörésére. Kisebb lesz a parlament, tehát a 160 ilyen képviselő egy 705 fős parlamentben nagyobb súlyt fog jelenteni, mint 150 képviselő a mostani 751 fős parlamentben. De ez radikálisan nem fogja átrajzolni a politikai térképet.

Ami változik, az az, hogy a potenciális nagykoalíciók, amelyek az elmúlt években üzemeltették az Európai Uniót és az Európai Parlamentet, egészen más formában tudnak összeállni a választások után. Korábban sokat beszéltek a néppárt és szocialisták nagykoalíciójáról, mivel a két nagy párt gyakorlatilag abszolút többséggel rendelkezett az EP-ben. Ez a nagykoalíció már ebben a ciklusban elkezdett széttöredezni, és a ciklus felénél, az Európai Parlament elnökválasztásánál már nem is nagyon működött. Körülbelül 180 néppárti képviselőre számíthatunk, és 130 szocialistára, tehát nem lesz meg a többségük. Szükségük lesz legalább még egy erős liberális frakció-

ra, amelyhez a várakozások szerint Macron valahogy kapcsolódni fog. Ami azt is jelenti, hogy a proeurópai többség továbbra is megmarad, és az euroszkeptikus populista szélsőjobboldali irányzat még csak a blokkoló kisebbség méretét sem fogja elérni.

Pikó *Vajon ez a konszenzuskényszer, ami most a politikai erőviszonyok miatt előáll, nagyobb esélyt ad a Dobrev Klára által említett erősebb és szociálisabb Európának, vagy éppen a proeurópai oldal politikai gyengélkedését mutatja-e meg?*

Inotai Edit Kicsit vitatkoznék. Szerintem egy megosztottabb Európai Parlament alakul majd, és ez sokkal nehezebbé teszi a döntéshozatalt, mert minden egyes döntésnél ad hoc koalícióknak kell alakulniuk. Itt van például az első nagy vita, a közös költségvetés. Nagy reményeket fűztek ahhoz, hogy még az európai parlamenti választások előtt meg lehet egyezni az Európai Unió következő hétéves költségvetéséről. Illúzió volt, nem lehetett megegyezni. Hogy aztán a parlamenti választások után hogyan fog ez a költségvetési terv változni, és ki milyen irányba fogja eltolni, megjósolhatatlan. Az előző költségvetés Magyarország számára kedvező volt, most viszont egy más összetételű parlament jön, és Magyarország helyzete is más lesz. Erősen széttöredezett lesz az Európai Parlament. Valóban úgy néz ki, hogy a néppártnak, a szocialistáknak és az ALDE-nek kellene működtetnie az Európai Parlamentet.

Pikó *De ha jól értem, akkor ez a széttöredezettség megosztottságot és sokkal nehezebb döntéshozatalt jelent.*

Inotai Nehezebb lesz a döntéshozatal, mert sokkal több érdeket kell összeboronálni. Az EU-szkeptikus pártok, amelyek jelenleg három külön frakcióban ülnek, valóban nem kedvelik annyira egymást, hogy hatékonyan tudjanak blokkolni, talán a létszámuk sem lesz meg hozzá. Nehezen fog össze az a Kaczyński, aki a fő ellenséget Oroszországban látja, azzal a Salvini-vel és azzal a Le Pannel, akit gyakorlatilag az oroszok pénzelnék. Ugyanakkor bizonyos helyzetekben a mainstream ellen ezek a pártok össze tudnak fogni, meglátjuk, hogy a Salvini-féle nacionalista internacionálé mennyire lesz erős és működőképes, de én azért tartok attól, hogy nagyon sok mindent blokkolni tudnak majd.

Soós Eszter Petronella Hadd helyezzem ezt a kérdést egy kicsit távolabbi, szélesebb kontextusba. Úgy vélem, hogy a következő Európai Parlament egy átmeneti Európai Parlament lesz, ahogy az európai társadalmakban is átalakulóban vannak a hagyományos törésvonalak. Az a nyugat-európai politikát strukturáló jobb-bal törésvonal, amely a második világháború óta jellemző volt, lassan átalakul. Ezt látjuk Németországban, Franciaországban, Nagy-Britanniában és máshol, a hagyományos politikai törésvonal kiegészül a globális-lokális törésvonallal. Nem a bevándorlás a fő kérdés, hanem az, hogy mennyi szuverén hatáskör legyen a nemzetállamoknál, és mennyit gyakoroljanak közösen valamilyen európai keretben. Az, hogy most ez csak egy kis elmozdulásnak tűnik, nem jelenti azt, hogy a társadalmakban nincsenek nagy tektonikus folyamatok. A

sárgamellényes mozgalom és a Brexit erről szól. Egyetértek Inotai Edittel és Jávor Benedekkel, hogy körülbelül ilyen mandátumarány várható, ha ezek a pártok együtt maradnak. De még ebben sem lehetünk biztosak, mert nem tudjuk, hogy a szocialistáknak a jobb szárnyából nem tudnak-e a Macron-féle centristák elcsípni párat, és nem tudnak-e elvenni a néppárt balszárnyától is, különösen úgy, hogy a néppárt a belső konfliktusait május 26-ig ad acta tette. Tehát valójában azért annyira biztosak nem lehetünk benne, hogy pontosan így rendeződik az Európai Parlament. De függetlenül attól, hogy most 180 vagy 185 lesz a néppárti mandátumszám, a lényeg, hogy az egyik oldalon az européer, a másik oldalon pedig a szuverenista pártok sorakoznak föl érdemi társadalmi támogatottsággal. Őket elsősorban nem az fogja mozgatni, hogy ki kit utál, hanem hogy otthon mit tehetnek meg saját hatáskörben. Ez a szuverenitáskérdés pontosan az, ami az egymással is vitázó szuverenista pártok együttműködésének az alapja lehet.

Nem elég az Európai Parlamentet külön működtetni, mert a Lisszaboni Szerződés hatályba lépése óta a rendes jogalkotási eljárás úgy néz ki, hogy az Európai Parlament és az Európai Tanács társjogalkotók. Tehát nemcsak azt érdemes figyelni, hogy a parlamenti erőviszonyok hogy néznek ki, az is fontos, hogy a tanácsi erőviszonyok hogyan alakulnak, mert a két intézménynek valamilyen formában meg kell egyeznie. Erről keveset beszélünk, pedig az intézményi harcok nem idegenek az európai integrációtól, és különösen nem a tanács, a bizottság, a parlament viszonylatában.

Jávor Elsőként arról, amit Edit mondott: ez a széttöredezettség most is benne van parlamentben. A 2020 utáni költségvetési ciklussal kapcsolatos vitákban látszódott, hogy mennyi és mennyire széttartó részérdek szabdalja a parlamentet. Az európai intézmények pontosan abban hatékonyak, hogy ilyen széttöredezett részérdekekből a végén mégis kompromisszum szülessen. Tehát igazad van, széttöredezett lesz a következő parlament és a költségvetés kérdésében ez különösen látványosan mutatkozik meg, de ez most sincs másképp. Az alapszámok meg a körvonalak meg vannak rajzolva, ezen valamennyit módosíthat a következő parlament, de végben az egyeztetés, tehát a mostani széttöredezettség is a konszenzus irányába mutat. Nem érzem, hogy új helyzet állna elő. Abban egyetértetek, hogy másképp működnek majd a frakciók, és más lesz a parlament dinamikája. A Zöldek például relatíve a legkevesebbet fogják veszteni, ha ugyan nem tudják megtartani a mostani mandátumszámot, súlyuk a parlamentben mindenképpen nőni fog, nem kis mértékben annak köszönhetően, amit Sós Eszter Petronella mondott, hogy több tagállamban tektonikus hatású változások mennek végbe, például Németországban a Zöldek belenőttek az SPD helyébe. A Zöldek több tagországban elkezdték átvenni a tradicionális baloldal helyét, és ez mindenképpen növeli a jelentőségüket.

Különös módon a Fidesz helyzete az európai politikai térkép szempontjából is meghatározó. Macron nagyon aktív, és még nem döntötte el, melyik nagy politikai frakció felrobbantásába kezd. Ha az EPP nem jut dűlőre a

Fidesszel, akkor Macronék számára az lesz a kifizetődő stratégia, hogy egy picit jobbra húzzák a kormányt, és az EPP liberális szárnyából elhosszítják a skandináv és a Benelux államok képviselőit, de talán még a lengyeleket, portugálokat, görögöket is, akik meglehetősen progresszív néppárti tagpártnak számítanak. Ezzel a néppártot ki fogják tolni a jobbszélre, elveszítjük mint az Európa-párti koalíció üzemeltetőjét, viszont lehetséges, hogy egy ilyen lépés eredményeképpen a jelentősen megerősödött ALDE az S&D-vel, tehát a szociáldemokratákkal és a Zöldekkel együtt megpróbálnak többséget alkotni. Ha az EPP megválnak a Fidesztől, akkor viszont végre az EPP képes lesz normális Európa-párti politikai erőként viselkedni. Jelen pillanatban saját szélsőséges tagjai foglya. Pontosan azért nem tud működni megfelelőképpen és hatékonyan az Európa-párti koalíció, mert az EPP nem tud elköteleződni igazából mellette. A Fidesz kiválásával igazából nagyon hatékonyan tudna működni egy Európa-párti, a néppárttól a Zöldekig terjedő pozíció.

Pikó Kifejezetten érdekelne, mit gondol Dobrev Klára arról, amit Soós Eszter Petronella mondott az európai társadalmakat és politikát meghatározó változásokról, arról, hogy a szuverenitás kérdése körüli viták összekovácsolhatják az egyébként széttartó és egymásnak feszülő szuverenista pártokat, és ennek fényében még mindig olyan optimista-e az erősebb Európa programjának sikerében?

Dobrev Szokták azt mondani, hogy az elmúlt öt évben az Európai

Parlamentben több minden történt, mint előtte hosszú évtizedeken át. Szinte biztos vagyok abban, hogy a következő öt évben megint jóval több minden történik, de egy pillanatra lépünk ki a pártpolitika, az európai pártpolitika keretei közül. Az elmúlt harminc-negyven évben a világban lezajlott az a változás, amire nem reagált időben a gazdasági, politikai, tudományos elit. Ez vezetett a szélsőségek megerősödéséhez. Akkor kaptunk észbe a gazdasági válság után, amikor megjelent Trump, amikor megjelent a Brexit, csak ekkor kezdtünk el kapkodni, miközben a mélyben már komoly változások kezdődtek. Hadd mondjak egy-két számot. Nemrég olvastam Joseph Stiglitz Nobel-díjas amerikai közgazdász tanulmányát, azt mondja, hogy gyakorlatilag a második világháborútól a hetvenes évek végéig nagyjából egyformán növekedtek a mediánjövedelmek és a leggazdagabbak jövedelmei. A nyolcvanas évektől kezdve, tehát az elmúlt negyven évben drámai változások zajlottak le. A leggazdagabb egy százalék jövedelme az Egyesült Államokban 195 százalékkal nőtt, a vagyongyapodás és a vagyonkoncentráció még brutálisabb volt, miközben a mediánjövedelem csak nagyjából 11 százalékkal nőtt. Ráadásul többen dolgoznak az amerikaiak, mert az órabér csak 9 százalékkal nőtt. Európában picit jobb a helyzet, de a nagyságrendek nem jobbak, mert ugyanez a folyamat ment végbe: az átlag amerikai és az átlag európai negyven éve nem él jobban. A háború utáni jóléti boom nagyjából a nyolcvanas évek végén elkezdett lassulni, a 2008-as válság után pedig ezek a különbségek még drámaibban nőt-

tek. 1975 környékén az átlagbér és a felső vezető menedzsment bérei közötti arány 1:20-hoz volt az USA-ban, ma ugyanez 1:342-höz! Ez az az adat, amire egy publicista azt mondta, hogy akkor ettől kezdve nem kell magyarázni Trumpot, a Brexitet meg a populistákat. Amikor minimálbérrel, minimálnyugdíjról beszélünk, sokan populizmussal vádolják a DK-t meg a baloldali pártokat, mert a munkatermelékenység ezt nem engedi meg. Miközben a munkatermelékenység az említett negyven évben több mint 85 százalékkal nőtt. Nem igaz tehát az az állítás, hogy nem termelékenyebbek a dolgozók, viszont mégsem kapják meg a munkájukért a nekik járó pénzt. Azok a nagy mozgások, amelyek elkezdődtek a tradicionális nagy pártok környékén, legyenek azok konzervatívok vagy szociáldemokraták, éppen azért kezdődtek, mert ezekre a kihívásokra nem adtunk időben választ. A nyolcvanas években elkezdett globalizálódni a világ, kialakult a szabadkereskedelem, multinacionális cégek uralják a globális gazdaságot. A szabályozás intézményrendszere nem tudott lépést tartani ezzel a folyamattal. Nincs, aki leülne a tárgyalóasztal túloldalára a Google-lel, a Facebookkal vitázni, a klasszikus közgazdasági és adózási modelljeink arra a részvénytársaságra vannak kitalálva, amelynek tulajdonosai évekig, évtizedekig vagy évszázadokon át tulajdonolnak. Ebben az esetben mondhatjuk azt, hogy a tőkés érdeke egybeesik a gazdaság érdekével, hiszen fejleszteni akarja a cégét, majd beruház, majd innovatív lesz. De az utolsó évtizedekben itt olyan tulajdonosokról beszélünk, akik nem pár évig, hanem

csak pár hónapig, egy hétig, olykor pár napig tulajdonolják a vállalatok részvényeit. Semmi másban nem érdekeltek, mint a rövid távú pénzügyi haszonban, a rövid távú árfolyamozgásokban. A Fortune Top 500, a leggazdagabb és legnagyobb világcégek listáján szereplő cégek az elmúlt húsz évben többet fizettek sajtótrésvény-visszavásárlásra és osztalékfizetésre, mint innovációra és beruházásra. Tehát ez a hatalmas jövedelem nem is teljes egészében innovációra megy. Itt abbahagyom a kiselőadást, és a számokat.

Erre a kihívásra megjelentek a populisták olyan válaszokkal, amelyek tarthatatlanok. A globális felmelegedést a Hegyeshalomnál felhúzott határral nem lehet megállítani, nem lehet becsukni az internetet vagy bezárni a Facebookot. Azt látom – és akkor beszélek a nemzeti szuverenitásról is –, hogy a jobboldali konzervatív, egyébként proeurópai pártok válasza nagyon haloványak és félresikerültek. Elolvastam a CDU programját, az pontosan olyan, mintha harminc évvel ezelőtt írták volna. „A Közös Európának keményen kell küzdenie az innovációért, a fejlesztésért, a kis- és középvállalkozások támogatásáért.” Szuper! 1998-ban a Pénzügyminisztériumban, amikor elkezdtem fejlesztéspolitikával foglalkozni, szó szerint ugyanezt olvastam, csak akkor a határidő 2000 volt, most meg 2035. Ez nem elég. A baloldali pártok hamarabb magukhoz tértek, és kezd is összeállni az a fajta politika, amit lehet, hogy húsz évvel ezelőtt még populistának vagy szélsőbaloldalinak mondtunk volna, most meg azt hiszem, hogy tartható és középutas politika. Az egész rendszer újragondolására van szükség,

ezért én kifejezetten örülök, ha töredezett lesz az Európai Parlament. Ha valamit megtanultunk az elmúlt nyolc évben, az az, hogy nincs annál rosszabb, mint amikor nincsenek töredezett érdekek egy döntéshozatalban, mert vita nélkül nem jutunk sehová. Szerintem a következő öt évben ezek lesznek a legfontosabb vitapontok Európában. Mi az, amit nemzeti szuverenitás alapon meg tudunk ebből oldani? Klímaváltozás, egyenlőtlenség, háborús kihívások, biztonságpolitika. És mi az, amit közösen kell? Az igazi kérdések többsége közös válaszokat igényel.

Soós Ejtsünk szót egy hatalomtechnikai kérdéstről is. Jávor Benedek említette az EPP potenciális robbanását és szélre sodródását. Itt nem számolunk azzal, hogy merre mozog a CDU. CDU nélkül nincs befolyásos EPP, a CDU-nak pedig nem érdeke szélre sodorni. Ha az EPP szakad, és a CDU kénytelen lesz balra mozogni, mert jobbra nem lesz lehetséges, az egészen más típusú parlamenti törésvonalat is jelent. Lehet, hogy töredezett frakciókban, de mégiscsak lenne egy Európa-pártibb tömb, akárhány frakcióban, és egy kevésbé Európa-pártibb, szuverenistább tömb, akárhány frakció van. Ezért érdemes figyelni arra, hogy a CDU mit lép. Most a kivárára játszik, május 26-ig mindenképpen.

Hadd reagáljak a tektonikus változások társadalmi hátterére is. Nemcsak a szociális szférában nem reagált Európa a globalizáció kihívásaira, geopolitikai szempontból sem sikerült ugyanez. Jól mutatja ezt a kihívást a Siemens–Alstom-deal, illetve ahogy azt a jelenlegi európai szabályok alapján kezelni

kellett. Arról van szó, hogy a vasútgéártó üzletágakat a franciák és a németek is szeretnék volna egységesíteni, arra hivatkozva, hogy a kínai versenytárssal egy ilyen monstrum fölvehesse a nemzetközi versenyt, ezért javasolták, hogy újra kell gondolni az európai versenypolitikát, és bele kell emelni nemcsak a belső piaci szabályozás szempontjait, hanem a nemzetközi geopolitikai szempontokat is. A fővárosokban erről volt egyetértés, de nem tudom, hogy európai szinten átment-e, hogy a belső piaci versenyszempontokat érdemes volna háttérbe szorítani. Merthogy ezek azok a kérdések, amelyekre azt mondja Berlin, azt mondja Párizs, hogy ha nem állunk össze, ha nem engedjük újra beleszólni az államot ezekbe a kérdésekbe, ha nem építünk ismét úgy, ahogy az ötvenes, hatvanas években építettünk, amikor mondjuk az Airbus létrejött, akkor Európa nem lesz versenyképes. Azért nem lesz versenyképes, mert olyan szabályokat erőltet magára, amelyeket mások nem akarnak és nem is fognak betartani. Gondoljunk arra, hogy a kínai vállalatok micsonda állami támogatással tudnak a piacra lépni. Ez tényleg nemcsak szociális, hanem geopolitikai kérdés is. A közös megoldáshoz ugyanakkor nehéz az európai társadalmakban többséget találni. Martin Schultz, aki 2017-ben a német SPD kancellárjelöltje volt, azt javasolta, hogy 2025-re jöjjön létre az Európai Egyesült Államok. Megkérdezték a németeket, hogy egyetértenek-e vele, és csak a választók 30 százaléka bólintott rá. A franciáknál 28 százalék, a skandinávoknál és Nagy-Britanniában 10 és 15 százalék között volt ez az arány. Az a fő kérdés, hogy

demokratikusan választott európai parlamenti képviselők és demokratikusan választott európai kormányok hogyan tudnak úgy reagálni ezekre a kihívásokra, hogy azt a választók elfogadják. Az európeér erők számára ezt látom kihívásnak: otthon felhatalmazást szerezni és legitimálni azt, amit tenni szeretnének európai szinten, hiszen azok a tektonikus mozgások, amelyekről beszéltem, az európai építkezést is megkérdőjelezzik, azt ugyanis problémának látják, és nem a megoldás részének.

Inotai Oda térnék vissza, hogy merre mozog a CDU. A CDU nem nagyon mozoghat most jobbra, mert jobbra tőle ott áll az AfD. Nagyon kényes kérdés, hogy az AfD-től hogy lehet a szavazatokat visszaszerezni, ez a regionális, majd a tartományi választáson ki fog derülni. Németországban három tartományi választás is lesz az EP-választások után, mindhárom Kelet-Németországban, ezek azok a tartományok, ahol a protestpártok eleve erősek, korábban a PDS vagy a Linke, most meg egyre inkább az AfD uralja a terepet. Szászországban mindeközben a szociáldemokrata párt (SPD) támogatottsága 10 százalék alá zuhant, ez azért drámai fejlemény. A CDU számára most ezért is kemény lecke, hova pozicionálja magát. A tanácsatlanságot az is jelzi, ahogyan a német kormány reagált Macron ambiciózus európai terveire. A reakció igencsak halovány volt, olyasmi, hogy „mi nagyon szeretünk téged, de azért ne haladjunk ilyen gyorsan, eurózóna, költségvetés, több pénz a délieknek, hát ezzel azért úgy vigyázzunk”. Kérdés, hogy Németország kikkel vagy milyen más partnerekkel tud a jövőben együtt dolgozni.

A magyar kormány részéről folyamatosan elhangzik a felvetés, hogy itt vagyunk mi, a visegrádiak, hát velünk kereskedtek, ide fektettek be, mi vagyunk a német tőke tulajdonképpen gyártóbázisa, miért nem velünk csináljátok az Európa-politikát. Folyamatosan jönnek ezek a szirénhangok ebből a térségből, ami természetesen nem lesz elég ahhoz, hogy leválasszák a németeket a franciákról. A magyar politika abszolút tévúton jár, mert nem érti a francia–német kapcsolatot és annak mélységeit. Más kérdés, hogy amit Macron akar, az túl sok is a németeknek. Problémának látom az Európa-párti politikusok és mozgalmak részéről, hogy a több és erősebb Európa egyelőre csak lózung, ezzel nem lehet tematizálni a politikát. Ma Európában tematizálni csakis a migrációval lehet, ez nagyon szomorú, noha valójában az összes eddigi EP-választáson nem volt meghatározó páneurópai téma. Hát most van. Döntő kérdés, hogy ki tematizál, és mivel. A baloldal és a néppárt is hátrányban van, mert nem találják azokat a témákat, amelyek lecsorogznak a választók szintjére. Egy ismerősöm mesélte, aki magyar iskolákban szokott az Európai Unióról beszélgetni, hogy amikor megkérdezi a gyerekeket, mit jelent nekik az Európai Unió, ha nem valami menő budapesti iskolába megy, nincs válasz. De hát lehet utazni, próbálja nőgatni a gyerekeket. Mire azok csak néznek rá, mert még életükben nem jártak külföldön. Ez egyébként egy csepeli iskolában történt. Mivel tematizálunk, mivel reklámozzuk az Európai Uniót? Kevéske innováció és kreativitás mindenképpen kellene, nehogy aztán oda jussunk, hogy

azzal kell reklámozni Európát, hogy itt nincs háború. Mert így előbb-utóbb ez a veszély is be fog settenkedni a hátsó ajtón.

Pikó *Mit gondolnak arról, hogy az Orbán–néppárt-csörte milyen kimenetellel ér véget, és ez hogyan befolyásolja Magyarország érdekérvényesítő képességét az Európai Unióban? Hozzáragsztok egy másik kérdést is: miképpen reagáljanak erre azok az ellenzéki pártok, amelyek biztosan maradnak az európai politikai centrumban, miközben a Fidesz a szélre sodródik?*

Dobrev Európa legfontosabb témája 2015-ben kommunikációs szinten természetes módon a migráció és a menekültválság volt. Leginkább ott, ahol sok a bevándorló, de Magyarországon más a helyzet. Tény, hogy a szélsőjobboldal továbbra is ezzel tematizál. De azóta eltelt négy év. A sárgamellényesek mozgalma már nem erről szólt, a német belpolitikát most alapvetően a szociális ügyek és a minimálbér osztja meg, a bevándorlás mint páneurópai téma ugyan jelen van, de nem dominál, miután Európa jövője nem erről szól. A fontos vitákban Orbán Viktor eddig se nagyon vett részt. Egész egyszerűen azért, mert olyan mértékig leköti a menekültkérdésre épített hatalmi politikája, hogy másra már nem is tud fókuszálni. Nem volt neki és kormányának fontos, hogy milyen európai intézmények lesznek, mit teszünk a klímaváltozás és az egyenlőtlenségek ellen. Ezekből a vitákból kimaradunk.

Én végigéltem egy európai költségvetésről döntő csúcstalálkozó utolsó óráit, akkor még más miniszterelnö-

künk volt. Emlékszem arra az iszonyatosan feszült helyzetre, amikor sok millió eurós viták kerültek napirendre a tárgyalásokon, és végül Magyarország nagyon sok támogatást el tudott hozni, a közép-európai országok közül a legtöbbit. Ez azon is múlt, hogy milyen viszonyod volt akkor éppen Tony Blairrel vagy Gerhard Schröderrel. Azon is múlt Magyarország érdekeinek képviselője, hogy beszélő viszonyban van-e a miniszterelnök a másik miniszterelnökkel, és hogy a magyar államapparátus van-e olyan tárgyalási viszonyban a másik államapparátussal, ahol ilyen típusú dolgokat meg tudnak beszélni.

Pikó *És most ön szerint nincs ilyen viszony?*

Dobrev Nincs. Szerintem Orbán érdekvédelemképessége igen csekély. Nemcsak abban a kérdésben, hogy mennyi jut Magyarországnak, hanem abban is, hogy melyek lesznek a költségvetés fontos területei a költségvetési ciklusban, és ezek mennyire lesznek kedvezők Magyarországnak számára.

Pikó *De ha jól értem, akkor ez nem azon múlik, hogy bent van-e az Európai Néppártban, mert az Európai Néppártban sem foglalkozott ezzel.*

Dobrev Ha átmegegy Salvinéhez, akkor a szerény érdekvédelemképessége a nullára fog redukálódni. Ettől még folytathatja a bajkeverést, nem állítom, hogy nem lesz hangos, csak az érdekvédelemképesség és a hangerő nem ugyanaz.

Jávor Én azért nem becsülném le Orbánék eddigi érdekvédelemképességét.

Pontosan azért ragaszkodtak a néppárthoz, mert a néppárti tagság erős érdekvédelemképességet biztosított nekik, és ezért ragaszkodnak még most is a tagsághoz, mikor már felfüggesztették őket, meg lettek alázva, páriálétkben vannak, mert pontosan tudják, hogy azt, amit eddig el tudtak érni, az európai néppárti tagság révén érték el. Ha végleg kikerülnek a néppártból, akkor ennek vége lesz. Meglepő, ha megnézzük, hogy a Fidesz EP-képviselői hogyan szavaztak a különböző európai jogalkotási folyamatokban; a szavazások 95 százalékában tökéletes összhangban megszavazták az EPP-s álláspontot. Ez volt az az ár, ami miatt idáig tolerálták őket. Weber számára valójában a baloldallal szemben a parlamenten belüli politikai háború megnyerése élvezett mindenekelőtt elsőbbséget, ebben maximálisan számíthatott a Fidesz 12 szavazatára. Mindent megszavaztak, amit az EPP eléjük tolt, kivéve néhány számukra emblemikus ügyet.

Az Európai Egyesült Államok kérdésére szeretnék még reagálni. Szerintem ez álkérdés. Az Európai Egyesült Államokról egyrészt senki nem tudja, hogy mi, másrészt ha úgy képzeljük el, hogy az gyakorlatilag a nemzetállami kompetenciák felvitele európai szintre, akkor ennek semmiféle politikai realitása nincs. Nem Orbán miatt, ebbe a hollandok meg a svédek sem fognak belemenni, már az Európai Ügyészségnél is elakadt ezekben az országokon a kötelező intézményépítés, mert ellenálltak. A kérdés az, és ebben egyetértek Dobrev Klárával, hogy van egy csomó feladat, amivel Európa szembenéz, és el kell dönteni, mely

területeken lehetünk közös európai megoldásokkal hatékonyabbak.

Az utolsó megjegyzésem a baloldal válságának okairól szólna. Egyetértetek, évtizedek óta nem reagált a baloldal azokra a társadalmi átalakulásokra, amelyeknek a nyolcvanas évek óta szemtanúi vagyunk, kezdve a reagani, thatcheri neokonzervatív fordulattól. De a baloldal válsága részben éppen az említett Tony Blair és Gerhard Schröder tevékenységnek következménye, hiszen ők húzták el a baloldalt jobbra, a közép felé. Akkor olyan sikeresnek látszott ez a liberális, neoliberais, neokonzervatív irány, hogy a baloldalt is elkezdtek ehhez az irányhoz igazítani, és ez akkor úgy tűnt, hogy sikeres stratégia lehet, hiszen választásokat nyertek vele. De csak átmeneti volt a siker, egy csomó, a baloldal tradicionális értékeivel nehezen összeegyeztethető jogalkotási rendszerreformot végigverték, de kiderült, hogy hosszú távon ez nem segítette a társadalmi kohézió erősítését, sőt éppen gyengítették vele. Emiatt a baloldal elkezdte elveszíteni a társadalmi bázisát, általános lett a vélekedés, hogy ilyen a liberálisok meg a jobboldaliak is tudnak nekünk kínálni, miért kellene a baloldalra szavazni? Akik viszont vesztesei lettek a folyamatnak, nem a baloldalon keresték a megoldást, elmozdultak a gazdasági válságot követően a szélsőjobb irányába. De a Zöldek előretörése Németországban pont annak köszönhető, hogy a Zöldek húsz éve azt mondják, hogy nem lehet ebbe az irányba menni. A gazdasági válság körül a Zöldek ragaszkodtak a leghatározottabban ahhoz, hogy szigorú pénzügyi szabályokra van szükség, nem lehet hagyni a

tőkepiacokat ellenőrizetlenül vagy ilyen laza ellenőrzés mellett működtetni. Ez akkor kőkemény ellenállásba ütközött a mainstream baloldal részéről is. Most változott a helyzet.

Soós Én is azt gondolom, hogy a Fidesz néppárthoz tartozása magasabb, erősebb befolyásolási lehetőséget biztosít a Fidesznek. Mind a pártnak, mind az országnak az lenne az érdeke, hogy legalább a hétéves költségvetési ciklus és a költségvetés végleges lezárásáig valahogy kihúzza a Fidesz a néppártban. Szerintem van a Fidesznek B terve. Olyan apró jelekből látszik ez, mint hogy Novák Katalin megjelent a családokról szóló olasz konferencián, meg abból, ahogy Salvini küldi az üzeneteket a Fidesznek. Lehet, hogy rövid távon a Fidesz és adott esetben Magyarország is veszítene azzal, ha a Fidesz kisodródna a néppártból, de nem biztos, hogy hosszú, öt-tíz-tizenöt éves távon ne tudná magát visszaépíteni máshogy, máshol. Ennek a pozicionálásnak megvan a társadalmi háttere.

Szóljunk pár szót erről a társadalmi háttérről, mert most kicsit mintha elsikkadna a magyar vitákban. Az igaz, hogy 2015-ben kitört a migrációs válság, de az, hogy most kevesebben érkeznek, nem jelenti azt, hogy nem ez lesz a 21. század egyik fontos témája. Ötvenmilliótól egymilliárdig mozog azoknak az embereknek a száma, akik a becslések szerint a 21. században hány klímamenekültként megmozdulhatnak a világban. Ezek az emberek a Száhel-övezetből¹ indulnak északra, és ak-

¹ Éhségöv Afrikában a Szahara déli részén (arab jelentése: a sivatag szegélye).

kor máris itt a probléma Európában. Ha megnézzük, hogy például Franciaország most miért hallgat Algéria ügyében, azt találjuk, hogy nem szeretnék, ha Mali és a Száhel-övezet felé megnyílna egy csatorna, nem szeretnék, hogy Algériában bukott állam jöjjön létre, ami adott esetben kontrollálhatatlan migrációs folyamatokat indítana el. Azért fontos ez, mert a migrációt kétféleképpen lehet kezelni, illetve nem kezelni. A két rossz stratégia: a túltolás és a tagadás. Minden kutatás azt mutatja – teljesen mindegy, hogy Trumpot vagy a Brexitet, esetleg a sárgamellényeseket vagy az AfD-t nézzük –, hogy a társadalmi reakciók rendelkeznek kulturális szemponttal is. Az amerikai munkások a mexikói migránstól tartanak, a brexiterek a kelet-európai bevándorlóktól, a francia sárgamellényesek nem szeretnék kisebbségbe kerülni, az AfD-nél is látjuk a bevándorlásellenességet. Tehát ne gondoljuk azt, hogy itt csak gazdasági szempontokról van szó, a globalizáció gazdasági és kulturális kérdései bizonytalanságot, a biztonságérzet hiányát okozzák. Ha a baloldal csak a gazdasági kérdésekre fókuszál, ha a kulturális kérdésekkel nem foglalkozik, tehát mondjuk a túltolás helyett a tagadás hibájába esik, akkor azt a hibát fogja elkövetni, amit a harmadik út is elkövetett. Mert a harmadik út úgy indult, hogy nagyon tiszta védelmi ajánlatot tett a középosztálynak. Azt mondta, hogy amit megszerezteél, segítünk megtartani. Ez aztán kikopott a harmadik út programjából: Tony Blairéből is, Gyurcsány Ferencéből is. Tehát a harmadik út elengedte saját ideológiai krédójának egyik fontos támasztékát. A baloldal a jelenlegi

helyzetben kettős kihívással szembeesül, az egyik gazdasági, szerintem ebben egyetértés van köztünk, a másik biztonsági természetű, és ennek része a migráció. Azok a szavazók, akiket a baloldal elveszített, az alsó középosztálynak az a része, akik korábban baloldali szavazók voltak, és most akár generációcserével, akár személyükben, de valahogy populistá vagy szuverenista pártok szavazói, tartanak a migrációtól, vannak kulturális félelmeik, ez pedig része a globalizációtól való félelmüknek. Jelen pillanatban a baloldal semmilyen formában nem kontrollálja ezt a narratívát, merthogy nincs ezzel kapcsolatban narratívája.

Inotai Sós Eszter Petronella mondandójával teljesen egyetérttek. A migráció ott lesz az asztalon, nem is csak migrációs, de integrációs kérdésként is. A 2015-ös menekültválság csak ráépült egy már amúgy létező integrációs válságra Nyugat-Európában. Rosszul hangzik, mert szeretjük a multikultit, de ezek az integrációs problémák súlyosan nyomasztják az európai társadalmak többségét. Az első generáció még megpróbált beilleszkedni, a második generációt már gyakorlatilag nem hagyták, a harmadik pedig azt mondta, hogy már nem is akarok beilleszkedni. Franciaországban az arab bevándorlók a nyelvet is tudták, tehát még csak nyelvi problémáik sem voltak, mégsem sikerült integrálni őket. Németországban a török vendégmunkások és leszármazottaik egy sokkal békésebb csoport, de a valódi nyelvi-kulturális integráció itt se nagyon történt meg. Emiatt kiszorulnak a társadalomból, a munkaerőpiacról, és a harmadik generá-

ciónál már robbanásveszélyes helyzetet hozhat létre. És erre jött még a menekültválság.

Orbán Viktor kitűnően ráérezett arra, hogy ezekkel a félelmekkel és aggodalmakkal lehet játszani, pláne a magyar társadalomban, ahova nem jöttek külföldiek, és nem ismerjük egymást. Az ismeretlentől még jobban lehet félni. Mit jelent Magyarország számára, ha Orbán kikerül az EPP-ből? Óriási veszteséget, és ezt szerintem a Fideszben pontosan tudják. Túltolták a biciklit a junckeres plakáttal, háttérbeszélgetéseken ők is elismerik. Azt gondolták, hogy bármeddig el lehet menni, soha nem szóltak rájuk komolyabban. A junckeres plakát kiverte a biztosítékot. Súlyos presztízsveszteséget szenvedtek el, a magyar tárgyalóküldöttség egy csomó kérdésben nem talál majd koalíciós partnereket, nem lesz, aki segítse a magyar álláspontot, tehát ez az ország szempontjából is komoly veszteség, de addig, amíg Magyarország nem tagja az eurózónának, nem gond, mi itt valójában a nagy döntésekbe nem fogunk beleszólni. A jövő nagy döntései arról szólnak, hogy a gazdasági integrációt hogyan lehet elmélyíteni. Ha nem ülünk ott az asztal körül, akkor a véleményünk se számít.

Dobrev Az Európai Egyesült Államok koncepcióját egy Winston Churchill nevű emberrel kell megbeszélni, hiszen ő az, aki ezt politikusként legerősebben felvetette. De ami ennél fontosabb, hogy az Európai Egyesült Államok gyakorlatilag az Orbán Viktor-i szélsőségesen nacionalista nemzetállamokhoz képest antitézis. És ne vegyük át ebben sem a Fi-

desz birodalmi fenyegetéseit, hogy akkor majd a birodalom miatt nem lehet Jókait olvasni, mert kötelező lesz ráadásul németül tanulni... Szó sincs ilyenről! A szuverenitás, az az önállóságom valamilyen közös gyakorlását jelenti valakivel. Amikor megkérdezzük az embereket, zavarja-e őket, hogy a határ- és vámörizetet közösen gyakoroljuk Európában, vagy inkább szeretnék Hegyeshalomnál órákig sorba állni, akkor a legtöbben azt mondják, hogy jó így. Ha megkérdezzük az embereket, hogy a monetáris szuverenitásunkat szeretnék-e közösen gyakorolni, és esetleg euróban fizetni és nem forintban, akkor a többség azt mondja, hogy jó lenne. Értelemszerűen a mi szavazóink, ha megkérdezzük őket, hogy a büntetőjogi függetlenségünket, ami azért mégiscsak egy államnak a legerősebb szuverenitása, szeretnék-e közösen gyakorolni, és legyen-e európai ügyészség, arra azt mondják, hogy persze, legyen, jó. Mehetnék tovább, például zavarja-e a magyarokat, hogy a fiskális politika egyik legfontosabb szuverenitását, a fejlesztéspolitikáról való döntést közösen gyakoroljuk az Európai Unióval, hiszen az általa meghatározott célokra jön be egy csomó pénz az országba, akkor az ellen sincs az embereknek kifogásuk. A klímaváltozásról hatásairól most nem beszélek, mert egyértelmű. Tehát az Európai Egyesült Államok nem egy birodalom, hanem az ezekre a problémákra szép fokozatosan adott válasz. Úgyhogy ne vegyük át ezt a birodalmazást a Fidesztől, mert a történelem nem az ő oldalukon áll.

P. Szűcs Julianna Szóba került, hogy voltaképpen a migráció kérdése

az integráció kérdése is. Ez magába foglalja a gazdasági és a kulturális integrációt is. Feltennék egy egészen gyermekded kérdést: hogy történt az, hogy ez a probléma, az integráció kérdése így merül föl? Ha most időutazást tennénk, és visszarepülnénk '68-ba vagy a hetvenes évek végére, vajon föl lehetett volna-e tenni azt a kérdést, hogy az integráció lehetséges-e egy adott térségen belül? Azt hiszem, nem, mert a második világháború még túlságosan közel volt. Oly sokan magyarázzák a jelenlegi világhelyzetet azzal, hogy hetven éve volt a világháború. Mit gondoltok erről?

És még valami. Egy szó megakadt bennem, Edit mondta: hogyan tudjuk lecsorgatni azt az Európa-vágyat, amelyre a jobboldalnak megvan a válasza, a migráció. És üres szemmel néznek ránk akkor is a gyerekek, amikor azt mondjuk, hogy bárhová el lehet utazni. Ha erre a bizonyos gondra nem figyelünk, bajba kerülünk. Volt egy nyom, pár évvel ezelőtt történt. A Nagy Könyv versenyben hosszú ideig fej fej mellett szerepelt *A Pál utcai fiúk* és az *Egri csillagok*. Végül az *Egri csillagok* győzött. Nem minthogyha az rossz ifjúsági regény volna. De mintha az a verseny előkészítette volna azt az idegenellenességet, amely úgy látszik mélyen gyökeredzik a magyar társadalomban. És ez nem csak amiatt a világhelyzet miatt van így, amit itt nagyon bölcsen elmondatok, hanem azért, amiért *A Pál utcai fiúk*nak vissza kellett szorulnia annak idején.

Jávor Az Európai Unió története a saját integrációjával való küzdelem története. A második világháború valóban az az ok, ami miatt az európai gondolkodástörténetben

jelen lévő integrációs gondolatok korábban nem tapasztalt támogatásra találtak. De mindig is zajlott a küzdelem az integrációt erősíteni kívánók és az állami, nemzetállami szuverenitást fontosabbnak tartók között. Az Európai Unió nem egy késztermék, sokkal inkább folyamat. Ez zajlik több mint hatvan éve, és ebben a hatvan évben majdnem folyamatosan ugyanazok a kérdések kerültek terítékre. Az Európai Unió jelenleg válsággal küzd, de mindig is válsággal küzdött, valójában egy nagy válság az egész Európai Unió, de eddig mindig megbirkózott az aktuális válságával, ez vitte előre. Ilyen értelemben történelmi léptékben nem történik semmi extra most az Európai Unióban. Azért tudtak az integrációval kapcsolatosan szkeptikus hangok felerősödni, mert amikor egy közösség valamilyen válsággal néz szembe, akkor általában a különböző, polarizált vélemények felerősödnek a közösségben. Ez persze egy szociálpszichológiai evidencia, tehát én ebben nem látok önmagában semmi megdöbbentőt. Ami ennél sokkal fontosabb, az az, hogy az integrációval szembeni szkepticizmus azért tudott megerősödni, mert azt érzékelik az európai polgárok, hogy az általuk tapasztalt problémákra nem kapnak válaszokat, támogatást, megoldást az Európai Uniótól. Ennek számos oka van, szerintem a legfontosabb az, hogy az Európai Unió féloldalas képződmény, amelyben a gazdasági integráció messze előreszaladt, miközben más területeken nagyon nehezen adták föl a nemzetállamok, részben kulturális okoknál fogva, a szuverenitásukat. Az európai integráció döntően gazdasági, piaci integráció, anélkül, hogy meg lenne támo-

gatva szociális és egyéb integrációs lépésekkel. És amikor a gazdasági válság kirobban és végigsöpör egy kontinensen, akkor hirtelen fontossá válnak azok a szociális szempontok, amelyeket az Európai Unió nem azért nem válaszol meg, mert gonosz, mert nem érdekli az emberek sorsa, hanem mert nincsenek hatáskörök a kezében, mert a tagállamok nem adtak hatásköröket a kezébe. És a tagállami politikusok aztán remekül kihasználják ezt a helyzetet. Az emberek az ilyen helyzetekben természetesen módon fordulnak afelé az entitás felé, amelyiktől valamiféle gyógyírt, védelmet, támogatást kapnak a napi problémáikra. Erre kétféle reakció lehetséges. Az egyik, hogy visszamegyünk a nemzetállamokhoz, mert azt látjuk, hogy ők adnak támogatást, védelmet ezekkel a jelenségekkel szemben, az európai szélsőjobb és euroszkeptikusok körében részben ez történik, bár eléggé béna, populista és alkalmatlan módon. A másik meg, ha azt mondjuk, hogy gyerekek, rosszul építettük meg ezt a struktúrát, ezt az uniót, meg kell erősíteni azokat az integrációs területeket, amelyek segítenek abban, hogy az emberek ne csak azt lássák az Európai Unióból, hogy egységes piac van, meg azt, hogy utazhatunk, hanem hogy a napi nehézségeikkel számíthatnak a közös európai intézményekre, hogy vannak olyan közös európai szabályok, amelyek mondjuk a bérszakadékot vagy a munkajogi védelem közötti óriási különbségeket csökkenteni tudják. Ebbe az irányba kellene elmozdulnia Európának, hogy segítsen az embereknek abban, hogy a napi gondjaikban is jobban számíthassanak az unióra, ez csökkentené a legjobban az integrációval

szembeni szkepticizmust. De ez nem az európai politikusok vagy az európai intézmények jóindulatán múlik, hanem azon, hogy kapnak-e hatásköröket, hogy kezeljék ezeket a kérdéseket. Jelen pillanatban nincsenek hatáskörök, nem tudják kezelni, és ha ezt nem oldjuk meg, akkor fennmarad az a helyzet, amiben a tagállami politikusok iszonyú hatékonyan el fogják tudni magyarázni, hogy mi megvédünk titeket, az EU pedig tönkreteszi az életeteket.

Soós Szerintem azért mégis történik valami extra. Mindig az volt az európai integráció egyik nagy kérdése, hogy van-e egyáltalán európai politika, és van-e európai démosz, mert ahhoz kellenének európai politikai konfliktusok, és ahhoz kellenének európai kérdéseket csócsáló elitek. És most egyszer csak megjelenik ennek az európai politikának a magva ezekben a kérdésekben. Nyilván a migráció egy nagyon izgalmas kérdés, de alapvetően ez a szuverenitáskérdés: ki mit csináljon, meddig terjedjen a szubszidiaritás stb. stb. Ez az európai politizálás magja, és az mindig konfliktusos. Azért használom az extra kifejezést, mert egy elitprojekt átalakulásának vagyunk szemtanúi. Ha bármilyen európai uniós tankönyvet kinyitunk, úgy fog kezdődni, hogy milyen érdekesen megállapodtak az elitek arról, hogy nem akarnak többé háborút, és 1979-ig tulajdonképpen önállóan eldöntötték, hogy mi történjen, és soha nem is kérdezték meg erről a népet. Most viszont azt mondták az európai választók, hogy hoppá-hoppá, mi ebbe bele akarunk szólni. És ez borzasztóan izgalmas, szerintem Európa történetében igenis extra.

Pikó Jöhetnek a hozzászólások.

Domány András Zárójelben jegyzem meg, hogy az Amerikai Egyesült Államok kétszáznegyven éve kínlódik azzal, hogy milyen legyen az államok és a szövetség szuverenitása, a polgárháború is erről szólt, nem a rabszolgaságról, és a fal vagy nem fal kérdése is erről szól. Zárójel bezárva. Lengyel ismeret-im alapján tennék két megjegyzést. Érdekes, hogy Salvini elment Varsóba, Kaczyński fogadta, de nagyon tartózkodóan nyilatkozott, januárban volt ez, nem tudok róla, hogy folytatódott volna bármi. Elment aztán Varsóba Santiago Abascal, a Vox elnöke, érdekes módon barátságosabb fogadtatásban részesült, nyilatkoztak is az esetleges közös frakcióműködésről. Mire az európai parlamenti választás megtörténik, addigra lezajlik a spanyol parlamenti választás, sajnálatos módon a Vox feltételezhetően eléggé jó szereplésével. De Jávor Benedek utalt rá, hogy ezek egymást is utálják, Kaczyński nem csak Le Pannel nem akar szóba állni, még kevésbé akar szóba állni az AfD-vel. A másik, hogy itt végig mintha úgy fognánk föl a dolgot, hogy az európai parlamenti választáson a választók az Európai Parlament vagy az Európai Unió működéséről fognak elsősorban véleményt nyilvánítani, és majd attól fog függni az eredmény, hogy mennyire elégedettek. Ez egyáltalán nem biztos. Én nem tudok huszonhét tagállamról véleményt mondani, de Lengyelországban azt veszem észre, hogy a kutya nem beszél az Európai Unióról, belpolitikai kampány folyik, mert ősszel parlamenti választás lesz, tulajdonkép-

pen az őszi parlamenti választásnak a kampánya folyik már most, mert ha a kormánypárt rosszul szerepelne az európai választáson, az hátrány lesz októberben. Arról van szó, hogy mi adtuk nektek az ötszáz zlotys gyerekpótlékot, és ezek a gaz ellenzékiek ezt el akarják venni. Nem arról szónokol Kaczyński, hogy most az Európai Parlament meg az Európai Tanács meg az Európai Bizottság viszonya milyen lesz. Nem brüsszeleznek, nem gyalázzák Junckert, de még Timmermanst se, pedig ellenük már folyik a hetedik paragrafusos eljárás... Meghirdettek egy új szociálpolitikai programot, le is mond, úgy tűnik, a pénzügyminiszter miatta, mert nem látja a fedezetet, de mindegy, nincs pártháttere, pótolják. Szóval erről folyik a kampány. A liberális varsói főpolgármester aláírt egy szándéknyilatkozatot, hogy a varsói iskolákban az Egészségügyi Világszervezet útmutatásai alapján a meleg iránti toleranciára neveljék a gyerekeket, ebből lett az az örültség, hogy itten pedofilokat akarnak az iskolákba bevinni, és el a kezekkel a gyerekeinktől, ordítja az agglegény, gyermektelen Kaczyński stb. Egyáltalán nem beszélnek az Európai Parlamentről vagy az Európai Unióról. Lehet, hogy ez speciális eset, a többi országot nem figyelem így, Magyarországon többször szóba kerül, ha torz formában is, a migráció kapcsán az Európai Unió, de például Lengyelországban, ahol 52 képviselőt fognak választani, tehát nem jelentéktelen, mert nagy lélekszámú ország, ott például azon fog múlni, hogy ki győz, és ki nem győz, hogy féltik-e az 500 zlotys gyerekpénzűket, félnek-e a melegektől, ilyesmi.

Dobrev Nálunk is felfedezhetők az EP-választás belpolitikai vonásai. Az európai parlamenti választásnak van egy Orbán-ellenes népszavazás-hangulata. Az, hogy az Orbán-rendszer megtöréséhez vezető első lépés lehet ez a tavalyi április 8. után, többen elmondják. Az ellenzéki erők célja, hogy az európai parlamenti választáson szorítsuk őt kisebbségbe, aztán az önkormányzati választáson foglaljuk vissza a falvainkat és városainkat. Orbán magatartása kapcsán lehet beszélni az Európából való kiszorulás eleméről. A Brexiten lehetett

a legjobban látni, hogy van egy pillanat, amikor már szinte lényegtelen, hogy a politikus eredetileg mit akart, vagy mit nem akart, elkezdődik egy folyamat, amit utána már nem tud kézben tartani. Nagyon sok aggodalom van bennem amiatt, hogy az elkövetkezendő években még milyen hátrányt okoz Magyarország az a kormányzati magatartás, amit Orbánék megjelenítenek. Abban, hogy az EP-választás minden országban a belpolitikáról szól, nincs semmi meglepő, Európa ezekből az apró elemekből rakódik össze.

páratlan oldal

www.es.hu

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

**Kattintson
a www.es.hu-ra!
SMS-sel is
előfizethet!**

PUBLICISZTIKA,
FEUILLETON,
PRÓZA, INTERJÚ,
VERS, VISSZHANG,
KÖNYVKRITIKA,
MŰBÍRÁLAT,
GALÉRIA

Az idő és az anyag

Csurka Eszter munkáiról

*Az állott tócsa idejében van idő,
hogy követ vágj belé, s hártyája fölhasadjon.*
Petri György: Zátony

A Brunelleschi és Masaccio által megalkotott szerkesztett perspektivikus képet kikezdi az idő. Nem abban az értelemben, hogy az itáliai mesterek művei ne állnák ki a történelem próbáját és ne lennének maradandó mesterművek, hanem a szó mediális értelmében. A világra nyitott ablakként felfogott mű képes leképezni a teret, de nem képes megmutatni a világ időbeliségét, azaz a mozgás dimenzióját. Természetesen a problémával már a quattrocentóban is tisztában voltak, és annak érdekében, hogy a kép történetet tudjon elmesélni (azaz időbelivé váljon), a korábbi művészetből ismert technikát alkalmazták, a kronotoposzt; egy szereplő többször is megjelenhet a képen, és az eltérő helyszín eltérő időpontot jelent. A megoldás aztán kikopott az általánosan elfogadott eszköztárból (nem kis részben az akadémiai szabályok hatására), hogy aztán egy váratlan helyen, az olasz futurizmusban térjen vissza, még ha megváltozott alakban is. Giacomo Balla *A pórázon sétáltatott kutya dinamizmusa* című képén már nem az egész alak, hanem csak egyes végtagok jelennek meg több helyen. A tacsó lábai, farka, a póráz és a sétáltató nő lábai a mozgásfázisoknak megfelelő minden kiemelt helyzetben megjelennek, és ezzel képesek az időbeliség és a mozgás illúzióját kelteni.

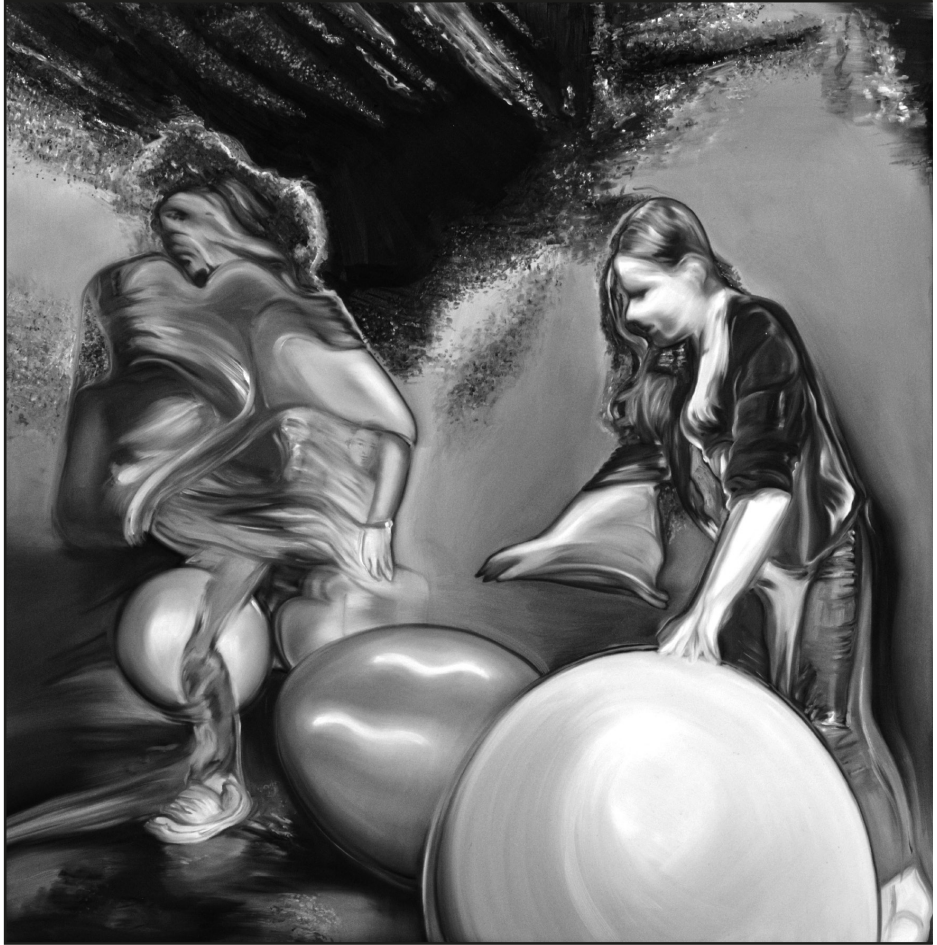
Balla műve Muybridge fényképtanulmányai alapján készült. Az azóta eltelt több mint száz évben a fényképezés alapjaiban változott meg, nem egyszerűen fejlődött a technika, hanem megjelent a digitális fotográfia, amely önálló médiumként is értékelhető. Vajon ez a változás lehetőséget teremtett arra, hogy a festészet is új technikákat alkalmazzon a mozgás ábrázolására?

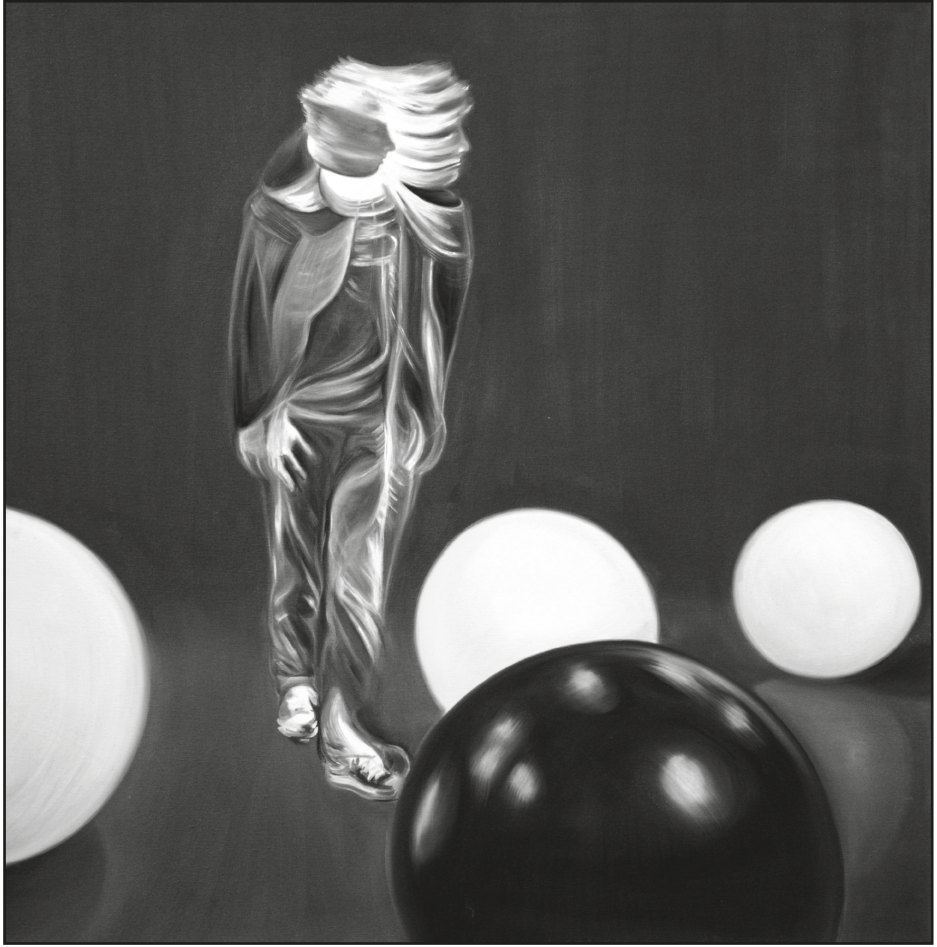
Csurka Eszter festményein az alakok nem egyszerűen elmosódtak, hanem azokat a fényképeket idézik, amelyeken az egyik szereplő bemozdult, és ez nyomot hagyott az elkészült képen. Megnyúlnak a testek, kivehetetlenné, de mégis sajátosan kifejezővé torzulnak az arcok. Muybridge absztrakt, a mozgásfolyamatokat végtelen hurokba összekötő képei helyett ezek egyirányú mozdulatok leképezései. A szereplők összebújnak, vagy éppen elfordulnak egymástól, a rövid sűrű történetek lenyomatai Francis Bacon festményeihez hasonlóan deformálják az alakokat.

Ugyanígy az idő a témája a szobroknak is. A vízben megszilárduló viasz magán viseli a hűtőközeg mozgásából és a tartó kézből származó deformációkat. Ez lesz az alapja a veszejtési eljárással készült bronzszobroknak, így az absztrakt formák saját anyagiságuk történetét mesélik el, lecsupaszítva mutatva meg a képzőművészet és az idő viszonyát.

Gárdonyi László

Berényi Klára

Apa

Meghalt az én apám ma délelőtt,
kihúlt gyötört, negyvenkilós teste,
nem látogattam meg tegnapelőtt,
és imám se volt érte az este.

Kilenc tizenötökor ment el apám,
ekkor vett levegőt utoljára,
lekéstem róla, tíz perccel talán,
s menekültem zsúfolt buszon állva.

Lökném a képet messzire, halott
apám feje a kórházi ágyon.
Nyikorog a redőny, tán ő motoz
felettem. Kell még egy pulcsi, fázom.

54

Levesbe való

(Kiss Judit Ágnes Episztola című versére)

Nővérem, mért érzed üresnek a verseidet? Táncot jár az a hexameter, megcsúri-csavarja a lelkem. És ha középszer? Baj, ha levesbe potyog be babérod? Akkora gond? Ércnél maradandóbb Hesztia lángja. Vagy ha a forma elég? A körömnyi katarzis a dalban? Hát mi a lófütyi kellene még, mibe öntsük a masszát? Azt írod, ledobott a pegáz. Én meg sose ültem a hátán, s hajnali múzsa se kap fel a hóna alá. Puszi sincsen. Parnasszust cekkerrel senki se mássza, az ám! Hazám nem lesz más, csak a konyha levessel (Jókai-féle). Jól van ez így, van mindig elég eleségem. A kincsem rég oda már, nem kell porig égnem a dalban. Lantom azért szorítom, míg jó, ami jőni szokott, és pengetem egypár művét majd a középszerúségnek.

Galagonya

Három éve
lógsz, kicsi, a cicimen,
hízol is a tejemen,
kifogytam.
Zúgolódom,
éjjel kiteregetek,
hűtőt kieszegetek,
titokban.
Hogyha a Hold rám
fátylat ereszt,
lány, aki voltam
visszaereszt.
Három éve
mellemet ki-be teszem,
jár ide-oda eszem,
tilosban.

Vörös István

Egy kivesző nemzethez

Hallgasd el, testem, a szép téljéjeli látványt,
mely átviláglott a sötét fölött,
a nagy fotelban a folyosó kanyaránál
váratlanul egy otthagyt csülök.

Mikor került oda, s ki tette le, titok,
a testét füstszag és só járta át.
Ha jóllakok, akkor gondolni se bírok
arra, mit is eszik e társaság.

A Hold sugarai tán azért tündököltek
úgy e vastag hús fölött,
hogy kicsit a látványt emelhessék ma följebb,
mit a sötét már épp egybekötött.

S a büszke csontra, akár ehető virágra
csorgatta nyálát, égi szörny,
a szörnyek legfényesebbje, amíg belátta,
szájában nincs nyál, szemében se könny.

S e virág bazsevált zajosan, zörögve, bátran,
mint barna vér – patak vizén,
ha a rémület zajra és mocsokra váltan
fellobban, mint az égi fény.

De nem kívántam enni abból már, csak egyszer,
ha üljük a halál torát,
a gyászolók közt egy-egy kísértet lebeg fel,
s a kőbe vászni látom szél fogát.

Igen, ilyen leszel, te népek közt királynő,
a legelső szentség után,
múltad penész eszi, jövődből füstvirág nő,
mert ott hagytak egy rossz korban bután.

Lenin meglátogatja Gorkijt Caprin

– Hogyan bírod ki itt?
Túl szép egy ilyen hely nekünk.
– Nem szebb a Krímnél.
A fontos az, hogy létezzünk.
Orosz hazánkról pontosabban írok,
ha távol vagyok tőle egy kicsit.
– Lesz majd idő, hogy átformálom, azt, amit leírsz,
én új világot hozok el hazánknak!
– Azért magad kicsit se áltasd,
a muzsiknak szabadságot, bocsánat,
hiába adsz!
– Ez az!
Kényszerből lesz szabad!
A szabadság megárad,
és elmossa vitánkat.

– Nem is tudom, jó volna-e, ha nyersz?
– Nem nyerek én soha, ne félj!
Hacsak nem nyeri meg nekem sok ostoba urunk
a harcot.
A féktelen butaságuk az egyetlen remény,
bevallom.
– A jólét az, mit többségük régen megunt.
A világtól, mit rombolnak, mindegyik életunt.
Üres, ha jól ápolt, a fej.
– Ugyan, Makszim, ez marhaság!
Bonyolultabb a tudat és a lét,
a sok-sok baj együtt: hazád.
Milyen tévút marad? Csak Istené.
– Hozzá ne nyúlj!
Mert túl korán érsz el sikert,
és el is sodorhat vadul.
– Ugyan! A remény csak tenyérszi kert.
Ültess egy fát, aztán remélj, remélj, remélj!
– Elég!
Oroszországnak fél évszázad kéne még...
– De nincs. Pár év és itt a háború.
Mi eddig volt, az felborul.
Elsüllyed minden kis sziget,
ahol úgy tengetik a létüket
sokan, akár te itt.
– Prófeciád megrészegít.
Jobb volna meg sem érteni.
Ha győzni fogsz, te is zsarnok leszel?
– Dehogy! A nép a vállára emel.
Elporlok én, elporlik a siker.
Nem marad más, csakis a hatalom,
s mint öngyilkos a mérget, én úgy akarom.
– Ne halj meg, drága Vlagyimir!
Mi hír van a jövőben?
– Sok szörnyűség, még látom eltűnőben,
de meghalok, s te itt maradsz!
– Egy író sok mindent kibír!
– A diktatúra mégis elsodor, pimasz!
Üdvöske leszel, és mindenki megutál.
– Csak írni kell, ez a szabály!
– Néha hazudni is muszáj.
– Hogy te mondod ezt, az azért vigasz.

– Ne higgy nekem, ha félsz.
Tölts egy kis bort, már itt is a tavasz.
Ha majd győzünk, csak bólogass,
az többnyire elég.
Lázító módon akkor ne beszélj,
hiába fog el szenvedély,
számítsd ki minden második szavad!
– Tehát akkor írni szabad?
– Nekem még kell, ahogy beszélsz,
de ha Trockij jönne utánam?
– Ugyan, tudod, hogy nem hagyják a nagyok
a változást megállni egymagában!
– Makszim, én vérbajos vagyok.

Kiss Judit Ágnes

Kidob

58

A zöld ruhára, amit úgy szerettem,
és jól is állt, meg egy kisebb vagyon volt,
s folyton azt hordtam – hogyha mosni kellett,
a szárítóról vettem is fel újra –,
egy reggel nem bírtam ránézni többet.
Undorral töltött el a gondolat,
hogymint felveszem, s a testemhez tapad.
Akkor már döntés volt, nem kósza ötlet,
hogymint nem számít, egykor mi volt az ára,
megfogom, és kiteszem a kukára,
viselje más. Bárki. Nem érdekel.
Éppígy vagyok veled. Menj szépen el!

Első látásra szerelem

Első látásra szerelem,
nem hittelek, de, ó, vagy!
Hiába mondta Júlia,
s nem hittem Rómeónak.

Csak egy név, csak egy kézfogás,
egy villanás, s a képed,
mintha lézerrel műtenék,
a retinámba égett.

Csak szorítottad a kezem,
nem bírtad elengedni,
az illem kérte volna már,
de nem érdekelt semmi.

Bár tudtad, hogy férjnél vagyok,
én is tudtam, hogy nős vagy,
nem ismer törvényt, sem szabályt
az erkölcstelen ős-agy.

Így lettél, s így lettem neked
fontosabb bárki másnál,
láttad, hogy én is akarom,
éreztem, mire vágynál,

hogy velem, rajtam, majd belém,
mert bennem van a végcél,
próbáljuk elfeledni, hogy
te nős vagy, én meg férjnél.

Mikor elkezdtél nem tudni szeretni

Azzal kezdődött, hogy nem bírtam enni,
és kétnaponta hasmenés gyötört,
mikor nem tudtál többé már szeretni.

Még velem voltál, s már elért a gyász.
A hiányodtól előre rettegni
rosszabb volt, mint maga az otthagadás.

A hétköznapokban nem adtad semmi
jelét, én mégis tudtam: vége van,
mikor nem tudtál többé már szeretni.

Öleltelek, bár tudtam, megaláz,
hogy eltűröd, de nem viszonzod, és ez
rosszabb volt, mint maga az otthagadás.

Közös tortánkból nem maradt szeletnyi,
a közös élet helyén horpadás.
Mikor nem tudtál többé már szeretni,
rosszabb volt, mint maga az otthagadás.

A vén fegyverkovácsné intelme

Csak azt ne hidd, hogy nem lesz szar rájönni,
milyen vezeklést szab ki rád a kor,
hogy aki túléli a harminckettőt,
a bűnéért keservesen lakol.
Mit ifjú nőként tettél, szexi volt mind,
ha most próbálnád meg, az röhejes,
és nincsen begyakorolt mintád arra,
hogy öregedvén mi volna helyes.
A régi szűzi pír az arcodon
a hóhullám száználmas vörössége,
s az itt-ott beléd szúró fájdalom
mind azt sajogja: vége, vége, vége.

Csak azt ne hidd, hogy egyszerű lesz olykor
még beleszörnyülködni a tükörbe,
mert nincs már ott, akit magadnak hittél,
és mint a holdkóros jársz körbe-körbe
éjszakánként, hogy magad megkereshesd,
mert más a test, és más a gondolat,
idegen az új, aki visszanéz rád,
a régivel az idő elrohant.

Csak az tudom, hogy valamid marad még,
s habár ez a valami egyre fogy,
de iránytű egy ismeretlen tájban,
és nem érdelemli meg, hogy rátapodj.
Már réges-régen nem a testi szépség
és nem a szexuális vonzerő,
valami apróbb, mégis sűrítettebb,
nem is érted, hogy sodorja elő
egy-egy legváratlanabb pillanat
(bár ilyen egyre kevesebb akad),
de őrzöd széfben egy különteremben,
vagy mind szorosabbra zárt tenyeredben.

A férfi alaptörténete*

62

Ha tanácstalan vagy, fordulj a Bibliához: taláломra kinyitottam a *Királyok könyvé*nél, Dávid vénségénél, meggyengülésénél, az apa és a fiai bonyolult viszonyánál. Előbb Adonia, aztán Absalom és végül Salamon: kinek adja át a királyi székét? Ez az elemi helyzet: főszereplői a fiak, akik mind az apa helyére akarnak lépni, az intrikus asszonyok, udvaroncok és a nemes lelkű király, aki elküldi a testőrét, hogy segítse át a halálba a kiszemelt nő férjét, de közben minden tettehez az Úrtól kér jóváhagyást, az ő szavaiból és parancsolataiból vezeti le a viselkedését. Minden tethez kell az igazolás: az Úr akarta, nem én. A gyilkos csak engedelmeskedett a felsőbb és szent akaratnak. Ártatlan és kegyes gyilkosságok, a tettes így a bűntől is mentesült. Lehet, hogy ez lesz az elkövetkező években az egyik munkám, *Dávid háza*, regény. A zsoltárok és a példabeszédek csak az irodalmi keretet adják, így beszélnek hőseink, ez a lírájuk és a filozófiájuk. A regényhősöket meglátogatom, talán éppen Kalligaro képében, néha ők is eljönnek hozzám, talán itt Hegymagason vagy Budapesten, netán a Klauzál téren egy padon találkozunk, és felvilágosítanak. Néhány mondattöredékből megpróbálom kibontani az örök példázatot. Dávid adja a férfi alaptörténetét, született eposzi hős az ifjúságával és a vénülésével. Előfordulhat, hogy Jeruzsálem dombjain kérdezem a királyt a véres történetekről. Meg fogom eleveníteni ezt a mesét, amely itt szunnyad mindenki szeme láttára. Mikor Dávid megöregszik és elgyengül, egész környezete azt kérdi, hogy ki lesz az utóda. Ezt akarják tudni a fiai is, és a fiak anyái, az ő feleségei is. De neki addig jó, amíg ő a király. Mindenki türelmetlen, csak neki nem sürgős a trónöröklés kérdése. Ki lesz a fiak közül az örökös? Kíméletlenül levágják egymást. És elveszik egymás nőjét. Akitől elveszem a nőjét, annak fölébe kerülök. Leginkább a papa ágyasaira fáj a foguk. Dávid az alapember, a példás, a teljes férfi, amilyen csak egy lehet, aki csak egyszer jelenhet meg egy nép történetében. Nem az ölébe hullott a királyság, megharcolt érte, megteremtette, nem királyfiként, elkényeztetve nőtt fel. Dávid fiainak könnyebb, mint az apjuknak volt, az apjuk népi hős, ők nem voltak azok, ők a király garázda, elkényeztetett és a helyzetükkel visszaélő fiai. Dávid pásztorfiúból lett királlyá, bejárta a teljes utat, ő az alulról jött ember, megéli a felemelkedést és a lehanyaglást, a tündöklést és a másoktól függést, az elerőtlenedést. Minden megadatott neki, ami egy férfinak járhat. A nagyszerűen sikerültnek kell, hogy gyűlölői is legyenek, esetleg éppen a fiai. Dávidnak is megvannak a maga bűnei, elvette ravaszsággal, csábítással Betsabét, nem kevésbé bűnös, mint a többi ember. Istentől sanyargatva bűnös, tud zokogni

* Részletek a szerző ősszel megjelenő könyvéből (*Ásatás 3., Sétabot*).

és az önimádattól ujjongani. Nézi álmában az asszony, és tudja, hogy ez az ember fel fog kelni mellőle, és megy az ő útjaira. A zsidók két pozitív válasza a lét kihívásaira: Dávid és Salamon. Ők a csúcs, a fénypontok, a betetőzések.

Az apaság tudása

Minden népnek van egy-két mesebeli napkirálya, büszkesége, akinek a nevét visszatérően emlegetik. Dávid szerzett dicsőséget a zsidóknak, és a fiak őhozzá szeretnének hasonlítani. Ha nincs átmenekvés a túlvilágra, akkor az itteninek Dávid a hőse. Megszemélyesíti a sorsot, beszél hozzá, hallani véli és továbbadja a zsoltároknak a hangját, a sorsból teremtő és büntető atyát csinál. A fiú apavágyából lett az Örökkévaló. Dávid megszemélyesíti a sorsot, emberi hangot kölcsönöz neki. A hangot belülről hallja. Apák folytonos sora, Dávid megtelik az apaság tudásával. A szereplők: az apa, a fiak és a nők. Újra nézelődni akarok a helyszínen, hogy megírhassam a könyvemet Dávidról és a háza népéről, az asszonyairól, fiairól, köztük Absalomról, a lázadóról, és Salamonról, az általa kiválasztott, bölcsességben kiváló utódjáról. Meg akarom eleveníteni ezt a családragényt, amely itt szunnyad mindenki szeme láttára. Bárki olvashatja, de keveseknek jutott eszébe, hogy regényt írjanak belőle. A nem-zsidók nem nagyon akartak ehhez a mondához hozzájárulni. Már az is merészség volt, hogy Thomas Mann feltámasztotta Jákobot és a fiait, sőt még Mózeset is. Minden út Dávidhoz vezet, a leszármazási vonalak nála futnak össze, Dávid, noha ifjúkorában birkapasztor volt, úgy látszik, mégis a legelőkelőbb ős. Tőle származni Jézus életrajzíróinak is tetszett. Mellettem volt a Biblia, találmányra kinyitottam a *Királyok könyvé*nél, Dávid hanyatlásánál. Kincesbánya az apa és a fiainak a viszonya. Kinek adja át a királyi székét? Bejön hozzá Betsabé, az egykor kedvenc feleség, hogy a közös fiuknak, Salamonnak megszerezze a trónt. Ott tevékenykedik Dávid körül Abiság, akit a legszebbek közül válogattak ki Dávid részére, hogy ne fázzon, hogy az ágyban a lány ölelje és melegítse, de a szerző fontosnak tartotta megemlíteni, hogy a király a szüzet nem ismeré meg, amit elhinni nem kötelező, bár a király életkorát tekintve lehet, hogy csak játszogatótt vele. Lehet-e szebb játékszer a testnél? A fiak mind az apa helyére akarnak lépni, az intrikus asszonyok, és az udvaroncok körük csoportosulnak. Jákob és József, Mózes és Dávid, a zsidó mitológia pillérei. A gyarló király zsoltáraival könyörögnek zsidók és keresztények az Úrhoz, önmagukhoz is talán. *Dávid háza*, egy apokrif fejezet. Kalligaro, a kút mélyéből feljött ember, a kúton át különleges utakon tud másokkal találkozni. Elmegy Dávid környékére, és a király házában lakik. Vendéglátója azzal alapította ezt a sátorra csökkent házat, hogy odavitte a frigyládát. A rákövetkező két-háromezer év története egy döntés következménye, egy pásztor-költő-király elhatározása a szentség rangjára emelkedett. Dávid házából rajzoltunk ki, és oda térünk vissza. A templom nincs ott, de a fal ott van, attól távolodtunk el, s ha nagyon akarjuk, visszatérhetünk hozzá, hogy megérintsük.

A király is egy szekrény

Az a Jeruzsálem talán egy mai falu nagyságát érte el, egy számítás szerint ezerötszázán élhettek benne. Dávid házában ez a kiindulópont: *az Örökkévaló uralkodik örökkön-örökké*. Legyőzi és szolgájává fogadja az idő múlását. A király országa és képzelt háza odáig terjed ki, ahol a tiszteletre méltó olvasó ül. Az ő házában helye van minden embernek. Dávid a mesehős, akivel együttérzünk és együtt haladunk. A király alázatos is tud lenni, de tud a szövetség ládája előtt ugrálni is, Istennek táncolni. Ezt Miha, a felesége nem érti, ő csak azt látja, hogy az ura megkergült. De ezt szereti, ezt a táncoló, verítékező, sebes, poros testet. Honnan tudta Dávid, hogy az Úr nézi őt? Mikor szegődött el az Úr szolgájának? Hogy beszél az, aki a zsoltárt költi, énekl? Látta a mosakodó Betsabé hasát, és rá akarta tenni fejét. Látta Saul titkos gondolatait, képes volt olvasni a többieket. Betsabé szeme is fönnakadt rajta, amikor föltekintett. Dávid nem tiltotta mindazt magának, amit a rabbik tiltanak másoknak. Hogy az emberi, a halandó eleve gyarló, ezt nemcsak az Örökkévaló tudja, hanem az ember is. Belép az időbe, és ezzel belép a bűnbe. Minden jó, amit az Úr parancsol? Nem jó. Nem minden. Ez-az. Legyél most te a pásztor, és tartsd egyben a nyáját. Legyél most te a király, és tartsd egyben a népet. Vigyázz, hogy ne öljenek meg, de te se öljél a szükségesnél többet. Az öreg Dávid az írnokának diktál, beszél régi magáról, és a nők is beszélnek róla, meg a barátok, az alvezérek és a bonyolult szívű fiak. Nem volt könnyű dolga. Ami élethelyzet van, annak itt helye van: benne, a királyban, vagy körülötte. Volt fenyegetés is fölötte, szemben vele, alatta, és főként benne magában. Lázadás és hódolás napszakonként változóan. A király is egy szekrény. Hol beszél Dávid az Úrral? Szerzőnek jogában és módjában áll megidézni a királyt. Kérem, az akácpad előtt jelenjen meg, felség. Örvendek, hogy nem tagadta meg magát.

64

Dávid háza

Kalligarónak olykor sikerül átéreznie a lét nagyon is elviselhető könnyűségét, talán éppen az amszterdami Kloveniersburgwalon, ahol egy irodalmi kocsmában összeakadt Baruch Spinozával, és az öreg Dávidról kérdezgette. Hátha összehozta a kártyás sors az emlékek országában a filozófust a királylyal. Dávid a király, aki megalapította a zsidó államot. És megírta az istenhit énekeit, magányosok fohászait, használhatókat zsidók és keresztények számára egyaránt. A filozófus arról is értesült, hogy Kalligaro ismét itt van az Ambassade Hotelben a Herrengrachtton, a városba érkező írók szállodájában. Hogyan gondolkodik Spinoza a legnagyobb zsidó hősről és költőről, Dávidról, akit szellemi felszárnyalásában körülvelt a vadság, a barbár bujaság és hatalomvágy, és mit mond arról a fiáról, Salamonról, aki az örököse lett, de aki lírai bölcselőként sem volt csekélyebb az apjánál, és mit mond arról a másíkról, Absalomról, aki mint a szenvedélyek szép szörnyetege és mint lázadó apagyilkosjelölt a legközelebb állt az öreg király szívéhez? A megértés az ellentétek vadállatait kocsija elé fogva kemény kézzel tartja a gyeplőt. A prófétának az a dolga, hogy megkeresse a leendő királyt. Sámuel felkeni az Úrnak Krisztusává azt a fiatalembert, akire az Úr rámutat, a minden ízé-

ben és pillanatában halandó, a háromezer éve halandó Dávidot. Mózes után minden út Dávidhoz vezet, a leszármazási vonalak nála futnak össze. Dávid, noha birkapásztor volt ifjúkorában, úgy látszik, mégis a legelőkelőbb ős, tőle származni Jézus életrajzíróinak is tetszett. A nemes lelkű király elküldi a testőrét, hogy vágassa le a szerelmi rivális férjet, de közben minden tettehez az Úrtól kér jóváhagyást, az ő szavaiból és parancsolataiból vezeti le a viselkedését. Minden tethez kell igazolás, ártatlan és kegyes gyilkosságok, a tettes csak engedelmeskedett a felsőbb és szent akaratnak. Így a bűntől is mentesült. Eljutunk Dávid vénségéhez, meggyengüléséhez, látnunk kell az apa és fiai bonyolult viszonyát, kinek adja át a királyi székét? Bejön hozzá Bethsabé, ott tevékenykedik Dávid körül Abiság, akit a legszebbek közül válogattak ki Dávidnak, hogy ne fázzon, hogy az ágyban ölelje és melegítse. A bibliai szerző fontosnak tartotta megemlíteni, hogy *nem ismeré meg*. Ez az elemi helyzet, főszereplői a fiak, akik mind az apa helyére akarnak lépni, az intrikus asszonyok és az udvaroncok. Isten, vér, hatalmi harc és bujaság. A gyarló király zsoldáraival beszélnek zsidók és keresztények az Úrhoz. A zsoldárok és a példabeszédek csak az irodalmi keretet adják, így beszélnek hőseink.

A Duna kávéházban

Szívesen búcsúzunk attól a lehetőségtől, hogy a művészt a művéért meg lehessen büntetni. A műveknek, gondolatoknak, stílusoknak van áttételes hatalmuk. A magával meghasonló ember mond valamit a többieknek, a szellemi jelentőség árát meg kell fizetni, akinek eleve igaza van: az nem mond igazat. Nem lehet eleve jól járni. Bombázd meg a fogalmazványodat. Ami utána állva marad, az vagy te magad. Átélni a szüleinket mint áldozatokat, cinkosokat és tettéseket. A kollektív hiúságból csak buta irodalom születhet. Érdemes szabatosan elválasztani a szellemi sikert a világi-anyagi sikertől. Éjjel az Aranymajomban mulatunk, a majom az ember lényege és paródiája. A kisváros lelke behúzódik a kisszerűségbe, így is jó, persze hogy jó, de azért vegyük figyelembe, hogy irodalmat nem lehet élethazugságra építeni. Aki valamit megalkotott, az nem kellett. A birkák a rémületben összebújtak, és kiadták a birkatársaikat. Errefelé szokás neheztelni a világra, és osztani a helyi rangsorokat, a többség nem tudja szégyellni magát. Duna kávéház, decemberi szürkület Hanuka előtt. 1944 végén itt laktunk összeszorítva, szemben, a Pozsonyi út 49.-ben, nem változott semmi, az erkély hajlásíve és az oszlopok sem, a főnök elégedett mosollyal sétál az asztalok között. *Méltóztassék parancsolni, mélyen tisztelt uram*, így teszi le a pincér a süteményt és a teát a hőálló, füles pohárban. Itt lőtték a Dunába a velünk egy lakásban lakók felét, engem is lelőtt volna egy nyilas, ha meg nem gondolja magát. Itt játszott a nevelt lányom a mászókan. Itt volt Lukács György filozófus fejszobra, amíg a helyi hülyék el nem távolították, szeretném, ha mások, okosabbak visszatennék a helyére. Regényemnek és a benne leírt emlékezetes randevúknak az egyik színhelye tehát a Duna kávéház, ahol mindenféle anekdoták keringenek a fejesekről, többek között Dávid királyról, akit az Úr arra ítél, hogy nem tud végérvényesen meghalni, megfosztotta a halál

kegyelmétől, évezredekén át itt kell botladoznia körülöttünk. Dávid király Budapesten jár, nem én megyek őhozzá, hanem ő látogat meg, hívtam, és elképzeltem, ha jönne, ilyen lenne, és látnia kell a szándékok megvalósulását. Hosszú utazásán, ott, ahol van, rendesen körül kell néznie, és ebből a körültekintésből mesének kell kikerekednie. Legyen benne egy szerelmi történet is, öregeké, Betsabé és Dávid király még ma is szerelmesek. Betsabé meglátogatja hajdani kedvesét, Dávidot, a sátorban, ahol az a gazember, az ő örök férje Abisággal heverész, és még nem tudja, hogy ki éli túl ezt az éjszakát. Absalom-e, aki apját, a királyt le akarja vágni, vagy ő maga, akire fegyverrel támad a legkedvesebb fia? Egy párbeszédhez a két öreg, férj és feleség között elég tágas a királyi sátor. Betsabé azt mondja Abiságnak, kislányom, menjél most ki innen. Van egy pihenősátor, a lány odamegy, ott vannak a barátnői.

Majd meghalsz, de nem egészen

Az Úr azt mondta Dávidnak: át kell vergődnöd a világtörténelem rövid tanfolyamán, az utadat te szabályozod, ahogy eszedbe jut, te kanyarítod a meg-megtestesülő öröklétedet, itt maradsz a történések egyik alanya- és szemtanújaként. Néha megkérdezlek, szükségem lehet a megfigyeléseidre. Te is fiam vagy, rajtad kívül vannak mások is, és mindnek vannak bölcsebb vagy butább észrevételei. Bolyongani fogsz az emberfaj történetében, amelyet úgy képzél el, mint egy várost, amelyet leteríthetsz egy asztalra. Majd meghalsz, de nem egészen, mondta az Úr, aki olyan szerző, akinek megvan az a gyengéje, hogy világregényének kedvenc hőseitől nem akarózik megválnia, így Dávidtól sem. A túlvilágot is csak azért találta ki, mert nem tud beletörődni a végleges végbe. Együgyű emberek a végleges elöl az öröklétbe bújnának bele, valami másba, mint ez, ami itt van. Miért mindig másba, és miért nem tudják beérni ezzel? Nem állhatom ezt a kényeskedést, mondja az Úr, örüljenek annak, amit kaptak, legyenek boldogok, hogy élnek, ha rosszul is, a rossz élet is élet. A butuskák azt hitték, hogy ki tudnak szökni a múltó évek börtönéből, amelyben mindenféle gázságot elkövethettek. Azzal lesznek megbüntetve, hogy kénytelenek lesznek a folytonos történelemben kalimpálni. Dávid fiam, az emberi massa mocsarából nem tudsz kimászni, életre vagy ítélve. Elveszem tőled a halált, de egy keveset meghagyok neked belőle, fel-felbukkanóan, mondta az Úr, ne légy telhetetlen, időnként kapsz egy ízelítő falatot a halálból. De inkább térjünk a tárgyra, dolgunk van. Sok gondom van ezekkel a zsidókkal, arra kérlek, nézd meg, hogy mi van velük, elvégre te voltál a zsidók királya. Később az a názáreti fiatalember is ezt a nevet viselte, találkozzatok, nézzetek körül, és beszéljétek el nekem, hogy mire jutottatok. Lecsapjam őket, mint a legyet, vagy bajlódjam tovább velük? Ne járjunk a kérdés végére? Nem egyszerűbb a végleges megoldás? Egyszer-egyszer az alkotó is megpihenhet. Úgy döntöttem, hogy még várok, és nem hagyom rá ezekre a naplopókra, amit építettem, azt parancsolom, hogy ez a társaság egyelőre folytassa, ha már megköltötte önmagát, sőt, furcsa hite szerint, még engem is. Oké, legyen úgy, ahogy hallucinálják ezt a paradox viccet, hogy a teremtményeim, a pondrók is költenek engem. Nincs időm meghallgatni az összes pondrót. Akkor sincs, ha leköt a meséjük. Úgy-

hogy beszéljenek a királyok ennek a garabonciás népnek a nevében. Azt állítják, hogy különlegesen bizalmas viszonyban vagyunk, hogy ők az enyéim, és mi több: hogy én az ő uruk vagyok. Bosszantanak! Nem vagyok senkié. A szülőnek gyereke van, de az atya nem a gyereké, az egész cifra népség önmagát fabrikálja. Eszemben sincs egyszer és mindenkorra kiválasztani egy embert, egy népet, és olyan kicsinyes sem vagyok, hogy cserébe a folytonos dicséretüket igényeljem. Semmit sem unnék jobban. A nézeteltéréseiket pedig rendezzék el nélkülem.

Kik? Mik?

A judaizmust nem azonosítom egészen a papi beszéddel, még be nem fejezettként és velünk alakulóként gondolom el. Világi zsidók számára a Tórával és a Talmuddal nem szakad meg a zsidó irodalom, a vallási és a világi meditáció között éles határvonalnak nincsen helye. A világi humanista zsidók, valamelyest kioldódva a hely elfogultságaiból, nem a másik helyi elfogultságot választják, hanem valami tágabb érvényességet. Mindenki, aki zsidónak mondja magát, jogosult ennek a szónak az újrafogalmazására, a zsidó egyike a legöregebb népeknek, folytonosan ki kell találnia magát. A nép öreg, a nemzet fiatal. A zsidó értelmiség beszédpartnere Európában a keresztény, a Közel-Keleten a muzulmán értelmiség. A bátrabbak megpróbálják a másokban mindenekelőtt az emberi személyt látni, és nem engedik, hogy a vallási-politikai zsargon felülkerekedjen a közvetlen emberismereten. Buta időkben az emberek rémképeket festenek egymásról, elfogadják a dicsőítő önképet magukról, és a személyes fölé emelik a nemzeti absztrakciót. Fegyveres győzelem esetén: ne örüljeteK, mert odaát családok sírnak! Megtanulták a nemzeti kultúrák sokféle intimitását, és igazodtak ahhoz a nemzethez, amelynek a közegében élnek. 1989 után a magyar zsidók tiltakoztak az ellen a lehetőség ellen, hogy zsidó nemzetiségűnek nyilvánítsák magukat, mert a magyar nemzethez sorolták, zsidó vallású vagy inkább származású magyaroknak tartották magukat, nem akarták önmagukat elsősorban zsidónak tartani, már csak azért sem, mert a többségük nem volt vallásos. Mit is jelent, hogy zsidó vallású magyarok, ha egyszer nem tartják a vallási előírásokat, ha nem tudnak sem héberül, sem jiddisül, és ha nem helyezik el önmagukat a zsidó kultúra vagy mondjuk a judaizmus folytonosságában? A zsidó, aki nem vallásos, nem tud héberül, és nem Izraelben él, kicsoda, micsoda?

És ki ez a Kalligaro?

A tanár úr, az én tekintetem magunkra a holdról, az árnyékom, húzd el, vond el, Gyurka, szaladj ide, szaladj oda, most légy okos, Domokos.

Serpa, ráraKhatok mindenféle terhet, sofőröm, titkárom, testőröm, faggatóm, akit még sokáig használni fogok. Felhatalmazom, hogy időben és térben ide-oda szánkázzon. Egy pasas, akit oldalról nézek, torz vagy lényegre szűkített alakmásom, szabadulóművész-növendék, Amszterdamba készül, elmegy Spinozához, beszélget a szobrával, kérdezi Dávidról, mit gondol ez a különleges elme a hősről és költőről, az alapító királyról, ezrek elpusz-

títójáról. *Dávid háza*, robbanékony családrege. Elmehetek a száz évvel ezelőtti pesti New York kávéházba, kabinjegyet válthatok a budai Lukács uszodába, hallgathatom Szakcsi Lakatos Béla zongoraművészt, Gadó Gábor gitárművészt és Bacsó Kristóf szaxofonművészt, nagyra becsült hegymagasi és pasaréti szomszédaimat az If cafféban és a hegymagasi kultúrházban. Kalligaro az én szabadabb másom, egy mű, találmány, járógép, bábu, a lakcíme megegyezik az enyémmel. Nagyobb a tere, mint az enyém, általa kivételes mozgásszabadságot élvezek. Tanul az erőin uralkodni, felderítő, aki a bonyodalmakba belemegy, de nemcsak kos, aki leszegett szarvval előreront, hanem skorpió is, akitől a barátság kellős közepén kaphatsz hátulról egy jeges pillantást. Egymás rabtartói vagyunk, Kalligaro velem jön, és néha eluralkodik rajtam. Ő az, akit megírok, az én figurám, én azonban nem vagyok figura, nehezebb vagyok, mint ez a könyv, mondjuk, egy mázsa. Körültapogatom a biografikus tényeket, és aztán innen átlendülünk a szöveg világába, megyünk a pincéből a mesébe. Elküldöm Kalligarót mint tudósítót, *A Túlso Part* című hetilap munkatársát Dávid király udvarába. Ott ezt az akkreditációt elfogadják. Többen szívesen adnak interjút neki, és készséggel beszélnek magukról, dicsekedve, szégyenkezve, mentegetőzve, magukat mardosva, és aztán felülemelkedve. Dávid közli, hogy miket mond az Úrnak, meg hogy mit akar, és mit nem akar az Úr.

A személyes és az egyetemes felé

68

Sokféleképpen lehet zsidónak lenni. Nincs rossz zsidó, csak rossz ember van. A budapesti, bécsi, berlini, belgrádi, bukaresti, bagdadi zsidó polgárok részei akartak lenni a b.-i társadalomnak és kultúrájának. Akartak, de ezekből a városokból nagyjából kiutálták, kiirtották őket. Ez az igény nem szűnt meg, és csak annyiban változott, hogy tudjuk, mi történt, hogy kevesebb illúzióval nézzük a környezetünket. A zsidó diaszpóra a feltételes, lokális integrációban érdekelt. Az asszimiláció elutasítása helyes, a beilleszkedő integráció elutasítása helytelen. A zsidók nem elkülönülten akarnak létezni, az önelkülönítés dacreakció a zsidóirtásra. Azt, amiben különösek vagyunk, beleszójuk a körülöttünk létező és rendelkezésünkre álló nagyobb egészbe. Ha a zsidók elsődlegesen etnikai-vallási közösségként lépnek fel, ha nem fáradoznak azért, hogy otthonra leljenek a környező kulturális és intézményi civilizációban, akkor kisebbségi – netán elnézésre és pozitív diszkriminációra szoruló – intinkultúrát fejlesztenek ki, jóllehet nincs szükségük külön támogatásra, mert nem gyengébbek a többiekénél. Teljesítményük jobbra egyéni, baj lenne, ha a műveknek csak a nemzetiségi-vallási közösségen belül volna érdekességük, értelmük és vonzóerejük. A tehetség a vallási-nemzeti közösségen túlra is áthatol, túllendül a személyes-egyetemes felé. A kisebbségek számára a város az államnál szerencsésebb beilleszkedési keret. A b.-i lakosok igazolhatóan ezekben a városokban laktak. Hogy mennyire zsidók, magyarok, németek, osztrákok, csehek, szlovákok, szerbek, románok etc., az vitatható. De hogy b.-iek, az biztos. A polgári urbanizmus integrál, a nacionalista, kommunista, avagy vallási – más szóval az ideológiai – etatizmus kirekeszt. A totalitarizmusok idején Amerika nem utolsósorban az

Európából tengerentúlra menekült zsidóknak köszönhetően vette át a politikai-kulturális irányítást Nyugat-Európától. A zsidóknak menekülniük kellett, mert a 20. század Európa lezüllesztésének a kora volt. A zsidók voltak a leginkább érdekelve az univerzalizmusban. A zsidó kisebbségnek döntenie kell, hogy milyen utat követ, és milyen magatartást tart helyesnek a nem-zsidó többséggel szemben. Ez a kisebbség nehezen meghatározható entitás, se nem nyelvi, se nem egészen vallási-nemzeti valami – egy magyar, német, francia, orosz, angol, amerikai, kínai etc. kontextusban. A zsidóságnak az az érdeke, hogy vitás ügyei az általános *fairness* keretein belül rendeződjenek el, és minél kevésbé teljenek meg – akár zsidó – ideológiával.

Az irodalom nyelvi tünemény

Izrael nemzetállamként a világon szerteszét élő zsidókat potenciális bevándorlóknak, nemzetiségi közösségeknek, szórványoknak tekintheti, de ha maradnak is ott, ahol élnek, az érdeklődésükre számíthat. A zsidóság körében is zajlik a posztmodern renacionalizálódás. A zsidó diaszpóra tagjai különböző nemzetállamokban élnek, és azokban intelligens honpolgárként kell viselkedniük, nemcsak hogy nem sértve meg a többség igazság- és jogérzékét, de mellé is szegődve. Ha a többség elfogadta a szabad demokráciát, akkor a kisebbség ne álljon el mellőle, és tegye magáévá a transznacionális ismerkedés és barátkozás hajlandóságát. A kutatás és az elemzés kísérletezhet azzal, hogy egy csoportba vonja össze a zsidó írókat, de nem kívánám, hogy a könyveimet a zsidó írók művei között tárolják és katalogizálják külön könyvtári részlegekben. Mivel az irodalom nyelvi tünemény, csak a nyelvi csoportosítást látom értelmesnek. Azt sem helyeselném, ha a nem zsidó, de egynyelvű írók könyveit a szerzők vallási és nemzeti hovatartozása alapján tartanák számon. Egyetlen vitathatatlan partikuláris csoportosítást ismerek el, azt, hogy a kérdéses mű milyen nyelven, milyen nyelvi közösségben íródott. A politikai nemzet hangadói a kiemelkedő politikusok, a nyelvi nemzet szellemi vezetői a kiemelkedő írók. Az előbbieket nem állhatnak az utóbbiak fölött. Kell hogy legyen a beszédnek képzeleti központja, az egyik lehetőség a világváros, a másik – sok közbülső fokozaton át – a falu. Továbbá: a hegy, a kert, a ház, a szoba, az asztal, az ágy, íme: a behúzóadás és a kicsinyítés fokozatai. Lehetne történetesen ez is, ahol vagyok, a kiválasztott hely, ahol biztonságban és otthonosan érzem magam. A búvóhely rejtett centrum, a barátok adódnak, elfogadtuk egymást, mindenki megszelídíthető, a viszonyaink pedig átláthatóak. A lakóhely nem harci porond, itt megvagy, a regényíró kotlós madár, ül a mondatain. Ha Jutka megkérdi, hogy az időjárást figyelembe véve a házban vagy a kertben reggelizzünk-e, az ügyet megtárgyaljuk, ennyi elég is a társadalmi életből, ha meg még a gyerekeim, a barátnőim, barátaim és kedvesebb szomszédaim is jönnek, akkor nem hiányzik semmi. Hallod a ház szólamait, az egykor itt lakókét, a hangpostát azoktól, akik ebben a fogadóban szerettek, gyötörtek, akik itt duhajkodtak, udvaroltak, verekedtek, akiket itt felköszöntettek vagy ledöftek. Legyen ez a megszabadulás háza, számomra a folyamatos belső emigráció színhelye.

A legszabadabb

Az emberek életük minden helyzetében cselekedhetnének másképpen is, mint ahogy teszik, mint ahogy azt a körülmények előírják. A félelemtől leláncolt ember átruházza istenre a szabadság gondolatát, ám az egyén maga is több a körülményeinél, és magában hordja a valószínűtlen cselekvés lehetőségét. Felhők fölött tejszínhabban megy az utasszállító, orrából időnként tűzcsóva ugrik elő. Vedd be magad egy háborítatlan helyre. Az öreg aránylag messze ment az egyéniség és az egyetemesség útján, és arról képzelődött, hogy kiszabadul a testi nehézkességből, kitárulkozva a szabad légtérben. Láttá a megmozduló sarat, a földön csúszó és földevő kígyót, meg a dagonyázó vaddisznót is. Ezután megkérdezte magát és némelyik társát: miért ne ennél a tudás almájából és a kék gyümölcskosarából? A tudás is, a kék is a lét többszörözése. A végtelenszeres multiplikáció: Isten.

Magyar László András

A látogató

70

Először a metrópótlóval utazott, azután egy másik busszal, nagyjából nyolc megállót. A nyugdíjasotthon kétszáz méterre a temetőtől, kőkerítéssel övezett, kopár, de tágas kert közepén állt. A csillogó márványtáblával ékes bejárat mögött ott magaslott az Aranyhajó két egyforma, nyolcemeletes blokk-tömbje. Középen földszintes, üveghomlokzatú átjáró kötötte össze a szürke épületeket. Nyilván ott lesz a bejárat – gondolta Zoli.

Átlépdelt egy kiszáradt betonmedencén átívelő deszkahídon, és a murvával felszórt gyalogösvényen a bejárat felé tartott. Az egyik padon meredt tekintetű, kucsmás öregember gubbasztott, és alsó állkapcsát előretolva nagyokat fújta. A ködös, szeles tavaszi hidegben lassan az eső is eleredt. Odabent az előtérben viszont kellemes, meleg káposztáscevedli-szag terjengett.

A portán üldögélő molett, fehér köpenyes hölgy kedvesen útba igazította Zolit: Lajos az ötödik emelet tizenhatos számú szobájában lakik – mondta –, a lifttől balra, a folyosó végén. A lift előtt szürke kabátos, retikulós nénikék népes csapata várakozott, úgyhogy Zoli inkább gyalog ment föl az ötödikre.

Lajos, akit Zoli már negyven éve ismert, mestereként tisztelt és őszintén szeretett, már a kilencvenkettediket taposta. Mivel gyereke nem volt, felesége régen meghalt, és az utóbbi időben egyre többet betegeskedett, unokaöccse rábeszélte, hogy adja föl budai lakását, és költözzön inkább egy olyan intézménybe, ahol mindennel ellátják, vigyáznak rá, és ahol állandóan kéznél van az orvos. Mivel Lajos már nehezen járt, némi habozás után megfogadta unokaöccse tanácsát, és beköltözött a blokkházba, amelyet hazug módon „otthonnak” neveztek.

Lajos szobájának ajtaján ki volt írva a neve, még a doktori címe is ott díszelgett a fémkeretes, cserélhető kartonlappal ellátott névtáblán. Zoli beko-

pogott, és rettegve találgatta, ki vagy mi vár rá odabent. Ám csak Lajos volt az: csíkos köntösben, gyúrótt pizzsamában, járókeretre támaszkodva nyitott ajtót. Ősz haja és szakálla az utolsó találkozásuk óta megnőtt, arca beesett, de láthatóan tudott még mosolyogni és járni. Jobbjával a járókeretet markolta, baljával pedig azt a műanyag tasakot, amelybe egy hosszú, sárga csövön át a vizelete csöpögött. Zoli zavartan előhalászta szatyrából a narancslevet és az ajándékkönyvet (a saját legutóbbi könyvét, amelyről jól tudta, hogy Lajost még egészségesen se érdekelte volna), és beljebb lépett.

A meglehetősen tágas szoba Lajos régi bútoraival volt berendezve, azaz a bútorok maradványával. Asztal, két szék, szekrény, tévé, ómódi magnós rádió, könyvespolc, a padlón Lajos ismerős, kopott perzsaaszónya. A polcon családi képek, Lajos szülei, nővérei, felesége, unokaöccse és annak gyerekei, mellettük néhány dísz tárgy, a halványsárga falon lehangoló tájkép. A sarokban takarókkal kibélelt fotel és vetetlen ág, infúziós állvánnyal: nyilván e kettő lehetett Lajos életének igazi színtere.

Leültek. Zoli az egyik székre, Lajos meg a fotelbe.

– Hát idetaláltál?

– Már rég akartam jönni, de olyan ronda idő volt – kedélyeskedett Zoli. – Látod, végül is eljöttem, ahogy ígértem.

– Mindig megtartod, amit ígérsz. Olyan vagy, mint az állam – felelte Lajos.

– Ismered Karintyht? Az állam mindig megtartja, amit ígér. Ha pénzt ígér, azt is megtartja.

Nevettek.

– Hogy vagy?

– Hogy lennék? Kutyaúl. Gyakorlatilag mindenem beteg. Most voltam a Honvédkórházban kivizsgáláson.

– És mit mondtak?

– Mit mondtak volna? Hazudtak egy sort. Viszont jól megkínóztak, szerintem teljesen feleslegesen. Nézd a karom, csupa véraláfutás a sok szúrástól. Minek szúrogatnak?

– Nekik is kell valami öröm. Biztos volt valami értelme.

– Szempont kérdése – legyintett Lajos, és a másik kezébe tette a vizeletes zacskó csövét. – Szerinted mi értelme vizsgálgatni egy kilencvenkét éves embert? Embert? – legyintett megint. – Exembert. Az igazság az, hogy négy-öt éve kellett volna befejeznem. De nem volt annyi eszem. Most aztán megette a fene az egésztest.

Erre Zoli nem tudott mit felelni. Elgondolkodott. Persze nem Lajosra gondolt, hanem önmagára. Nagyjából harminc év köztük a különbség. Ez vár rá is, vagy még előbb meghal? – morfondírozott. – Az utóbbi a valószínűbb. Az ő szülei nem élték meg a nyolcvanát sem. Arra gondolt, hogy Lajosnak alapjában mázlija van. Hogy még nem halt meg, hanem itt szenved. Ő, Zoli, persze nem él majd kilencvenkét évig. Igaz, ki szeretne zacskóval és járókerettel élni egy szeretetotthonban? Aztán rájött, hogy ő. Már ha különben a halál a választás. Még szerencse, hogy ez nincs rábízva.

– És milyen itt? – próbálta a szót másra terelni Zoli.

– Milyen? Sok az öregasszony. Érdekes módon alig van férfi. Azok már

mind előbb meghaltak. Okosabbak voltak nálam. Aki meg mégis él közülük, az teljesen szenilis. A nők viszont szívósak, és jól tartják magukat, csak az a baj, hogy folyton beszélnek.

Zoli tanácstalanul ingatta a fejét, és a szőnyeg mintáit tanulmányozta.

– No és veletek mi van? – szánta meg Lajos.

Zoli hálásan hadarni kezdett. Jó fél órán át panaszkodott a munkahelyére – ahonnét Lajost ismerte –, elsorolta az összes sérelmét, és keserű iróniával ecsetelte, hogyan megy tönkre minden az utóbbi időben. Lajost mindez láthatóan egy cseppet sem érdekelte, de csücsörített ajakkal bólogatott, néha pedig széttárta a kezét, vagy szokása szerint legyintett és bólintott egyszerre. Azután hirtelen elaludt.

Zoli ráeszmélt, hogy mindeddig csakis fölösleges hülyeségeket beszélt. Zavartan elhallgatott. Lajos erre azonnal felriadt, és élénk hangon megkérdezte:

– No, és min dolgozol éppen?

Zoli ezt a témát már rövidebbre fogta. Később szakmai tanácsot kért Lajostól egyik kutatási témájával kapcsolatban. Lajos valaha tudós ember volt, az emlékezete pedig most sem hagyta cserben. Összehúzta a szemét, és mondott néhány könyvcímet. De az egyik végül sehogy sem jutott az eszébe. Dühödten csapott egyet a levegőbe.

– Egyre hülyébb leszek.

– Ha ez vigasztal, én is – nevette el magát Zoli. – Szerintem te még mindig kenterbe vernél. Tudod mit, cseréljünk memóriát – tette hozzá széles vigyorral.

– No, ott még nem tartunk – nevetett Lajos. Nevetés közben kilátszott sárgásbarna, majdnem teljesen fogatlan ínye. Zoli a földre sütötte a szemét, de ott meg a zacskó hevert a pisivel.

Még elbeszélgettek egy darabig, egész jól, a körülményekhez képest. Aztán Zoli az órájára nézett.

– Hú, nekem mennem kell. Ma még dolgozom – hazudta. – Majd jövök megint. Már tudom az utat.

– Köszönöm, hogy meglátogattál – kezdett feltápáskodni Lajos.

– Nem kell kikísérni – intett Zoli. – Kitalálok.

– Nem baj, ha járok pár lépést, ennyi sport nekem is kell – nyögött Lajos, és járókeretébe kapaszkodva megpróbált felállni, de nem sikerült neki.

Zoli a jobbját nyújtotta, Lajos pedig belékapaszkodott. Keze hideg volt, nedves, és reszketett az erőfeszítéstől. Zoli maga felé húzta, talán kicsit erősebben, mint kellett volna, úgyhogy Lajos felállva nekitántorodott. Nehogy elessenek, hirtelen mozdulattal átölelték egymást. Zoli először megfeszült az öleléstől, kissé undorodott is, mert megcsapta az öregember savanyú ágy-szaga, azután azonban, önmaga számára is meglepő módon, arra gondolt, milyen jó lenne még itt állni egy darabig, így együtt. Esetleg sírhatnának is egy jót egymás vállára borulva. Azt talán segítene. Vagy ha nem is segítene, legalább...

De ilyesmit nem tesz az ember.

Végül tehát mégsem sírtak együtt, hanem elengedték egymást, és Zoli megkönnyebbülten hazaiszkolt.

Hónapló

Dalos György

Moszkva helyett Altmark

Berlin, 2019. március–április

Eörsi István szokta volt mondani, hogy kétféle ember van: az egyik majdnem lekési a vonatot, a másik majdnem eléri. Én alighanem az utóbbi csoporthoz tartozom, legalábbis erre vall az alábbi történet.

Február 11-én nekem címzett meghívást kaptam a Memorial nevű moszkvai „nemzetközi történelmi ismeretterjesztő, jótékony célú és jogvédő társaság” konferenciájára. A kétnapos rendezvénysorozatot a szervezet alapítója, Arszenij Roginszkij emlékének szentelték. A történeeszt a rendszerváltások időszakában ismertem meg, és budapesti látogatásakor interjút készítettem vele a már legális *Beszélő* számára. A Memorial eredetileg a sztálini korszak megtorlásaival foglalkozott, és ebbéli tevékenységét támogatta a Heinrich Böll Alapítvány, amelynek néhány évig kuratóriumi tagja voltam. 1993-ban közös rendezvényt is tartottunk Moszkvában *A KGB és az irodalom* címmel. A március 29-én kezdődő konferencia témáját így jelölték meg: „Disszidensek a Szovjetunióban, Kelet- és Közép-Európában, koruk és örökségük”. Nekem az első nap estéjén kellett volna megjelennem egy pódiumbeszélgetésen.

Megvallom, nem annyira a szereplés izgatott, arra inkább lámpalázasan gondoltam, főleg orosz aktív beszédkészségem lanyhulása okán, hanem a lehetőség, hogy viszontláthatom az orosz fővárost, diákéveim helyszínét. Alig vártam hát, hogy a friss ropogós vízum birtokában megvehessem a repülőjegyet, és szobát foglalhassak a meghívó által javasolt szállodák valamelyikében. Március elején elballagtam a Behrens-strassei orosz konzulátusra. Ott értésemre adták, hogy nem hozzájuk, hanem a Russisches Visazentrumhoz kell fordulnom, amely a közeli Charlotten-Strassén található. Ott némi várakozás után a 4-es ablaknál egy fiatal lány fogadott. Átadtam az útlevelemet és a Memorial e-mailben csatolt meghívóját. Papírjaimat szemlátomást tanácstalanul nézegette, majd több munkatársával megosztotta, s azok végül egy Alekszandr néven bemutatkozó fiatallembernél landoltak. Alekszandr roppant udvariasan azzal adta vissza a két okmányt, hogy a meghívás nem szabályos, ugyanis nem az én nevemre, hanem a konzulátus címére kell küldeni, mégpedig lehetőleg az Orosz Föderáció külügyminisztériumán keresztül. Hazamentem, és drótpostán megkértem a Memorialt, hogy ebben az értelemben változtasson a szövegen, mire arra kértek, hogy küldjem el nekik a lakcímemet és az útlevelszámomat. Két nap múlva meg is érkezett az új változat, igaz, az orosz külügy közvetítése nélkül.

A Charlotten-Strassén ügyem egy másik ifjú leány kezébe került. Hosszan nézegette a Memorial-fejlcet, majd kis sárga cédulán közölte velem, mi hi-

ányzik ahhoz, hogy kérdőívet kaphassak a vízumkérvény kitöltéséhez. Szükség van a kinntartózkodás pontos idejének megjelölésére, a vízumtípus megnevezésére (a „humanitáriust” ajánlotta), indoklásra, hogy milyen minőségben hívnak meg (ez egyébként benne volt a meghívásban). A levélnek tartalmaznia kell útlevelem részletes adatait – ezek sem hiányoztak a meghívásból –, továbbá fel kell mutatnom egy utazási biztosítást. Ez utóbbi feltételt nem egészen értettem, lévén, hogy a Memorial kifejezetten kötelezettséget vállalt négynapos tartózkodásom valamennyi költségének viselésére. Mindenesetre hazafelé menet benéztem a Techniker betegpénztárba, amelynek tagja vagyok, ám ott kijelentették, hogy külföldre csak magánbiztosítónál lehet szerződni. Nagyjából ekkor, március 10. táján kezdtem kételkedni ügyem kedvező kimenetelében.

Március 14-én ismét felkerestem a Charlotten-Strassét, és elmagyaráztam Alekszandrnak a tényállást. Erre azt mondta: ha így van, akkor otthon töltsöm ki bátran elektronikus úton a kérdőívet. Udvariisan rákérdeztem, nem kímélne-e meg az újabb fordulótól – s lám, Alekszandr hajlandó volt erre. Foglalkozásomnak a „nyugdíjast” adtam meg, mire utolsó munkahelyem iránt érdeklődött. Elhencegtem, hogy 1995-től 1999-ig a berlini Magyar Ház igazgatója voltam – a biztonság kedvéért ezt is feljegyezte. Barátosságában odáig ment, hogy az iroda fehér fala előtt maga készítette el hat vízumkérvényemet. De azért feltett egy különös kérdést, aminek akkor nem tulajdonítottam jelentőséget: nem gondolom-e, hogy helyesebb volna egy magánügynökség segítségével turistavízumért folyamodni? (Nem gondoltam, mert akkor holtbiztosan kifutottunk volna az időből.) Átvette az iratokat, kártyával befizettem a vízumdíjat, és ezúttal reménykedve tértem haza. A tájékoztatóban az állt, hogy a feldolgozás négy munkanapot vesz igénybe, így hát, ha nagyon szűkösön is, még maradt volna időm a repülőjegy és a szállásfoglalás intézésére. Sajnos a meghívón kezdőnapként a március 29. volt feltüntetve, s aznap csak egy korai Aeroflot-géppel érkezhettem volna Seremetyevóba. Figyelembe véve a két óra időkülönbséget, kicentizve értem volna el a konferencia színhelyét a pódiumbeszélgetés kezdetére.

Március 22-én Alekszandr aggodalmas arccal fogadott: a konzul számos megjegyzés kíséretében visszaküldte a kérelmemet. Legfontosabb kifogása az volt, hogy a meghívón a latin „Dalos György” megnevezés mellett cirill betűkkel az állt: „Дьёрдь Далос”, márpedig a Györgyöt oroszul másként, mint „Giorgi”, nem szabad írni, a „Dalos” pedig „Далос”. Ekkor már kissé ingerülten, bár finoman elmagyaráztam neki, hogy én ezt jobban tudom, mivel nem náluk volt kötelező nyelv a magyar, hanem nálunk az orosz, valamint hogy három orosz nyelvű könyvemem sem Giorgi Dalosz van a címlapon. Erre a konzul másik megjegyzését ismertette: kellene egy igazolás arról, hogy a berlini Magyar Ház igazgatója voltam. Felvettem, hogy a konzul ezt esetleg az orosz Wikipediában is megnézhetné, már ha akarja. Ekkor majdnem biztos voltam benne, hogy egyéb fenntartások is közrejátszhatnak az ügymenet lassításában. Alekszandr még rá is erősített a megérzésemre, ismételten rákérdezve arra, hogy nem lehetne-e mégis az orosz külügyön keresztül meghívni, bár belátta, hogy erre már nem maradt idő. Tiszteletteljesen figyelmeztetett, hogy a konzul adott esetben nem köteles indokolni a vízum elutasítását.

No már most, azt tudtam, hogy a Memorial, mint afféle külföldről is támogatott NGO, hivatalos moszkvai körökben nem örvendhet különösebb rokonszenvnek. Azt azonban, hogy egy az egyben megakadályozzák a beutazásomat, kizártnak tartottam. Nem is így történt. Két nappal a tervezett repülőút és fellépés előtt megérkezett egy furcsa tartalmú e-mail, mely szerint „Удалось дозвониться до консульского отдела: виза господину Далошу будет выдана не ранее пятницы 29/03, в 11-30 еѐ, скорее всего можно будет забрать в Визовом центре”, azaz „Sikerült telefonon elérni a konzuli osztályt. Dalosh – így s-el! – úr vízumát március 29. délelőtt fél tizenkettőnél nem korábban adják ki, és valószínűleg a Vizumközpontban lehet majd átvenni.” Amikor a Charlotte-Strassén visszakaptam az útleveletem, benne az okafogyott vízummal, Moszkvában már javában folyt a konferencia. Alekszandr együttérzően biztosított róla, hogy megszerezte és már olvassa is az egyik orosz nyelvű könyvemet. Legalább szereztem egy olvasót, s ehhez még el se kellett utaznom Moszkváig.

*

Megint Wolfram Tschichével, teológus barátommal hahnizunk, főleg az Altmark és Brandenburg kisvárosaiban, Osterburgban, Lindstedtben, Sülzetalban. Mint már tavaly (lásd *Mozgó Világ*, 2018. június), az idén is kelet-németországi iskolákban részeltetjük az ifjú hallgatóságot roppant ismereteinkben és tapasztalatainkban. Míg azonban tavaly a „prágai tavasz” volt a téma, a mostani szeszélyes áprilisban a „disszidenciáról” és annak örökségéről beszélgetünk. Azazhogy inkább beszélünk, mert a kedves, barátságos fiatalok az 1989-es esztendőről talán még kevesebbet tudnak, mint az „emberarcú szocializmus” nevezetes szökőévééről. Persze bejön a „Mauerfall”, de a Varsói Szerződés tagállamait az idén is alig tudjuk összeszedni: az NDK, Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország végül is megkerül, a Szovjetunió is összeáll, Romániáról és Bulgáriáról nem tudnak. Bejátszunk egy filmet a Charta '77 megalakulásáról. Ebben Václav Havel meséli, hogy a Plastic People of the Universe együttes pere robbantotta ki az értelmiségi ellenállást. Néhány pillanatig láthatjuk is a torzonborz, szakállas zenészeket, de Havel már, ahogy a németek mondják, „kein Begriff”, „nem fogalom” a serdülő közönségnek. Amikor Wolfram előrukkol a ténnyel, hogy a korabeli riportban a diktatúrát szelíden bíráló, kissé elhanyagoltan öltözött negyvenes férfi utóbb a Csehszlovák Köztársaság elnöke lesz, a gyerekek elismerően csettintenek, de mintha csak egy jó vicc poénját hallanák. Sovány vigasz, hogy Honeckerről, Brezsnyevről, Kádárról és Ceaușescuról sem tudnak többet.

Mi, egykori „disszidensek” (mennyire nem szerettem ezt a Nyugatról importált, Magyarországon csak az „emigráns” szinonimájaként ismert kifejezést!), egyszóval mi, egykori elnyomók és elnyomottak, kihallgatók és kihallgatottak, támogatottak, türtek és tiltottak, mindközönségesen el vagyunk felejtve, és lassan elsüllyed a kor, amelyben éltünk. Igazából már annak is örülni lehet, ha egy konzulátus persona non gratának tart bennünket, és elszabotálja a beutazásunkat.

Az okkult polgi

A falunak látszó, 2013-ban várossá avanszált Aba polgármestere, Kossa Lajos 1994 óta vezeti helyi népét, jelenleg mintegy négy és fél ezer főt. Kossa, akiről tudható, hogy várossámán, Abát „az új világ egyik mindenoldalú jövőszigetévé” kívánja fejleszteni, bármit is jelentsen ez. Erélyesen küzd a láthatatlan világból ellene áskálódó ártó szellemekkel, a testületi üléseken tibeti hangtálat kongat, gyertyát gyújt, hogy fénye elűzze a negatív szellemiségeket, és négy üres széket állíttat az asztal mellé, hogy ott üljön és döntéseiben segítse őt Széll Kálmán, Gandhi, Martin Luther King és a dalai láma. Bizonyára az ő támogatásuk, hozzá még némi boszorkányság kellett ahhoz, hogy huszonnégy éven át mindig újra megválasztották polginak Kossát. Bár lehet, hogy sokan félnek tőle, az is befolyásolhatja az emberfiát szavazáskor.

Hogy mindemellett sikkasztással vádolják, az csak megerősítette bennem a benyomást, hogy az abai polgármester hasonlatos lehet a láthatatlan világ támogatásával hatalomra jutó és azt megtartó, emellett korrupt afrikai vezetőkhöz. Még a hajdanvolt afrikai életemben hallottam, nem is egyszer, hogy elnökök, királyok, hadvezérek körülveszik magukat varázslókkal, fétisisztákkal, mágusokkal, talizmánokat és rejtelmes varázsszereket nagy hozzáértéssel használó vajákosokkal, segítségük nélkül nem is tudnák megtartani hatalmukat.

76

A *Jeune Afrique* című pánafrikai hetilap – alapított a függetlenség évében, 1960-ban, van benne politika, gazdaság, kultúra, sport, társadalom, minden, ami afrikai aktualitás – online változatában hamar rábukkantam témánkat tárgyaló írásokra. A Szaharától délre a láthatatlan világ és a politikai hatalom ma is meglehetősen elválaszthatatlan, bár ennek megállapítása nélkülözi a politikai korrektséget. Ugyanis ezzel csak erősítjük az ősi hagyományokba merevedett Afrika képét, amelyben fétisiszták, marabuk, gyógyítóemberek, más varázslók és boszorkányok uralják a képzeletet. Sőt, a valóságot. Ám nincsen ezzel Afrika egyedül, Ázsiától sem idegen a hatalom és az okkultizmus kapcsolata, sőt, és itt most François Soudant, a számos elnöki palotába bejáratos francia újságíró idézem, „noha jól őrzött titokról van szó, a beavatottak pontosan tudják, hogy Franciaországban Mitterrand és Chirac elnök is, valamint néhány nevezetes politikus a Negyedik Köztársaság idején, mint például Edgar Faure, odaadó »kliensei« voltak ennek a lebilincselő univerzumnak.” (A jól őrzött titokról már én is hallottam régebben susogni.)

Afrikában a függetlenséggel, az elektromosság és az oktatás elterjedésével nem föltétlenül járt együtt a felvilágosodás szelleme, nem tűnt el a varázslás, a láthatatlan erők hatalmába vetett hit vonzása. Az egypárti rendszerek idején egészen az 1990-es évek elejéig az olyan hírhedt zsarnokok, mint Mobutu, Eyadéma, Bokassa és mások, szemérmetlen nyíltsággal veték magukat körül fétisisztákkal és a Korán tiltása ellenére varázslással is

foglalkozó marabukkkal. A hatalmi, gyakran véres harcok nemegyszer sötét, láthatatlan erők elleni küzdelemnek álcázták magukat, összecsaptak a varázslók, és az ellenzék, azaz ellenséget huhogó bagolynak, ártó kígyónak, dupla páncélú teknősbékának bélyegezve fizikailag is megsemmisítették.

A múlt század 90-es éveinek közepén Zaire (későbbi nevén Kongói Demokratikus Köztársaság) 32 éven át uralkodó katonai diktátora, Mobutu (teljes nevén Mobutu Sese Seko Kuku Ngbendu Wa Za Banga) hatalmas összegeért hozatta Szenegálból, Maliból és Mauritániából a marabukat, akik egy teljes emeletet foglaltak el a kinshasai Hotel Intercontinentalban, miközben próbálták kigyógyítani a diktátort rákjából. Nem sikerült. Mobutu uralmának utolsó évei az egész vezető réteg számára a boszorkányság jegyében teltek: egyik minisztere például nyilvánosan bevallotta, hogy az ördöggel kötött szerződése jegyében hullákkal aludt, hogy biztosítsa magának élete végéig tárcája megőrzését.

Idáig tudomásunk szerint Aba polgármestere, Kossa Lajos soha nem mérszkedett a láthatatlan erőkkel folytatott szövetségében vagy harcában; nyilván a témától függ, milyen viszonyban van az okkult hatalmakkal. Ez utóbbiak támogató jóindulata a jelek szerint érdekében áll, mert a gonosz erői, az ügyészség álorcája mögé bújva, sikkasztással vádolják és felfüggesztett börtönbüntetést kértek rá, holmi potom tízmillió forintnyi önkormányzati pénz eltüntetése ügyében. Eme ármánykodás mögött csakis „Paprika-jancsi, Sunyi Róka és Páváskodó Pulyka” állhat, akik a láthatatlan világból próbálják „zavarni az értelmes, érdemi testületi munkát”, miként ezt a polgármester maga mondta a saját szájával, az Abai hírek is közzétette, így videón élvezheti az internetes ország-világ.

Erről az épületes jelenetről eszünkbe juthat az a gyakori értelmezés, hogy egyetlen magyarázat kínálkozik az afrikai állami vezetők többnyire érthetetlen, szubjektív és homályos döntéseire: az, hogy okkult erőkkel szöveteztek. Következésképpen a kijátszásukra is okkult erőket kell mozgósítani.

Nincs közszereplő Afrikában, aki megengedné magának, hogy ne vegye komolyan ezeket a dolgokat. Különösen választások előtt vagy kormányátalakítás idején, netán államcsíny előkészítése során. Az események szereplői fölvertezik magukat: varázslalt isznak, élő állatot temetnek a földbe, rituális bemetszéseket végeztenek a bőrükön, akár rituális gyilkosságokat is elkövetnek, lehetőleg kisgyerekeken.

Papok, lelkipásztorok és imámok is hisznek a láthatatlan világ ártó szellemeiben, már csak azért is, mert gyakran fordulnak hozzájuk híveik, hogy segítsenek hatástalanítani a varázslatokat. Nincs könnyű dolguk, amikor olyan félelmetes jelenségeket kell ártalmatlanná tenni, mint például a juhászt, aki nappal Bibliával a kezében legelteti nyáját, éjszaka viszont varázslóként rója az utakat, vállán talizmánokkal teli tarisznyája... Az efféle borzongató hírekről beszámoló újságírók állítják, hogy még azok a politikusok is, akik nem hisznek az ilyen babonákban, kénytelenek úgy tenni, mintha hinnének, hogy megőrizzék híveik bizalmát.

A többpártrendszer és a politikai élet viszonylagos nyitása föllendítette a varázsláspiacot, mert növelte a hatalomért küzdők számát és izgalmukat

a vetélkedés során. Legtöbb esélyük többnyire a hatalmon lévőknek van, mert tudvalevő, hogy a leghatékonyabb varázsszer az, amiért a legtöbbet fizetnek. A hatalmi harcban részt vevők nem sajnálják a pénzt. Varázslókat mindig saját falujukból, saját etnikumukból választják ki, természetes, hogy bennük bíznak meg a legjobban.

Fontos dolog a védekezés, különösen választási kampány idején, amikor tartani lehet az ellenfél fétisisztáinak sokasodó manővereitől. A legutóbbi választáson Kongó-Brazzaville-ben ez volt a recept: kis szertartás kinn a természetben, el kell fogyasztani egy keserű italt (titok az összetétele) féltucatnyi gyógyfüvekből, pálmaolajból és kókuszdióból gyúrt gombóc társaságában, miközben a varázsló fehér krétával bekeni a védelmet kereső homlokát és orcáit. Ha az ügyfél nemcsak védelmet akar, de kettőzött erővel vissza is küldené a mágiát, szolgálnia kell a vetélytárs fotójával, továbbá egy hozzá tartozó tárggyal, legjobb, ha az néhány hajszál vagy levágott köröm. Ehhez persze az is kell, hogy legyen egy cinkosa az ellenfél táborában... A művelet ára egyébként 30 ezer CFA frank (kb. 45 euró).

A boszorkányság demokratizálódott – mondja egy kameruni antropológus, François Bingono Bingono. Nagyvállalatoknál és minisztériumokban egy kinevezett vezető csak akkor foglalja el elődje irodáját, ha már a saját fétisisztája „fertőtlenítette”. Jobb elővigyázatosnak lenni, mert nem alaptalan a feltételezés, hogy az előd fétiseket rejtett el a helyiségben, amivel továbbra is biztosítaná a hatalmát. Egy közmunkákat felügyelő csoport vezetője követelte, hogy mielőtt elfoglalja, cseréljék ki az iroda teljes bútorzatát. Egy rendőrfőnök hasonlóképpen, miután meglátta, hogy elődje egy koponyát helyezett el az íróasztalán.

78

Elefántcsontparton egy erősen vitatott elnökválasztás után 2011-ben a végül győztes elnök hívei a palotából kidobálták és megsemmisítették a vesztes és letartóztatott elnök összes fétisét (sok volt neki), majd még aznap dübörögtek az utcán az új hatalom buldózerei, és lerombolták az addig érvényes emlékműveket. (Mennyivel kifinomultabbak vagyunk, hogy csak szoborparkba szállítva dugjuk el, ami a múltra emlékeztet.) Az új elnök, Alassan Ouattara, azóta is hatalmon van, a saját fétiseit akarta. Katonái amulettekkel, talizmánokkal, varázsgyűrűkkel és kagylókkal aggatták tele magukat. Fétiseik biztosították a győzelmet a csatamezőn, és hitük szerint védelmezték őket a golyók ellen.

Gabonban az *Egyesület a rituális bűntettek elleni harcért* félelmetes számokat tesz közzé: több tucatra tehető minden évben a rituális gyilkosságok gyerek és felnőtt áldozatainak száma. A legkeresettebb szervek: a nyelv, a szemek, a fülek és a nemi szervek, lehetőleg a még élő áldozatokról levágva. „Minél nagyobb a szenvedése, annál nagyobb lesz a hatalma annak, aki az így megszerzett testrészt birtokolja” – magyarázta nemrégiben egy varázsló a Canal+ tévécsatornán. Szenegálban egy kórházi ápoló szerint igen jó árat kínálva gyakran kérnek tőlük placentát, körülmetélt kisfiúk előbőrét, holtan született csecsemők fejét.

Maliban van egy messze földön híres fétisiszta, aki egyenesen Sátánnak hívhatja magát. Képviselőket, pártvezéreket, hadurakat és hadvezéreket fo-

gad, legtöbbször a láthatatlanná tevő gyűrűért és a golyókat elhárító varázsszerért keresik fel. Nincs fix ára a szolgáltatásainak, adományt kell neki adni kinek-kinek a lehetőségei szerint. De ha ahhoz képest keveset ad, jelzi fenyegetőleg Sátán, bármikor visszavonhatja munkája eredményét...

Lám, milyen jó nekünk, hogy Európában vagyunk, és felelős vezetőink ellenségei csak paprikajancsik, sunyi rókák, akármilyen pulykák – ebből azért nagy baj nem lehet. Nem folyik vér. Nem is fog, hiszen Gandhi figyel egy üres székről.

Hargitai Miklós

Bezár a Lenin

A múlt hónap vége felé fehér alapon piros felirat bukkant fel az üzlet kirakatában: „Végkiárúsítás, 30-40 százalékos kedvezmény”. Nem volt nagyon feltűnő, de azért azt sem mondhatnám, hogy megbújt a gumicsizmák, a terepszínű kabátok és a homloklámpák között. Egyszerűen csak ott volt, visszafogottan, de egyértelműen jelezve, hogy valami véget ér. Mindennap elmegyek a bolt elé, így azonnal föltűnt – akár aznap bemehettem volna, amikor kitétték, de mégis vártam egy darabig. A megváltoztathatatlanról nem sürgős megbizonyosodni.

Hozzátartozott az életünkhöz, az enyémhez mindenképpen. Amennyire vissza tudok emlékezni, hároméves korom körül kezdtem horgászni, és mire iskolás lettem, tavasztól őszig minden szünetet és a legtöbb hétvégét a vízparton töltöttem. Először a Római-part stégjein meg a balatoni mólókon horgásztunk apámmal, aztán egyre többször egyedül is Balassagyarmaton a Nyírjes tavain, az Ipolyon, Pesten és Budán a Dunában, a péceli Tőzeg tavakon – mindenütt, ahol volt víz, és talán (legalább a reményeimben) valamennyi hal is. Kárászra, keszegre, sügérré, pontyra, csukára, bármire. Nem is a halért, hanem a kapás izgalmáért és a zsákmány átmeneti örömeért. A tudatért, hogy még a Rákos patak akkor egyértelműen (szemre és szagra is) szennycsatornának tűnő, Pécelen a kórház, a városhatárban a szennyvíztisztító, Rákosligetnél a Budapesti Vegyi Művek által táplált folyományban is élnek halak – ottani szóhasználatul putrák, hivatalos nevükön fenékjáró küllők, amelyeket természetesen senkinek nem jutott eszébe megenni. Meg a tapasztalatért, hogy a Műgyetem kanális befolyójánál a vízben utazó emésztetlen és félig emésztett ételmaradékok, használt pelenkák és az emberi anyagcsere egyéb produktumai között akkora jászkeszegek és márnák akadnak időnként a horogra, hogy szerencsés az ember, ha csak a zsinórt szakítják el, amikor a Duna sodrását kihasználva megpróbálnak szabadulni, és nem törik össze rögtön a botot is.

A horgászáshoz kellékekre – horgokra, damilokra, úszókra, ólmokra, etetőkosarakra, botokra, orsókra, szákokra – is szükség van. Eleinte még fűz-

faággal, cérnával, gemkapoccsal kergettük a halakat, de a hetvenes évek valamelyik karácsonyára már horgászbót és tárolóorsót is kaptam (orosz gyártmány volt mindkettő, az orsó akkoriban 25 forintba került, az 1,8 méteres, üvegszálás műanyagból készült bot pedig néhány évvel később egy fásasztás alkalmával tényleg kettétört). Ezeket a nélkülözhetetlen felszerelési tárgyakat Budapesten két helyen lehetett beszerezni: a Váci utcában, a Nagybudapesti Horgász Egyesület irodájával egybeépült árudában, meg az igazi, a nagy, a világgraszoló horgászboltban, a Lenin (újabban megint Teréz) körút 34.-ben. Az utóbbi üzlet a horgászköznyelvben máig őrzi a Lenin nevet, és egyfajta legenda is övezi még („a Leninben minden van”), annak ellenére, hogy a magántulajdonú boltok megjelenésével – nem ma, hanem már a 80-as évek elejétől – fokozatosan minden privilégiumát elveszítette. Előbb a kvázi monopolhelyzetet, később a tavaszi szezonkezdetkor reggelenként a bejárat előtt kígyózó sorokat, mára pedig a kiemelkedőnek számító választékot, a vevők és az eladók nagy részét is. A Lenin eredetileg a Triál Szövetkezeté volt, utóbb a Magyar Országos Horgász Szövetség cége, a Horgászciikk Készítő Vállalat (Hokév) üzemeltette. Olyan csodákat árultak, mint az eredeti japán, azaz tényleg Japánban készült Ryobi 23-as és 33-as peremfutó orsó, a Magyar Optikai Művek (MOM) szintén kiváló orsói, a német, szoknyás Forelle, a szintén Germina-gyártmányú, nagy testű halak ellen is bevethető Rileh Rex, a ma már old timernek számító, egyre növekvő értékű Abu Cardinal, a légies Shakespeare Sigma, a Pap László magyar műszerész által gyártott „B” Speciál (a mester lakcíméről kapta a nevét: Villányi út 40/B), a narancsos Úttörő és a kétszínű Öszvér horgászbót, meg a szintén narancsszínű Budapest, amely a legnagyobb példányszámúban eladott pontyozóbót volt Magyarországon. Akkor még létezett versenyképes, a nyolcvanas évek közepéig a világszínvonalal lépést tartó magyar horgászciikkgyártás, de már vehetett nyugati árut is, aki akart. A Lenin volt az egyetlen hely a fővárosban, ahol télen mindig árultak csalihalat – a vállalati halastóból hozott cöndört, azaz gyöngyös razbórát, az amurral meg a busával együtt betelepített apró szeméthalat; őshonos és ma már védett szivárványos öklét, vörösszárnyú keszeget –, és a ragadozó halak eledeléül bekészített falatok közé rendszeresen odakeveredett néhány, ugyancsak hálólal kifogott kicsinyke compó, törpeharcsa, sőt egyszer (a saját szememmel láttam) valahonnan még egy kecsge is.

A nagy akvárium télen-nyáron ott volt a lépcsős bejáratától balra a kirakatban, egyfajta címerként, nyáron üresen, vízköves oldalakkal, télen csurig töltve, kompresszoros, bugyborékoló oxigénpumpával és a cöndörök faltól falig hullámzó csapataival. Ott van ma is; márciusig naponta nézegettem, pedig egy kis kerülőt kell tennem miatta, amikor munkába megyek – nem sokat, csak egy saroknyit, és egy (lélekben még mindig) megszállott horgásznak bőven megér egy saroknyi kitérőt, hogy mindennap halakat, horgászokat és legalább a kirakatban horgászbótokat lásson. Abban, hogy mindennap, persze van némi túlzás, mert az akvárium tényleg ott volt mindig, és a botok is a vastag ablaküveg mögött, de a bolt az utóbbi években már csak heti három napot volt nyitva, szerdán csupán déltől, csütörtökön és

pénteken pedig egész nap. Horgászok értelemszerűen csak a nyitvatartás napjain jöttek, ha leszámítjuk azokat, akik, ahogyan én is, mostanában inkább csak fejben horgásznak, de azért szeretnek megállni és ábrándozni a kirakat előtt.

Így múlik el tulajdonképpen minden. A Hokév már nem létezik: az utódja, egy káefté már csak vagyongerkezéssel foglalkozik. A magyar horgászbötkök és orsók gyártása megszűnt, igaz, úszókat és csalikat még készít néhány kisebb-nagyobb magánvállalat, változatlanul világszínvonalon. A Magyar Optikai Művek sorsa igazi vadprivatizációs kudarc történet: széthordták, szétlopták, a helyén – a Gesztenyével szemben – a Fotex gránitba csomagolt irodaháza magasodik (az eredeti MOM-székház Budapest egyik jellegzetes épülete volt, példás összhangban az utca túloldalán álló MOM Művelődési Házzal – az utóbbi szerencsére még megvan, a Fotex-palota meg úgy bámul rá, mint a 90-es évek lila öltönyös újvállalkozói a Palugyai-tortára). A horgászás sem ugyanaz már. A horgászok szövetségének elnöke egy közepesen ismert Fidesz-közkatoná, parlamenti képviselő és egyben a botránytól botrányig tántorgó teniszszövetség vezetője. Egyetlen feladata, hogy a bő háromszázezer szervezett horgászt megtartsa valahogy a kormánypárt közelében (olyan húzásokkal, mint a természetes vizeken történő halászat betiltása, aminek első hallásra minden horgász örül – amíg meg nem tapasztalja, hogy az állományszabályozó halászatok elmaradása helyrehozhatatlan károkat okoz a Balaton és a nagy folyók ökoszisztémájában).

Néhány heti töprengés után azért bementem a Leninbe, húsvét előtt, még éppen jókor, az utolsó napok egyikén, hogy utoljára megnézzem. Belül ugyanaz a fából épült, galériás enteriőr fogadott, ami már vagy harminc-negyven éve mindig. Az árukészlet meglehetősen foghíjas, mert a leárazott felszerelést gyorsan elviszik, újabbat pedig már hónapok óta nem rendelnek. Odabent egyetlen eladó – az utolsó mohikán, az egyetlen megmaradt ember a cégnél, aki még meg tudja különböztetni a vízigolyót a kapásjelzőtől. Azt hiszem, mindössze egyszer találkoztam vele az utcán, kora reggel, amikor fekete bőrkabátban, a kezében fekete diplomatatóráskával jött az Oktogon villamosmegálló felől. Nem ismertem meg, csak utólag ugrott be, hogy ő lehetett, amikor én már a szerkesztőségben voltam, ő meg bizonyára a maga munkahelyén. Bent a boltban mindig sokkal magasabbnak tűnt, és nem csak azért, mert hazai pályán volt, mindig köpenyben és aranykeretes szemüvegben – a pult mögött valószínűleg dobogó van, hogy a hátsó polcokon is mindenhez hozzáférjen.

Szomorúság látvány a kiürülő üzlet. A vaníliaillat változatlanul erős – a halaknak állítólag kiváló a szaglászuk, a csalikat évtizedek vagy talán évszázadok óta illatosítják a kedvükért –, nem is az átlátszó fóliatasakokból, a színes kukoricák közül jön, hanem a falakból meg a padló réseiből. Majd odalesz ez is, ha a Leninből pubot vagy szoláriumszalont csinálnak. Utánpótlás nincs: a bolt a horgászciikkgyártó utódcégéé még, de van vagy száz konkurense a városban, és az apadó forgalom már nem termeli ki a rezsit meg a munkabért. Biztos alakulhatott volna másképp is, de így alakult. A köpenyes ember nyugdíjba megy, az üzletet becsukják – nem fog sokáig

üresen állni, ahhoz túlságosan jó helyen van. Ez az élet rendje: a kis halakat megeszik a nagyobb halak, a szocializmus utolsó, gondosan álcázott szigeteit is meghódítja az igazi piacgazdaság. A Lenin a nagy túlélők egyike volt: a katona, aki évtizedekkel a kapituláció után sem vesz tudomást a vereségről. Végül is szép teljesítmény, ráhúzott még majdnem harminc évet.

Most tavasz van, bármikor lesétálhatok a Duna partjára horgászokat nézni, ha hiányzik a víz. Csak télen lesz nehéz, amikor hiába kanyarodok majd a 34-es számú ház felé, az akvárium nem lesz már a kirakatban, és a cöndörök, ahelyett, hogy az ablakban várnák, amíg feltárlják őket egy éhes csukának, ott maradnak bezárva a jég alatt abban a messzi halastóban.

Végel László

Éhségstrájk-maraton vagy számháború

82

Szerbiában kiszámíthatatlan és zűrzavaros helyzet uralkodik. A nagyobb városokban a hónapok óta tartó tüntetések nem lanyhulnak, úgyhogy a kormánykoalíció megelégedte, hogy mindig az ellenzék tüntet, és úgy határozott, hogy ezentúl ő is tüntetni fog, mégpedig az erőszakos és a fasiszta ellenzék ellen. Először Újvidéken, aztán majd Belgrádban. Március 11-én tömve volt Újvidék főtere, a Szabadság tér és a Zmaj Jovina sétálóutca, amely egyébként esténként tömve van, az utcai teraszokon mind tömegesebben tervezgeti az újvidéki fiatalság az elvándorlást. Ez most még nem olyan egyszerű vállalkozás, hiszen Szerbia nem EU-tag, de a felmérések szerint immár több mint félmillió – főleg fiatal – távozott az országból. 2020 januárjától azonban a németek megkönnyítik az EU-n kívüliek befogadását, mivelhogy megszigorították a migránsok beáradását, a Nyugat kénytelen lesz Kelet-Közép-Európából beszállítani a szükséges munkaerőt. Ha így haladunk, akkor a keleti régió aggasztón kiüresedik.

A nyári teraszokon egyelőre arról folyik az eszmecsere, hogy milyen jó a vajdasági magyaroknak, könnyűszerrel jutnak magyar állampolgársághoz, és egykönnyen veszik a vándorbotot. A vajdasági magyarok tényleg tömegesen vándorolnak ki a szülőföldről. Nem csoda, hogy ezek után a szélsőséges szerb nacionalistáknak semmi kifogásuk nincs a kettős állampolgárság ellen. A kilencvenes években Šešelj nacionalistái szorgalmasan festették a falakra a falfrkákat, hogy „magyarok kifelé”, a magyar exodus mégsem volt akkora, mint mostanság. Most önként távoznak, tehát a radikális nacionalistákat nem érheti vád, hogy etnikai tisztogatást végeznek.

Március 11-én azonban kiürült a Zmaj utca, eltűntek a székek, az asztalok, a fiataloknak nem volt alkalmuk a kivándorlásról töprengeni. A városi vezetőség felkészült a nagy napra, a SZERBIA JÖVŐJE elnevezésű tömegtüntetésre. A városközpont egyszerre kihalt lett, olyan, akár egy szellemvá-

ros. Özönlöttek a buszok Újvidékre, demonstráltak a kormánypártok. Kissé furcsállottam, mert a kormánypártok nem szoktak demonstrálni, legalábbis a demokratikus országokban nemigen, ők a jó kormányzással demonstrálnak, és ha tényleg jól kormányoznak, akkor nincs szükség tömeggyűlésekre. Az ellenzék előbb demonstrál. A kormánypárti tömegtüntetések óvhatatlanul Milošević háborúba vezető „méltóságteljes és békés” tömegtüntetéseit juttatták eszembe.

Ezért az első pillanatban azt gondoltam, hogy mégsem a kormánypártok demonstrálnak. Kétkedésem azonban nem tartott sokáig. Elállt a szemerkélő eső, és kiléptem az utcára, hogy átvegyem a megjavított szemüvegemet, a lencsét kellett kicserélni, mert romlott a látásom. Útközben leállított egy kisebb csoport, s azt kérdezte, hol van a legközelebbi taxiállomás, mert időben el kell jutniuk a meetingre. Autóbusszal érkeztek Dél-Szerbiából, és séta közben eltévedtek. Nem ismerik a várost, fogalmuk sincs arról, hogy jussanak el a demonstráció színhelyére, csak azt tudják, hogy egy templom előtti téren lesz. Mondom nekik, hogy tíz percre van a taxiállomás, mire kétségbeesetten az órájukra pillantottak, jaj, jaj, elkésnek, ebből baj lesz, mondogatták rémülten, a főnök megrója őket. Meg is sajnáltam a jajongó tüntetőket.

Nem tudom, hogy a szerencsétlen emberek eljutottak-e az esemény színhelyére, amelynek fő szónoka Aleksandar Vučić államelnök volt. Keményen ostromozta az ellenzéki vezetőket, fasisztáknak és tolvajoknak, rendbontóknak nevezte őket, majd méltatta Szerbia sikereit, és bejelentette, hogy ajándékot hozott Újvidéknek: egy külföldi befektető csokoládégyárat alapít a városban. Szót kapott Pásztor István, a VMSZ elnöke, a tartományi képviselőház elnöke is, elítélte az ellenzéki tömeggyűléseket, méltatta Vučić államfővel való immár közel egy évtizedes barátságát. „Szerbia a vajdasági magyarok hazája, büszke vagyok a közösségemre, mely hű az országhoz, készen áll arra, hogy nehézségekkel is megküzdjön annak érdekében, s egyetlen célja van: normális, demokratikus államban élni”, hangsúlyozta. A magyarok derekasan kivették a részüket a kormánypárti tüntetésekből. A Pink nevű kormánypárti tévé kamerája előtt Vencel Valentin, az Újvidéki Színház igazgatója és Ökrész Erzsébet, a Fórum Kiadóház igazgató asszonya méltatta a méltóságteljes tömegdemonstrációt.

A tömeg szétszéledt, de a közélet egyre durvább lett, hiszen másnapra az ellenzék tervezett tömegtüntetést Belgrádban. A Szerb Haladó Párt képviselői bejelentették, hogy éhségstrájkot folytatnak, úgymond a „fasiszmus és az erőszak terjedése ellen”. A helyzet paradox, mivel a kormánypártokban egyre több szerepet kapnak a hágai bíróságon elítélt háborús bűnösök. Könyveiket a hadügyminisztérium adja ki, vagy pedig a pártelnökségbe választják be őket. Aleksandar Vulin hadügyminiszter tanácskozott a hadsereg vezetőivel, akik bejelentették, hogy meg fogják akadályozni az államcsínyt, megvédik az alkotmányos rendet, majd Vulin hadügyminiszter közölte, hogy éhségstrájkba lép, így tiltakozik a fasiszták ellen. Délutánra azonban Aleksandar Vučić államelnök tanácsára a hadügyminiszter „nehéz szívvel” elhalasztotta az éhségstrájkot, ezt követően, ugyancsak az állam-

elnök tanácsára, a Szerb Haladó Párt képviselői is kollektíven prolongálták az éhségstrájkot, de közölték, ha az ellenzéki képviselők éhségstrájkba lépnek, akkor ők sem maradnak le, és esküdöztek, ők tovább bírják, ami azt jelenti, hogy kezdődik az éhségstrájk-maraton.

Az éhségstrájkból nem lett semmi, ám a kormánypárti képviselők éjszákára bevonultak a parlament épületébe, hogy megvédjék az ellenzéki vandalizmustól. Közben a Szerb Haladó Párt tagjai néhány ellenzéki városban behatoltak a városházára, azzal a jelszóval, hogy azt is ők őrzik. A magyarlakta Zenta sem maradt le. A Szerb Haladó Párt képviselői elfoglalták a képviselőházat, közleményt adtak ki, szerintük az erőszakoskodó ellenzékiek ellen tiltakoznak. Példaként hozták fel, hogy a napokban az egyik zentai iskola előtt a „vandál lelkületű” ellenzékiek performanszt adtak elő, és sértő plakátokat ragasztottak a falakra. Érdekes, hogy a többnyelvű Zenta pártja csak szerb nyelven adta ki a közleményt. Röviddel utána Nagybecskerekéről érkezett a hír, az ottani kormánypárti képviselők, köztük a VMSZ-esek is, bevonultak annak a városnak a képviselőházába, amelyben egyébként ők vannak hatalmon, és mindenre elszántan várták a „fasisztákat”.

Egyszeriben polgárháborús hangulat alakult ki, háttérben a katonasággal.

Míg a haladók és a VMSZ-esek virrasztottak, az ellenzék készült a nagy belgrádi tüntetésre. Éhségstrájkot nem szándékoznak folytatni, a parlamentet sem akarják elfoglalni, ezt jelentették be. A hatalom azonban nem hitt nekik. A parlamentbe bevonult a rohamrendőrség, hogy az ott tartózkodó kormánypárti képviselőkkel vállvetve védjék meg, ahogy mondták, a fasisztáktól a parlament épületét. Többször is kiemelték, hogy nem engedik, hogy megismétlődjön 2000. október 5., amikor Đinđić hívei erőszakkal bevonultak a parlamentbe. Így kezdődött Milošević bukása. A kormánypártiak retorikájában volt is némi logika, hiszen a legtöbb jelenlegi kormánypárti funkcionárius annak idején a Milošević-nómenklatúrához tartozott. A két tábor felállítása némi módosulással ugyanaz, mint 2000 októberében volt.

Az ellenzéki betartotta a szavát, egy ablaküveget nem törtek össze, a kormánypárti képviselők tehát lesre futottak, és a parlament épületéből hallgatták az ellenzéki szónokokat, akik diktátornak nevezték Aleksandar Vučić államfőt. Tisztességes választási feltételeket és szabad sajtót követeltek. A képviselők a parlament ablakából visszakiabáltak a tömegnek, hogy az ellenzéki vezetők tolvajok. A tüntetés békésen fejeződött be, ám a köztársasági és az önkormányzati képviselők mégis egész éjszaka őrizték az intézményeket a békésen nyugovóra térő „fasisztáktól”, akik a parlament előtt kitombolták magukat a diktatúraellenes jelszavak skandalálásával. A tüntetés befejezésekor Aleksandar Vučić kormányfő kijelentette, szándékában volt szónokolni az ellenzéki tüntetésen, de mivel látta, hogy csak maroknyian jöttek össze, lemondott a tervéről. Nem érdemes ilyen kevés ember előtt szónokolni. A kormánypárt szerint hétezeren tüntettek, az ellenzék szerint 35 ezren, a külföldi sajtó szerint több tízezeren. Egyben Vučić bejelentette, hogy a közeljövőben Belgrádban megrendezendő tömeggyűlésen 130 ezer ember előtt fog szónokolni. Egyébként is, ha ő szónokol egy kis faluban, akkor nagyobb számú tömeg jön össze.

Így kezdődött a szerbiai számháború.

A távoli szemlélő részére mindez egy gombrowiczi regényre emlékeztet, vagy pedig azt gondolhatja, hogy színházi bohózatot lát. Szerbiában azonban még a bohózat is polgárháborús. Főleg akkor, ha tudjuk, hogy a legfájdalmasabbnak számító Koszovó-kérdéssel még ebben az évben dűlőre kell jutni. Ebbe a feszültségtérbe lépett be a magyar kisebbség pártja, a Vajdasági Magyarok Szövetsége.

Egyelőre mulatnak a magyar nőkön.

Történt ugyanis, hogy Aleksandar Vučić államelnök Törökbecsére látogatott, és feltette a kérdést Saša Dujinnak, a helyi turistaszövetség elnökének, hogy miért nem tanul meg magyarul. Dujin erre így válaszolt: „Törökbecsén akkor lehet a legjobban megtanulni magyarul, ha az illető lefekszik egy magyar nővel”, mondta a köztársasági elnök színe előtt. A jelen levő Pásztor István magatehetetlenül mosolygott, és úgy tett, mintha nem hallotta volna a magyar nőket sértő kijelentést. Vučić elnök szintén mosolygott. Nem vette tudomásul, hogy nem csupán a magyar nőket sértegetik, hanem az elnöki intézményt is, hisz ilyesmit nem kellene mondani a kocsmában sem, nemhogy az elnök színe előtt. Azóta a különböző humoros tévéműsorokban azt javasolják Szerbia külügyminiszterének, Ivica Dačićnak, hogy egyszerre angol, francia és német nőekkel kellene barátkoznia. A külügyminiszter ugyanis nem tud se angolul, se franciául, se németül.

Parászka Boróka

85

Traktor, pecsenye – felfalni az uniót

Mintha hatalmas csokoládépapírba csomagolták volna Erdélyt, olyan a látkép néhány héttel az európai parlamenti választás előtt. A híres Rom csoki reklámja a Ceaușescu-korszak egyik utolsó, még kapható édessége köszön vissza a hirdetőoszlopkról. A Rom csoki a rum-román szavak kínos keverékéből született „annak idején”, amikor a pionírlapok tele voltak a dákok és rómaiak ádáz küzdelmeiről és a román nép születéséről szóló képregényekkel, történetekkel. Abból az időből, amikor az alkoholizmus a teljes társadalmat érintő népbetegséggé vált. Amikor ivott a hiánygazdaságban céltalanul és értelmetlenül termelő gyári munkás, a politikailag megfélemlített, sarokba szorított és parkoló pályára állított értelmiségi, a folyamatos önfeladásra, önmegtágadásra kényszerített besúgó és az állandó megfigyelés alatt tartott megfigyelt. Vedelt az államilag tervezett, fenntartott nacionalizmus gőzébe pácolt többségi, és vedelt a megszegényített, történelemből ki- és átírt kisebbségi. Vedelt az egész ország, és ehhez keserédes mázt, mindenhol érezhető, visszatérő aromát a Rom csoki adott valamikor.

A termék, amely a hiánygazdaság utolsó jutalomfalata volt, nem tűnt el a rendszerváltással. Szinte azonnal felismerte az új román piac, hogyan lehet

profitálni a Ceaușescu-korszak iránti nosztalgiából, hogyan adható el újra, az adalékokkal, mesterséges aromákkal és színezékekkel dúsított nacionalizmus, hogyan szólíthatók meg az új idők hipszterei. A Rom csoki újra jelent, a régihez megszólalásig hasonló köntösben a polcokon, azzal az egyértelmű üzenettel, hogy minden megváltozott, és minden marad ugyanolyan. Az idén a politikai kampány is felfedezte magának ezt a makacs terméket, a szociáldemokraták a Rom csoki reklámjára hajazó választási plakátokkal jelentek meg – ezekkel vannak most tele a közterek. Tulajdonképpen nem is kellett volna ráírni semmit, mert ami ebben a formában jelenik meg, azt így is, úgyis megesszik itt az emberek, a szokások, a változtatni nem tudás és nem akarás rabjaiként. De a szociáldemokraták nem elégedtek meg a biztos recepttel. A „Rom” csokireklám formához hozzárendelték a trumpiánus idők üzenetét is: legyen Románia az első – ezzel és ehhez hasonló vágyakkal, követelésekkel terelik választóikat az urnák elé.

Akár önkritikaként is olvasható az üzenet a kormánypárt részéről, hiszen ciklusok óta a szociáldemokraták határozzák meg az ország sorsát, úgy tűnhet, mintha eddig nem Románia lett volna az első, mintha a most európai parlamenti mandátumokért versengő párt valamiért a saját maga által vezetett országot hátrább sorolta volna, megkülönböztette volna, és most a saját maga általi elnyomás alóli felszabadításra készülne. Ilyen logikai bukfenekkel nem sokan törődnek. A trumpiánus szellem a teljes romániai politikai teret maga alá gyűrte. Románia elsőbbségével kampányolnak a liberálisok, a globalisták, az antiglobalisták. Az RMDSZ is megpróbált felülni erre a vonatra. A magyar kisebbségi szervezet, amely az elmúlt évek (magyar kormányhoz kötődő) taktikázásai miatt kiszorult a román kormányból, jelentősen visszaszorult az erdélyi önkormányzatokból, szavazóit elszippantják az etnikai nyitásra (vagy annak látszatára) kész román pártok, szintén előre menekül. Most először a magyar szervezet is megpróbálja megszólítani a román szavazókat – dacára annak, hogy az etnikai átszavazást szinte utolsóként a térségben elutasítja. „Legyen Erdély az ország homloka” – ez az üzenet jelent meg a román nyelvű RMDSZ-plakátokon. A magyar érdekképviselet nem tud és nem akar leszállni a konfliktusverseny-alapú politikai vasútról. Az RMDSZ is ki akarja jelölni, hogy kik legyenek az elsők, és kik a másodikok, harmadikok és sokadrendűek, hasonlóan a mai tekintély- és kirekesztés alapú hatalmi gyakorlat többi szereplőjéhez.

Az RMDSZ annak a magyar kormánynak a szövetségese, amely a nemzetállamok megerősítésével házal ciklusok óta, és ezzel a programmal nyert meg több választást. És egy olyan országban kell a nemzetállam mellett felszólalnia, amelyben a nemzetállam a szövetség által képviselt kisebbségi közösség számára a legnagyobb veszélyforrás, a legfenyegetőbb csapda, sok évtizedes rémálom. Feloldhatatlan paradoxon, és a szövetség nem is bíbelődik a feloldásával.

Volt már rá példa Romániában, hogy a románoknál is románabb nacionalizmussal nyert választást egy kisebbségi: a szász Klaus Iohannis. E győzelemmel sokan veszítettek: elsősorban a kisebbségi közösségek, tovább romlott az amúgy sem felhőtlen szász–magyar viszony. (Az utóbbi hetek szo-

morú eseménye, hogy kisebbségi köztéri feliratokért a székelyföldi magyar önkormányzatokat megbírságotlák, a szászöldi szászokat nem. Az RMDSZ a szászok privilégiumaira mutogatott, de tényleges jogvédelem, helyreigazítás-korrekciónem történt, viszont tovább nőtt a feszültség).

A szövetség az EP-kampányban megpróbálta átvágni ezt a gordiuszi csomót, és a „ki legyen az első” kérdésre a regionális ellentétekkel válaszolt. Legyen Erdély az első – hirdeti az RMDSZ, abban a reményben, hogy a transzszilvanista románok közül (érdemi, hatékony román transzszilvanista mozgalom híján) majd néhányan átszavaznak. És ha nem is lesz átszavazás, de legalább nem mondhatja senki, hogy az RMDSZ képtelen volt megnevezni egy kedvezményezettet, képtelen volt másokat hátrább rangsorolni, beszállni az egymás legyőzésére alapuló politikai versenybe.

A magyar közösség számára természetesen van saját, házi használatú, csak a magyaroknak szóló üzenete is. Például az, hogy legyen végre európai szintű kisebbségvédelem. Nem akármilyen, és nem akárkinek: csakis az őslakos kisebbségeknek, nehogy véletlenül valaki azt higgye, hogy a betelepülő muszlimok vagy a zsidók oldalára állna az erdélyi magyar érdekvédelem. E mellett még egy politikai cél, kívánság jelenik meg: jöjjön több pénz az Európai Unióból, jusson például traktorra – ismételtetik az RMDSZ-es politikusok úton-útfélen. Jól látják ők is, a kisebbségvédelmi kampány ma már nem mozgat meg senkit annyira, hogy elmenjen az urnáig. Egyrészt azért, mert ma még – dacára az egyre radikálisabb, újnacionalista román politikában – senki sem érzi tényleg fenyegetettnek magát. Az a félelem és szorongás, ami a kilencvenes években mozgósította az erdélyi magyar szavazókat, valamelyest oldódott. A Brüsszel-ellenes magyarországi politikai kampány, amely Erdélyben is dübörög, erodált mindenféle unióval szembeni bizalmat, szimpátiát. Mi vinné el az EP-választásra az erdélyi magyarokat, ha a kisebbségi jogaikat nem féltik, Brüsszelt az új Moszkvaként ismerik, nem várnak és nem remélnék semmit? Hát az unió támogatásokból megvásárolható új traktor ígérete – így okoskodik az RMDSZ, és valószínűleg van ráció ebben a taktikában. A pénz az új Moszkvától sem bűdös, ahogy nem volt az a régítől sem: az erdélyi magyar közösség is túlélésre játszott, játszik, kiegyezésre, haszonszerzésre – mint mindenki – az erdélyi magyarok is kaphatók. Nem látni, hogy ez a leegyszerűsítő, közvetlen, rövid távú érdekekre apelláló üzenet mire lesz elég. (Az RMDSZ EP-képviselő-állításának amúgy semmi köze nincs saját politikai programjához. Egyszerű, szervezetten belüli kiegyezés és leszámolás történt, az EP képviselői hely nem a politikai érdekérvényesítés eszköze, hanem a párton belüli jutalmazás, hierarchizálás módja). Talán mégiscsak lesznek olyanok, akik elmennek szavazni, legalább azok, akik új traktort szeretnének. Akik ennél is többet, mondjuk a külföldön dolgozó munkavállalók védelmét, infrastruktúra-fejlesztést remélnék az új unió politikától, azok a román pártok valamelyikére, a sok nacionalista közül a kevésbé nacionalistákra fognak szavazni. Vagy nem mennek el szavazni, mert kiábrándultak, reményvesztettek, mert a sokéves unióellenes kampányt nem lehet felülírni most néhány közepesen ötletes plakáttal.

A hosszú távú következmények azonban egyértelműek: az újnacionalizmus Romániában is keresi a hangját jobb- és baloldalon egyaránt. Ezzel a magyar érdekképviselő nem tud és nem is akar semmit sem kezdeni, hiszen maga is a magyar újnacionalizmus képviselője, hirdetője. A román liberálisok egy olyan magyarellenes újságíró, Rares Bogdant jelöltek a választási lista élére, aki a Vadim Tudor–Gheorghe Funar-korszakot is maga mögé utasítja gyűlölködő, konfliktusgerjesztő megnyilvánulásaival. A különbség az, hogy míg a Funar–Vadim Tudor-korszakban volt elhatárolódó, a magyarokkal szolidáris ellenzék, addig ma nincs ilyen, fel sem merül, hogy ez valami jogellenes, társadalomellenes jelenség volna.

Ma ez az újnacionalizmus a román uniós politika, és erre az RMDSZ csak rálicitálni tud, úgy, hogy közben élezi és mélyíti a konfliktusokat. Lehet, hogy végül sikerül megvásárolni a vágyott traktorokat – csak munkaerő nem lesz hozzá, mert nincs a munkaerő-elvándorlást lassító, akadályozó program, akarat. És nem történik meg a rendszerváltás óta ígérgetett, késleltetett mezőgazdasági reform sem, amelynek egyik feltétele a romániai regionális egyenlőtlenségek kezelése, az együttműködések erősítése. Úgy azért eléggé nehéz, ha a politikai kampány kulcsmondata a regionális privilégiumok erősítése, a térségek szembeállítás, a történelmi konfliktusok kihasználása és tovább élesítése.

Úgy zajlik az uniós választási kampány, hogy nyomokban sem tartalmaz semmilyen uniós elképzelést, párbeszédet, újragondolást. Valamiféle együttműködés mondjuk mégiscsak van. Április végén ünnepelte Nagyváradi Romániához való „megtérésének” századik évfordulóját. A nagyszabású, utcai felvonulással, köztéri demonstrációval járó programhoz a kellékeket, eszközöket egy magyarországi cégtől bérelte a város – írják a nagyváradi kollégák. Száz év után sem elég felszerelt ahhoz a román adminisztráció, hogy ünnepelni tudja önmagát, de szerencsére segítségére van ebben a magyar mulatósipar. Végül is az emberek mit akarnak? Pecsenyét. Mindegy, hogy ki süti: a vesztes vagy a nyertes nemzetállam, a közpénzből önmagát ünneplő önkormányzat vagy az ügyeskedő magánvállalkozó. Egyszer, lehetőleg még ma, lakjunk jól, aztán majd holnap meglátjuk, mi lesz, kinek jut, kinek nem jut, ki lesz az első és ki az utolsó a sorban.

Az irónia visszatérése

Szelényi Iván megint provokatív könyvet írt. Azt mondja: „...ha valami unalmas, az igaz sem lehet” (34). Arról vitatkozhatnánk általánosságban és ebben a konkrét esetben is, hogy vajon megfordítható-e ez az állítás. Az viszont biztos, hogy ez a könyv nem unalmas. Sokaknak érdekes lehet, mert – tanulmánykötetről lévén szó – sokféle műfaj felvonultat. Élvezetes olvasmány a magyar szociológiatudomány és intézményrendszer kialakulásáról, az amerikai Kelet-Európa-kutatások (el)virágzásáról, *Az értelmiség útja...* című, legendás Szelényi–Konrád-kézirat sorsáról szóló, anekdotákkal fűszerezett első rész, amely a társadalomkutatás sorsát tovább kísérve kanyarog egészen mostanáig. Van a kötetben szoros szövegelemzés Max Weber uralmi típusairól, vannak benne továbbgondolásra ösztönző hipotézisek az illiberális posztkommunizmusról, a társadalmi egyenlőtlenségekről, a járadékvadászatról, és amit ezúttal csak egy kevés empiria egészít ki, leginkább a Tóth István Györggyel közösen írt fejezetben. Nem unalmas a könyv azért sem, mert hosszú időt fog át az 1960-as évektől a tegnapi napig, miközben tágas térben mozog Ausztráliától és az Egyesült Államoktól Oroszországon és Kínán át Magyarorszáig – mint ahogy szerzője is sok helyütt kutatott és tanított a világban, mielőtt néhány éve hazajött, hétköznapi élményeket, egyetemi és akadémiai tapasztalatokat, tudományos kap-

csolatok sűrű hálóját is magával hozva.

Már csak ebből a személyes helyzetből is természetesen adódik a kérdés: „...biztos, hogy nem lehetne másként csinálni?” (84). Ez pedig a Szelényi – és a frankfurti iskola – által „immanens kritikának” nevezett megközelítés. Az alapvető módszer a szókratészi értelemben vett *irónia*, amely „...nem válaszokat, megoldásokat keres, hanem kérdéseket vet fel, és ha eredményes, akkor kételyt támaszt az olvasóban korábban megkérdőjelezhetetlennek gondolt ítéleteit illetően” (30), rávezet a nemtudás felismerésére.

Erre a módszertani alapelve nem emlékszem abból a rövid időszakból, amikor Szelényi Iván kurzusára járhattam, mielőtt emigrált volna. De most az új könyvet olvasva rájöttem, mennyi mindent tanultam ezeken az órákon az értékmentes tudományról, az empiria tiszteletéről, a kritikai elemzésről. Ezt közgazdászként is igyekeztem hasznosítani, de igazi szociológus nem lettem. Így most nem szakmabeliként, hanem csak érdeklődő laikusként szeretnék két kérdéskört kiemelni a gazdag választékból: az értelmiség és a járadékok szerepét.

A társadalomtudományi értelmiség szerepváltozatait

Szelényi Iván fél évszázados horizonton mutatja be, Magyarországra összpontosítva. Két rendszerről, a szocializmusról és a kapitalizmusról

beszél, az utóbbin belül pedig két altípusról, az 1990 utáni (kvázi) liberális és a 2010 óta regnáló illiberális rezsimokról. A kádári paternalizmus idején az értelmiség az osztályhatalom felé tartott, gondolta a szerző az 1970-es években, de azóta változott az álláspontja: „...az úgy soha nem volt teljesen igaz, s ha volt is az értelmiségnek osztályhatalmi törekvése, az a rendszerváltással lekerült a napirendről” (98). Azt azonban elismeri, hogy volt egy aranykor, a szocializmus bomlása és az új rendszer kialakulása idején, amikor úgy tűnhetett, hogy az értelmiség már-már uralomra kerül. Mindannyian emlékszünk a demokratikus ellenzék fellépéseire, a tömegek által nézett *Zárórákra*, a százezres példányszámban megjelenő napilapok vasárnapi mellékleteinek nagy hatású cikkeire – a társadalom fontosnak tartotta az értelmiséget, és az is fontosnak tarthatta önmagát. Sokan reformjavaslatokat, majd pártprogramokat írtak, többen parlamenti képviselők, mások miniszterek lettek – közvetlenül befolyásolták a döntéseket, vagy éppen átléptek a politikába. Csakhogy ekkor már „a kapitalizmus törzsszurkolójává”, „az új nagyburzsoázia élcsapatává” (97) váltak – mondja Szelényi. Szerintem az világos, hogy amikor valaki miniszter vagy jegybankelnök, akkor (és addig) nem értelmiségiként tevékenykedik. De hol húzódik az értelmiség osztályhatalmának határa? A „holdudvar”, a szürkeeminenciás-szerep, a médiabefolyás nem tartozik ide? És mindenképp egy másik „osztály” érdekeit képviseli politikusként, szakértőként vagy közíróként? (Lehet, hogy mégis érdemes volna megírni a régi könyv folytatását.)

Ettől függetlenül Szelényi bírálata jogos: akkoriban „a hatalom közelebbe kerülő (ha nem is osztályhatalomba jutó) értelmiség ... többet foglalkozott publicisztikával és politikával, mint kritikai társadalomtudománnyal” (91). Ritkasággá vált az új rendszer előnyeinek és – főként – hátrányainak mérlegelése, a létező kapitalizmus szembesítése az ígéretekkel, az esetleges alternatívákkal. Ez a hiány csak súlyosbította a kialakulófélben lévő *szerepválságot*: az értelmiség kezdte elveszíteni politikai és társadalmi befolyását. A közönség szemében éppen a politikai szerepvállalás és a kritikai megközelítés háttérbe szorulása ássa alá a hitelességet, miközben a politikának egyre kevésbé van szüksége elemzésre és szakértő tanácsra. A marketing, a PR és a spin doktorság pedig nem a társadalomkutatók feladata. Az értelmiség leértékelődése valószínűleg nem Magyarország és Kelet-Közép-Európa sajátossága – jó lenne egyszer olvasni a fejlett régiókra jellemző változásról is –, de az biztos, hogy a nálunk 1998-tól és még inkább 2010 után határozottá vált a trend.

A szerepválsághoz hozzáadódik a *tudomány válsága*. A könyv bemutatja a szociológia elméleti, módszertani és politikai krízisét, ami itt a vonzerő, a radikális küldetéstudat elvesztését jelenti. Azt hiszem, sok más társadalomtudomány is hasonló helyzetben van – a közgazdaságtanról határozottan állíthatom. Lehet, hogy a Thomas Kuhn-i értelemben vett paradigmaváltás sok szempontból kellemetlen, de igencsak érdekes időszakát éljük. Az ilyen átmeneti korok jellemzője az alapkérdéseket érintő viták élénkülése, a régebben

megkérdőjelezhetetlennek tartott igazságok megrendülése, a „normál tudomány” elméleti és módszertani kereteinek megingása, a bevett fogalmak jelentésének változása. A társadalomkutatásban a tudományon kívüli tényezők, az átfogó társadalmi-gazdasági krízisek meg-alapozhatják ilyen fordulópontok kialakulását – csak egy évtizedet kell visszalépünk, hogy e fontos mozgatórugót megtaláljuk.

Az értelmiségnek ez a *kettős válsága, a társadalmi szerep és a tudományos alapok elbizonytalanodása* lehet az oka annak, hogy olyan rosszul érezzük magunkat az utóbbi időben. De van-e kiút? Szelényi Iván optimista. „Érdekes – írja –, hogy évekkkel vagy most már csaknem évtizedekkel az államszocializmus bukása után, még mindig van vonzereje annak a gondolatnak, hogy a tudomány a politika szolgálóleánya” (26), hogy a politika számára kell hasznosnak bizonyulni. Ha jól értem, akkor javaslata a visszatérés a régi tudományfelfogáshoz, az eredeti kutatói szerephez. Úgy látja, hogy megalkotható Marx és Weber nyomán a „neoklasszikus szociológia”, amelynek lényege az illetékesség visszaszerzése a nagy társadalmi kérdések megválaszolására, valamint az értelmező reflexivitás, az immanens rendszerkritika. Szükségből erényt lehet kovácsolni, mondhatjuk másképpen: ha a politika nem tart igényt az értelmiség szolgálataira, ezt nem veszteségként, hanem szabadságként és lehetőségként érdemes felfogni. Csak a politikai ambícióktól, a „pártfegyelemtől”, a törzsi szekértábor mentalitástól kellene megszabadulni, a társadalommérnöki szerepet kellene átértékelni, ami

persze nem egyszerű. Erre is áll, amit Keynes a paradigmaváltásokról mondott: „Nem az új gondolatok megértése nehéz, hanem a régiektől való megszabadulás.” Szelényi Iván szerint a váltáshoz az illiberális állam sok muníciót ad: most lehet csak igazán kritikai társadalomtudományt művelni!

De mi is az a posztkommunista illiberalizmus?

A rendszerváltás utáni kvázi liberálizmust követő második, „...egyelőre meg távolról sem konszolidált” (76) rezsim. Illiberális, menedzselt vezérdemokrácia – „legalábbis hivatalosan” a többség akarata által legitimált szisztéma, mondja Szelényi az általa újonnan felfedezett negyedik weberi legitimációs elv nyomán –, amelynek vannak prebendális/patrimoniális jegyei; a refeudalizáció valamilyen formájáról van szó, amelynek fontos eleme a patrónuskliens viszony. A jelzőknek ez a halmozása zavarba ejtő. Schlett István a politikai gondolkodás történetének tanulságai alapján azt mondaná, hogy ez a politika nyelve, amelynek lényege a barát-ellenség közötti hátrvonás, nem pedig az értelmezés. A klasszikus tudományos megközelítés ajánlása után ez érdekes fordulata a könyvnek. Igaz, hogy Szelényi Iván elméleti megalapozásra is törekszik: Max Weber uralmi típusainak kitűnő, továbbgondolásra ösztönző elemzése a jelenlegi közép- és kelet európai rendszerek leírásának teoretikus háttérét adja. Számomra itt csak az a kérdés, hogy a formálisan hasonló szerkezetek elnevezései – mint a prebendális vagy patrimoniális –, amelyek nagyon eltérő történeti kontextusban mű-

ködnek, alkalmasak-e egy rendszer immanens jellegzetességeinek leírására. Ugyanakkor az is igaz, hogy az „illiberális” kifejezés magának a rezsimnek az önmeghatározása, bár lehet, hogy ez ugyanúgy „politikai terméknek” bizonyul majd, mint a „polgári” jelző – újabban a kormányzat mintha a „kereszténydemokrácia” címkét részesítené előnyben. Mozgó célpontokat nehéz eltalálni, éppen formálódó társadalmi berendezkedéseket nehéz értékmentesen, tartalmilag megragadni. Mindenesetre most jó hipotéziseket kaptunk a további vizsgálatokhoz.

Az első kérdés rögtön az, hogy miért alakultak ki ezek a rezsimek. A szerző is azt mondja, hogy „ha valaki tudományt akar művelni, akkor a »miért« kérdését kell feltennie és megválaszolni” – a „hogyan” gyenge kutatási kérdés, mert nem cáfolható meg (103). A könyvben az okokról nem találunk rendszerezett kifejtést, de több tanulmányban is felbukkan a *privatizáció*. Mivel ez a téma közel áll korábbi kutatásaimhoz, hadd emeljem ki ezt az egyetlen elemet. Az állami vagyon magánkézbe juttatása Szelényi szerint fontos a patrimonializmus – leegyszerűsítve: az „úrtól” kapott, hűbéresi jogon viszonylagos biztonsággal birtokolt javakra épülő rendszer – létrejöttében. „Az állami tulajdon erőltetett ütemű privatizációja ugyanis elkerülhetetlenül patrónus-kliens

viszonyokat hoz létre a privatizációt irányító szervek és a tőkével nem rendelkező hazai vállalkozók között” (215). „Mintha ez maga lett volna a maffiaállam receptje” (97). A prebendális vonásokat, azaz a tulajdonjogok további elbizonytalanítását pedig paradox módon éppen a demokrácia (látszatának) fenntartása indokolja, mert a kliensek jutalmazása és újak toborzása miatt van szükség a vagyonok újraelosztására.

A privatizációt érintő megjegyzéseimet önkritikával kell kezdenem. Az 1990-es években egyetértettem azzal az állásponttal, amit a könyv Bauer Tamástól idéz: mindegy, hogy ki és milyen áron jut az állami vagyonhoz, ha az első tulajdonos alkalmatlannak bizonyul hatékony működtetésére, akkor a verseny majd megfelelő vállalkozót

állít a helyére. Ma már világos, hogy „[a] piacokat... a magánosítás után is manipulálják” (235); az új tulajdonosok mindent megtettek azért, és sikerrel, hogy a verseny csak korlátozottan és torzítottan működhesen. A vagyont és a profitszerzési lehetőségeket nemcsak a piac, hanem (valamilyen mértékben biztosan) a politika osztotta újra.

De hogyan is kapcsolódik ez a redisztribúció a magánkézbe adás eredeti módszeréhez és üteméhez? Mint tudjuk, a rendszerváltó országok sokféle privatizációs úton

Szelényi Iván: Tanulmányok az illiberális posztkommunista kapitalizmusról. Budapest, 2019, Corvina. 261 oldal, 3500 forint.

indultak el. Volt kuponos privatizáció Csehországban (bár ez éppen nem elosztásra, hanem licitálásra épült), kaptak vagyonejegyeket állampolgári jogon Lengyelországban, Szlovéniában pedig sokáig alig vagy csak részlegesen privatizáltak. Az elemzések arra utalnak, hogy a politikai összefonódások itt sem voltak gyengék, miközben a csehek és részben a lengyelek is mintha kevésbé (vagy legalábbis kevésbé stabilan) váltak volna „illiberálissá”. Magyarországot nemzetközi összehasonlításban a leginkább piaci módon privatizáló államnak szokás tekinteni. Szelényi Iván az eladások mellett felbukkanó elosztást, a kárpótlási jegyet és a kedvezményes hitelt a patrimonializmus jegyének tekinti, de ezek a teljes bevételhez viszonyítva kis jelentőségűek voltak. Miért lettünk mégis ennek az új berendezkedésnek az éllovasai? Az eredeti privatizációs eljárás számított, vagy (például) a továbbadás módja és mértéke, a Soós Károly Attila által kiválóan bemutatott másodlagos folyamatok? Esetleg olyan tényezők, mint a szocializmusnak a társadalmi-gazdasági szerkezetekben megmutatkozó öröksége vagy a politikai aktorok erőviszonyai és döntései, ahogy Dorothea Bohle és Greskovits Béla Szelényi által is kitűnőnek tartott összehasonlító kötetével érvel? A rezsimek kialakulásának összefüggését a magánkézbe adással érdemes lesz tovább elemezni.

A gyors privatizáció az alapja annak a hipotézisnek is, „...hogy a járadékok szerepe a posztkommunista gazdaságokban – különösen azok illiberális változatában –, akár meghatározónak is tekinthető” (215). A mesterséges felpörgetés elosztásos

módszerei ugyanis olyan patrónuskliens kapcsolatokat építenek ki, amelyek az új tulajdonosokat a profit mellett vagy ahelyett járadékhoz is juttatják – írja a Mihályi Péterrel közösen jegyzett tanulmány. Mielőtt azonban az átalakuló országokról esne szó, a járadékok taglalásakor ismét kitágul a horizont. Az elemzés Piketty nagy hatású könyvének bírálatával indul, amely a fejlett államokon belüli egyenlőtlenségekről szól. Engem Szelényi meggyőzött arról, hogy a gyorsan népszerűvé vált francia szerző nem határolja el élesen a járadékot a profittól, pedig a kétféle jövedelem keletkezési módja, társadalmi és gazdasági hatása is különböző. (Az igény elméletileg jogos, de kielégítése „empirikusan szinte megvalósíthatatlan” – 202.) Ehhez kapcsolódik annak az alapvető tételnek a részletes kifejtése, hogy a jövedelmi-vagyoni különbségeknek nemcsak a mértékük lényeges, hanem legalább annyira a forrásuk is. Piketty szerint az egyenlőtlenségeket a kapitalista piacgazdaság mechanizmusai magyarázzák, a Szelényi–Mihályi szerzőpáros szerint pedig részben prekapitalista jelenségek (etnikai, faji, vallási diszkrimináció), részben a feudalizmus rendi struktúrájára emlékeztető intézmények, mindenelekőtt a járadék, azaz éppenséggel egyfajta piaci kudarc.

A járadék ugyanis monopóliumokból ered, olyankor keletkezik, „...ha a természetesen szűkös vagy mesterségesen szűkössé tett, de sokak által szükségeltetett termékeket vagy szolgáltatásokat előállító javak (*assets*) kevesek kezében összpontosulnak” (215) – szól a meghatározás. Ide tartozik a klasszikus (ricardói és marxi) földjáradékon kívül a Piketty

által is részletesen bemutatott öröklés. Ennek azonban ma már világszerte fontos eleme az ingatlan és – tágítják tovább a kört a szerzők, részben Stiglitz nyomán – a humán tőke, az elit iskolákban szerzett diploma és kapcsolati háló. De járadék keletkezik például a zárt, kivételezett foglalkozási csoportok méretének mesterséges korlátozásából, ami a minőség biztosítására hivatkozik ugyan, de valójában a kínálatot, a presztízs inflálódását és a jövedelem elaprózását akarja kordában tartani (régén a céhekkal, ma többek között az orvosi diplomák honosításával vagy az akadémikusok, magas kitüntetésben részesítettek számának megkötésével). Emellett ide tartozik minden természetes vagy az állam által teremtett monopólium, a „testre szabott” közbeszerzés, a patrónus-kliens viszonyok széles skálája. Mivel így a járadékok nagy részét a világvárosok jobb negyedeiben lévő lakásoktól az oktatáson át a patronázsígnak a felső középosztály szerzi meg, jogosnak látszik a szerzőpárosnak az az érvelése, hogy a jövedelmi különbségeket nemcsak a létra legtetején, a szupergazdagokat nézve érdemes elemezni, hanem a népesség felső tíz-húsz százalékánál.

Mi a baj a járadékokkal? Nem önmagában az – állítja a tanulmány –, hogy egyenlőtlenséget teremtenek, hanem ennek módja, társadalmi-gazdasági következménye káros. Egyrészt aláássa a kapitalizmus, a magántulajdon erkölcsi legitimitását, gátolja a mobilitást (az „amerikai álmot” valóban álmot marad), másrészt nem új érték előállításából, hanem a meglévő vagyonok, jövedelmek újraelosztásából származik, torzítja a hatékony forrásallokációt,

ezért veszélyezteti a növekedést és a jólétet. A járadékok bázisán alakul ki „...a patrimonialis középosztály, amely az »illiberális demokrácia« fő politikai támasza” (202) – mégpedig mindenhol. De míg a járadék „...a szabadpiac által uralt gazdaságokban ... másodlagos szerepet játszik, ... egyéb gazdaságokban ez a meggazdagodás fő forrása” (215). Az „egyéb” kategóriába tartoznak a volt szocialista országok is, amelyekben a járadékvadászat három fő formát ölt: a politikai elit foglyul ejti a piacot, az oligarchák foglyul ejtik az államot, vagy egy autokrata vezető foglyul ejti az oligarchákat. A szerzők is utalnak rá, hogy ezeknek a feltevéseknek egy részét majd csak később lehet igazolni, amikor kiderül, hogy milyen mértékben érvényesül a járadékokból felhizlalt tulajdon biztonsága, örökölhető-e a kivételezett helyzet és gazdagság. Az viszont már a ma kérdése, hogy társadalom és a vagyon mekkora része lehet érintett (nem megint csak a felső egy százalékról, egy ezrelékről van-e szó, mint ahogy erre az oligarchák említése utal?), vagy hogy milyen megszilárdító, illetve destabilizáló mechanizmusok épülnek be a rendszerbe.

Az érintett körrel kapcsolatban a könyv legvégén furcsa szóhasználat bukkan fel. „A piacon megtermelt jövedelmek egy részét a társadalmi béke és stabilitás érdekében transzformálni kell járadékokra, legyenek azok szociális juttatások, betegbiztosítás vagy nyugdíjbiztosítás” (242). Vagyis az eddig vizsgált járadékoktól eltérően ilyen juttatás sokaknak jár, mégpedig jogszabályok alapján, jórészt nem kirekesztő, hanem inkluzív, célja az egyenlőtlenségek mérsék-

lése, a kapitalizmus legitimitásának erősítése. Lehet, hogy a gazdasági növekedést nem serkenti (bár ez sem biztos, hiszen így a tőkésék számára olyannyira fontos piaci kereslet bővül) – de ez a jóléti állam receptje, amely az elmúlt több mint fél évszázadban a nemzeti jövedelem felét-harmadát ilyen kiadásokra fordítja. Ha a mai magyar helyzetet nézzük, akkor a kedvezményezett csoportjának kiterjesztéséről van szó a rezsicsökkentés vagy az új családtámogatási rendszer esetében (ez utóbbit már nem mindenki, csak az arra érdemesek kapják), vagy amikor a kormányzat az „oligarcháknál” jóval szélesebb vál-

lalkozói rétegeknek juttat az európai uniós forrásokból. Ez volna az egyik stabilizáló elem, az az ár, amelyet a „patrimoniális” rendszer a demokratikus keret fenntartása érdekében fizet? Esetleg érdemes megkülönböztetni a járadékok több típusát, az összehasonlító elemzéseknek a Szelényi Iván által kedvelt módszerével haladva tovább az általa vágott ösvényen.

Mindenkinek ajánlom a könyvet, akiket ezek a kérdések kutatóként vagy állampolgárként érdekelnek, és eltöpreng azon, hogy az értelmiség fegyvere talán nem a politika közvetlen befolyásolása, hanem a kritikai tudomány, az irónia.

Szerzőink könyvei

Heller 90

Elképzelni nem lehet, mennyi mesélőnivalója lehet annak, aki most kilencvenéves, és egész életét Gyálaréten vagy Karancskeszin töltötte. Generációk jöttek-mentek a szeme előtt, miközben a világ még az ő falujában is többet változott, mint előtte ötszáz éven át. Kilencven év annak is felfoghatatlanul sok, akivel semmiféle nagy esemény nem történt, de milyen sűrű lehet ez a majdnem évszázadnyi idő az olyan embernek, akinek az életét váratlan fordulatokkal zsúfolta tele a sorsa.

Mi mindenről mesélhet közönségének az, akinek a születése napján még Bethlen István volt Magyarország kormányfője, s most a kilencvenedik születésnapján Orbán Viktor már negyedszer próbálgathatja eme szerepkör rejtelmét. S túl e kézenfekvő történelmi kereten, mi mindenről adhat számot az olyan ember, akinek e kilencvenből mintegy hatvanöt éven keresztül érdemi befolyása, közvéleményt alakító lehetősége, felelőssége és adottsága is volt. És miről, miféle világokból szerzett tapasztalatokat oszthat meg velünk az, aki e kilencven évnek csak a legutolsó negyedszázada során is mind az öt kontinensen megfordul, rendszeresen előadásokat tart Tokiótól Brazíliáig, Sydney-től Brüsszelig, Buenos Airestől Stockholmig, Debrecen-től Teheránig? Akinek még az idejében is Kínától Párizson és Berlinen át New Yorkig tartó ívben zajlik a mindennapos munkája és mozgása.

Na persze hogy Heller Ágnesről beszélünk, aki magáról is úgy tartja, hogy alig összeszámálható, hány és hányféle életet élt már meg. (A legeslegutolsó – 2014-es – költözése kapcsán írta *Olvasonaplójában*: „Ha jól emlékszem, vagy tízszer hagytam egy egész életet magam után...” És ez a mondat „csak” a lakásokra, a tárgyakra, a közvetlen életfeltételeket jelentő környezetre vonatkozott.)

Mit tehet ezek után egy olyan tisztelgő-megemlékező, aki e különleges születésnap kapcsán igyekszik csokorba szedni az ünnepeltre leginkább jellemző vonásokat? Sok év alatt összegyűlt élményei, benyomásai és ismeretei alapján megpróbálhatja egy olyan mozaikkép kirakosgatását, amelyben lehetőleg a legfontosabb részletek adhatnák meg/ki az összképet.

1. A dokumentálható teljesítménye úgyszólván beláthatatlan méretű.

A nem teljesen megbízható Wikipédia kb. ötvenhat magyar nyelvű és mintegy száz idegen nyelven/külföldön kiadott könyvéről tud.1 Leginkább közismert könyvei az alapvető nyelveken mind megjelentek, a bibliográfiáját böngészők érdekességképpen találkozhatnak dán, török, szerb, japán, holland és más nyelveken megjelent munkáival is. Hel-

¹ A róla szóló magyar nyelvű szócikk nem tekinthető túlzottan tárgyilagossáknak, sem pedig megbízhatónak, s ennek okairól a hozzá kapcsolódó vita sok érdekességet el is árulhat...

ler Ágnes esetében a „világhír” nem tekinthető udvariassági szólamnak, mert hirtelen nagy bajban lennénk, ha meg kellene neveznünk még egy olyan élő magyar tudóst, akinek a műveit mind az öt kontinensen kiadták és ismerik is.² Ha minderről őt kérdezzük, akkor az érdeklődő meglepődhet, ugyanis Heller Ágnes a legkevésbé sem tartja számon az ilyen jellegű adatokat. Őt mindenekelőtt az a munka/könyv izgatja, amelyet éppen ír, amin az adott pillanatban dolgozik. S amin pedig már túl van, az legfeljebb annyiban érdekli, ha valamely megragadható szálon ahhoz is kapcsolható, ami éppen foglalkoztatja.³ Ezzel magyarázható az a fölöttébb pragmatikus viszonya is, amellyel az életét és munkásságát övező, rangosabbnál rangosabb kitüntetések fogadják. Nem viseli ál-szerényen, tud örülni is nekik – egy pillanattal –, de nem is tulajdonít különösebben nagy jelentőséget ezeknek.⁴ Az éppen elvégzendő feladat

– előadásra készülés, tanulmány- vagy könyvírás – teljes mértékben leköti a figyelmét, és azt hiszem, hogy e hozzáállásnak olyan titkai vannak, amelyeket nem árt minél többünknek eltanulni. Nem szeretném azt a látszatot kelteni, mint ha nem érdekelné a róla alkotott szakmai, emberi és közvélemény, de azt is határozottan állathatjuk, hogy képes minden megnyilvánulást a megfelelő súlya szerint kezelni. Tudja, hogy évtizedek óta milyen kitüntetett nemzetközi figyelem övezi a munkásságát és fellépéseit, de nem ennek „kiérdemléseért” dolgozik. Mindezt a munkából adódó következményeként fogja fel – azaz újabb munkaként.

2. Ha bárki – személyes ismeretség híján is – szeretné megismerni Heller Ágnest,

mindennapi-emberi mivoltában is, akkor legjobban tenné, ha a 2012–2018 közötti években megjelent Olvasónaplóit forgatná.⁵ Első belenézésre ezek a könyvek valóban csupán olvasónaplók, s legfeljebb abban adhatnának tanácsokat, hogy az adott évek könyvkínálatából melyek lehettek a leginkább érdekesek és elolvasásra méltók. (Bár, maradvány csak pusztán a könyveknél, már az is páratlanul tanulságos, ahogyan olvasóját végigvezeti egy-egy könyv elsajátításán, ahogyan a frissen szerzett benyomásokat, ismereteket összeköti és szembeesíti korábbi ismereteivel. Egyszóval akár olvasási stratégiát is lehet tanulni tőle.) A figyelmesebb olvasó-

² Egy 2013-as bibliográfiai gyűjtés – Dallos Eszter munkája – 165 oldalon ismerteti Heller Ágnes megjelent írásait, s ebből annyit megtudhatunk, hogy az alapvető öt világnyelven mintegy 130 kötete jelent meg, s tizenkét nyelven még további negyven. A folyóiratokban s egyéb periodikákban további nyolc nyelven találhatjuk megjelent írásait, egyszóval a világ legalább huszonöt nyelven ismerheti munkásságát.

³ A saját, korábbi munkáihoz fűződő viszonyáról a róla szóló könyvekben kénytelen ilyen-olyan mélységben beszélni, de a legpontosabb képet e kérdésben is neki köszönhetjük. *Filozófiám története* (Múlt és Jövő, 2009) című könyvében lépésről lépésre, négy nagyobb korszakra bontva írja meg saját gondolkodói pályarajzát. S ez a háromszáz oldalnyi írás még azok számára is meglepően izgalmas pályakép lehet, akiket amúgy a filozófia nem különösebben érdekel.

⁴ Amikor néhány évvel ezelőtt nála jártunk, kíváncsiak lettünk volna a Széchenyi-díjára, keresgéltek egy ideig egy nagyobb fiókban, sok-sok kitüntetés zűrzavarában, aztán egy má-

sik fiókban is... Néhány perc múlva feladta: „Fogalmam sincs, hogy hol van...”

⁵ Ezek az *Olvasónaplók* is a Múlt és Jövő kiadónál jelentek meg, 2013–2018 között

nak azonban előbb-utóbb feltűnik az is, ahogyan és amilyen intenzitással Ágnes a világot elsajátítja, megállás nélkül. Ahogyan utazik, ahogyan felfedez teljesen ismeretlen helyeket, tereket, alkotásokat, avagy újraértelmez tucatnyi alkalommal is jól ismert országokat, városokat. Ahogyan kalauzol bennünket a világ legkülönfélébb múzeumaiban, ahogyan keresi és megtalálja a legkülönözőbb kultúrákban felfedezhető újdonságokat. Ahogyan az üresjáratokat kitölti, mert számára nincs, nem lehetséges elvesztegetett idő, és akkor is képes hasznos elfoglaltságot találni, ha egy csatlakozást lekésve valahol órákon át kell vesztegelnie. Nem minden érdekli, a korábbi évtizedek tapasztalataira támaszkodva megtanulta a legkönnyörtelenebb szelekción trükköket, és meglepő bátorsággal képes és tud nemet is mondani. Aki ezeket az Olvasónaplókat figyelmesen olvassa, az bátran szegődhet személyes útitársává, mert Ágnesből kiirthatatlanul tör elő ilyenkor a tanár néni. Aki nem győzi megosztani útitársával élményeit az értékes dolgokról, helyekről, eseményekről, de nem rejtegeti a csalódásait és kudarcait sem.

3. Miféle ember lehet, miféle alaptulajdonságok rajzolódhatnak ki e meglehetősen személyes és kevésbé rejtőzködő kötetekből? Lényegében ugyanazok, amelyeket a vele készült, más beszélgetős könyvekből is megismerhettünk. Vagy amilyen képük azoknak lehet róla, akiknek ilyen-olyan körülmények folytán megadatott a személyes ismeretség lehetősége is. Ezen a ponton a magam részéről beérem négy olyan vonás rövid felvázolásával, amelyekről úgy vélem, hogy talán az

öt közelebbről ismerők is osztanák a megállapításaimat:

– **A hihetetlen munkabírása és munkafegyelme.** A róla szóló interjúkban többször is elmesélte azt a fajta önkéntes rabszolgaságot, ahogyan a mindennapi feladataihoz viszonyul. Korán kelni, minél előbb munkaképessé válni, és könnyörtelenül folytatni az előző napon félbehagyott munkát. Ebben nincsen pardon, némi iróniával ő is időnként a „gályarabsághoz” hasonlítja mindezt. Csak az tudhatja eme önkéntes vállalás számtalan buktatóját, aki maga is kipróbálta már. Na de hatvan-hetven éven keresztül? Kilencvenévesen? A 20. század ismeretében már önmagában az is tiszteletre méltó teljesítmény, ha valaki épen és egészségesen megéri ezt a kort. Ágnes esetében viszont arról van szó, hogy számára a munkavégzésben nem léteznek az idősödés korlátai. (Ennek illusztrációjaként talán elegendő annyit megemlíteni, hogy a nyolcvan- és kilencvenéves kora közötti évtizedben legalább tucatnyi könyvet írt!) Feltehetően nem kell nagy bátorság annak sejtetéséhez, hogy a kivételes munkafegyelme, a különféle kihívásoknak való megállás nélküli eleget tevés nagyon szoros kapcsolatban lehet azzal, hogy egy ilyen páratlanul magas életkorban semmit sem veszített a szellemi frissességéből és munkavégző képességéből sem.

– **Egyszerűen nem hagyta magát megöregedni. Nincsen rá ideje.** S e munkálkodáson belül bárki azonnal megfigyelhet egy állandóan jelen lévő tulajdonságot: a strukturált gondolkodás és közlés természetességét. Aki már hallgatta előadását, vagy olvasta valamely fontosabb munkáját, annak minden-

képpen fel kell hogy tűnjön ez a fajta rendezett, állandó törekvése a lehető legpontosabb fogalmi tisztaságra, valamint a szüntelen igénye a lehetséges és fontos összefüggések kijelzésére. Mondhatná erre bárki, hogy persze, hiszen filozófus. Egyfelől ez valóban lehetséges és kézenfekvő magyarázat lenne, de ezen a ponton adódhatna azonnal ellenérvként az is, hogy hány olyan gondolkodót ismerhetünk, akikre mindez a strukturáltság korántsem jellemző. (A filozófiát szakszerűen nem művelő, érdeklődő kívülállóként úgy hiszem, hogy e kivételesen erősen strukturált gondolkodásmód forrásvidékét legalább három, egymással szoros kapcsolatban lévő tényezővel lehet feltérképezni, olyanokkal, amelyek mindegyike Heller Ágnes pályakezdő évtizedéhez kapcsolódnak. Részben onnan – amit maga is többször említ –, hogy az ötvenes évek elején kényszerből rászorultak a klasszikus német filozófia kulcsfiguráinak többszöri és minél alaposabb elsajátítására, s tanítására is. Mindettől nem függetlenül jöhet számításba Lukács György időskori hatása, s ezeknek egyik részmozzanataként a korai és talán soha el nem múló vonzódása Arisztotelészhez.)

– **A sokféle identitás természetessége.** Amerikaiaként, ausztrálként, európaiként egyaránt képes jól érezni magát a bőrében, mert nem gondolja, hogy ezek az identitásmin-ták csak egymás rovására lennének

gyakorolhatók. Mindeközben akkor sem veszítette el eredendően magyar identitását, amikor erre kényszer és lehetőség egyszerre adódott volna. A magyar kultúrát alaposan szerető és ismerő, *A walesi bárdok* etikai üzenetét kislány korától máig a lelkében tartó Heller Ágnes úgy vált világpolgárrá az évtizedek során, hogy mind-

eközben nem okoz neki gondot öntudatos magyarként léteznie. Emé összetett identitás-szerkezetnek éppenséggel a nyugati tapasztalatai nyomán lett még egy újabb, idővel egyre jelentősebb metszete. Ez pedig a közéletben részt vevő állampolgár ethosza, azé a citoyené, aki a hazája sorsának alakításában akkor is illetékesnek érzi magát, amikor erre a külső körülmények miatt nem tartanak igényt.

Sőt, akkor még inkább. Saját állampolgári jogán. A sokféle, egymással békébe hozott identitásmin-ták között fölöttébb érdekesen alakult viszonya a zsidósághoz, amely – úgy érzékelem – a rendszerváltást követő évtizedekben kapott sokkal erőteljesebb – vagy legalábbis újabb – hangsúlyokat. És békítette össze az egyéb identitáskínálatok és lehetőségek tarkaságával. Ahogyan ő mondja: „Először is, magyar zsidóként határozom meg magam” – és ez láthatóan nem okoz problémát számára.⁶ Pontosabban szólva: nem számára okoz gondot ez

⁶ Rózsa Erzsébet: *Se félelem, se keserűség. Beszélgetések Heller Ágnessel.* Jelenkor. 2009. 142. o.

az önmeghatározás, hanem azoknak, akik képtelenek ezt a szóösszetételt a maga természetességében felfogni és megérteni.

Lehetne és érdemes is lenne az egyéb identitásminták közül részletezni viszonyát a nőiséghez, az értelmiségi szerepekhez, budapesti mivoltához, a politikai meggyőződéséhez, ám mindezek csak további fontos adalékok lennének ahhoz az alapképlethez, amit e bekezdés elején próbáltunk röviden jelezni: hihetetlen természetességgel képes viselni és képviselni az egyszerre párhuzamosan elvállalható, megtanulható és gyakorolható identitások egymásmellettségét. S azért azt tegyük hozzá: mindezt egy olyan hullám megerősödésének közepette teszi, amikor és ahol újfent az egyetlen és leginkább felülről előregyártott és diktált identitásoknak kedvez a korszellem. De hát éppen az lehet Heller Ágnes egyik „titka”, hogy a legkevésbé sem érdeklí az éppen adott korszellemnek adandó engedmény.

Néhány mondat a bátorságról és a kiállások kockázatáról.

Konfliktusai, nyilvános ütközetei az éppen regnáló hatalom és intézményeinek képviselőivel meglehetősen közismert történetek. Az is, hogy ezek között akadtak olyan jellegűek is, amelyeknek egzisztenciális kockázatai a maguk korában sokkal nagyobb jelentőségűek voltak, mint amilyeneknek ma ezeket látnánk, mert olykor bennük volt még az egész pálya kettétörésének a kockázata is. Utólag és egészében nézve ezeket az eseteket, úgy vélem, hogy az olykor meglehetősen egyenlőtlennek tűnő küzdelmet nem feltétlenül a bátorsága demonstrálása miatt vállalta el, hanem egy számára sokkal fontosabb dologért.

Ezekben az ügyekben az emberi/gondolkodói függetlensége forgott kockán, és éppenséggel ez a fajta szuverenitás lehetett számára mindennél fontosabb. A szuverenitáshoz való ragaszkodása pedig egyet jelent a szabadság kitüntetett fontosságával, s ha a műveit lapozgatjuk, akkor azt találhatjuk, a szabadság kérdése valamennyi filozófus életművében elsőrendűen foglalkoztatja őt. És ez lehet az a pont, ahol a filozófus életműve, a mindennapos tevékenysége s az általa megjeleníteni kívánt magatartásmód összekapcsolható, és ezért nála össze is kapcsolódik. Szuverén embernek lenni nem bátorság kérdése, hanem elemi létfeltétel, legfeljebb vannak olyan korok, amikor ezért a normalitásért meg kell harcolni, s akkor ez a fajta harc is természetes részévé válik életünknek. „...a sorsunk bennünk van. Az, hogy az ember maga alkotja a karakterét” – mondja a már emlegetett beszélgetőkönyvben, amit leginkább az önmagunkért való felelősség fontosságaként lehet értelmezni.⁷ Filozófia, szuverenitás, bátorság, erkölcs – egymást értelmező, magyarázó összefüggések, amelyekből a gondolkodói teljesítmény minősége is levezethető. Komoly gondolkodó csak szabad ember lehet, s komoly gondolkodó nem viselkedhet másként, csak úgy, mintha tényleg szabad lenne.

Néhány záró megjegyzés.

Kapcsolata a fiatalokkal több mint fontos eleme az életének. Ilyen tekintéllyel és egyéni életútháttérrel egyáltalán nem magától értetődő, hogyan is képes valaki ennyire természetes viszonyokat építeni és

⁷ Rózsa Erzsébet i. m. 78. o.

fenntartani a nála – néha fél évszázadnál is – fiatalabbakkal. Valószínű, hogy ez a vonás is meglehetősen összetett jellegű. Kétségtelen, hogy szükséges mindehhez az olyan hozzáállás, amely még csak véletlenül sem dörgöli a fiatalabbak orra alá azt, ami nagyon is nyilvánvaló. Azt, hogy mi mindenről tud összehasonlíthatatlanul többet náluk, mert miért is tenné, ha ez amúgy is köztudott. Van azonban e viszonyoknak egy sokkal érdekesebb s talán nem annyira látványos eleme is. Számos alkalommal, szűkebb körökben és előadásokat követő beszélgetésekben egyaránt megfigyeltem, hogy azonnal észreveszi, ha valami olyan szempontot, olyan közbevetést hall, amire nem gondolt, és tévedhetetlen érzékkel ítéli meg hasznosítható, továbbgondolandó szempontnak. Ilyenkor egyáltalán nem érdekli, hogy az illető húszéves, netán elsős egyetemista, avagy tiszteletre méltó akadémikus, mert azonnal hajlandó akceptálni, s ha kell, továbbgondolni is. Azt hiszem, ez a nyitottság, a mindenféle újra való befogadókészség lehet a fiatalokhoz való viszonyának a kulcsa. E viszony másik oldalán persze ott láthatjuk az örök pedagógus, a fékezhetetlen tanítónő szerepét is, és nagyon jól teszi, hogy szeret, tud és akar is állandóan tanítani. S e tanítani tudásnak az elmúlt években egészen rendkívüli gyümölcseit is láthattuk meg- és beérni.

Nyolcvanhat éves korában rászánta magát, hogy végre megírja a maga átfogó filozófiatörténetét. Nagyon jellemzőnek és sokatmondónak vélem, hogy ennek a formája, a kitalált keretjátéka egy olyan elképzelt egyetemi előadás-sorozat, amelyet elsősöknek-gólyáknak tart.

Az elképzelt hallgatóság amúgy nagyon is igényes kell hogy legyen, mert nemcsak az elmélyült érdeklődést tételezi fel róluk, nemcsak azt, hogy eme elsős fiatalok tényleg utánaolvasnak mindannak, amit ő ajánl nekik, hanem – nemes egyszerűséggel – egyenrangú partnernek tekinti őket azon a hosszadalmas (két és fél ezer évet átfogó) időutazáson, amelyet a korai eleatáktól Derridáig kell megtenniük – Heller Ágnessel. A négyrészesnek szánt könyvsorozatnak az első három része már megjelent, olvasható, forgatható, és nagyon reméljük, hogy nem kell sokat várnunk a befejező – a 20. századot bemutató – kötetre sem⁸. E sorok írója nyilvánvalóan elfogult, mert az a véleménye, hogy Heller Ágnes ezzel a négy kötettel az elmúlt évtized egyik legjelentősebb hazai szellemi teljesítményét tette le mindannyiunk asztalára.⁹

Egyfelől átgondolta, újragondolta mindazt, amit az ötvenes évek elejétől tanított, írt, mint filozófiatörténetet. Ennyiben pedig ez a négykötetes munka bizonyos fokig egész életművének is keresztmetszete, összegzése. Gondoljuk meg: csaknem hetvenéves oktatói/kutatói munkát foglalt össze! Másfelől pedig a hazai könyvpiacra – s nemcsak a felsőoktatásban kötelezően érdeklődőknek, ennél sokkal szélesebb közönség

⁸ *A filozófia rövid története gólyáknak* címmel jelennek meg ezek a kötetek, 2016 óta folyamatosan, a Múlt és Jövő kiadó gondozásában.

⁹ S nem is lehet igazán megmagyarázni, hogy ez az egészen kivételes jelentőségű vállalkozás miért is nem kapja meg azt a visszhangot, a minél szélesebb körű elismerést, amit valójában érdemelne. Lehet, hogy a potenciális olvasói kör is túl komolyan vette a sorozat címét, és azt hiszi, hogy csak a címzetteknek szól? Ha így lenne, akkor ez több mint fatális félreértés.

számára is – legalább tucatnyi hazai és külföldi szerző filozófiatörténeti munkája tanulmányozható. De ilyen mélységű, sokrétű és az átlagos értelmiségi olvasók számára is érthetően megírott kézikönyvekkel nem találkozhatunk. Ami eddig megjelent, az is csaknem ezer oldal, s bizonyosan a záró kötet sem lesz vékonyabb 300-350 oldalnál.

Olyan színvonalú, méretű feladatra vállalkozott, ami miatt megérdemelné, hogy ezek a könyvek valamennyiünk polcain ott legyenek, hiszen bármikor szükségünk lehet rájuk. Még ha mostanában kevésbé is, mert megint olyan idők járnak, amikor a filozófia iránti érdeklődés – számtalan itt nem taglalható okból – elkeserítően elhalványodott. Mit mondjunk? Ez semmiképpen sem Heller Ágnesen múlik és múltott. Ő már többszörösen és mások helyett is megtett mindent azért, hogy műveltebbek, igényesebbek és különböző emberek lehessünk. A többi csak rajtunk múltott.

*

P. S. Nagyon sokan ismerik, szeretik Heller Ágnest, s az őt ismerő szélesebb körben szinte mindenkinek van olyan anekdotája, kisebb-nagyobb fajsúlyú története, amely valamilyen módon hozzá kapcsolódik. A mi legkedvesebb történetecskénk egy néhány évvel ezelőtti esemény-

hez köthető. Valamikor 2010 táján, nyáron meglátogattuk Ágnest nagybörzsönyi házában, és az ottlétből hamarosan kirándulás kerekedett, mert az előző napi erdei sétáján azt látta, hogy tele van az erdő gombával. S azt meg jól tudta, hogy mi már sok-sok éve szeretünk gombászni. El is indultunk a magasabb hegyek irányába, patakpartokat követve, és tényleg hihetetlen mennyiségű gombával találkoztunk. Ágnes mindig előttünk járt, legalább harmincötven méterrel, és rendszeresen felkiáltott: Gomba! Valamelyikünk odaért, és tüstént megállapítottuk, hogy a friss lelet szedhető, avagy jobb, ha a helyén hagyjuk. Mondtuk is, hogy ez és ez a gomba miért nem jó, de a mi kedvünket ez nem szeghette, mert amúgy elképesztő mennyiségű érdestinórut és zöldhátú galambgombát találtunk. A hosszú és fárasztó kirándulás végére érve a hazafelé úton Ágnes egyszer csak megtörte a csöndet:

– Rájöttem, hogy a gombaszedés pont olyan, mint az általános etika!

– ??? – (csöndben vártuk a megfejtést).

– Itt is a legfontosabb a jó és a rossz megkülönböztetése...

(Ja... ja... ha csak így nem...)

2019. március végén

A Duce

A diktátoroknak és „modern” változatuknak, a látszatdemokráciák élén álló autokrata országvezetőknek van néhány közös ismervük. Meggyőződésük például, hogy a dolgok döntő részben akarati úton változtathatók, és ebben az ő személyes szerepük, ha tetszik, küldetésük különleges jelentőségű. Hiszik, felismeréseik, vízióik megvalósításához nem egyszerűen csak rájuk van szükség, hanem arra is, hogy minél kevesebb intézményes akadályba ütközzenek. Az állandó expanziós hajlam, a korlátlan ambíció szintén jellegzetes, egyrészt, mert egy idő után személyük jelentőségéhez képest kicsinek találják pozíciójukat, saját hazájukat, tehát az önmagukba vetett hitük is ezt diktálja, másrészt céljaik is megkívánják befolyásuk, akaratuk kiterjesztését, végül, de nem utolsósorban az alattvalók lehetséges támogatásának biztosításához elengedhetetlen ellenségkijelölés is erre sarkallja őket.

A 20. és 21. századi diktátorok, autokratikus vezetők képességeit, veszélyességét politikai ellenfeleik kezdetben rendre alábecsülik, részben mert a maguk mércéje szerint kulturálatlannak, faragatlannak látják őket, hiszen a leendő vezérek többsége meglehetősen alacsony sorból származik, nem a jobb iskolákból kerül ki, az elitek pedig minden évszázados tapasztalat ellenére a képességeket összetévesztik a saját értékrendjükben felmutatott teljesítményekkel. A tömeghatás értelmében bármilyen hatékony és sikeres a majdani országvezető, mondanivaló-

ját sokan csak az intellektuális tartalom, a formálogikai koherencia, pontosabban ezek hiánya alapján minősítik, ebből a szempontból a zavarosságát érzékelik. A diktatúrák, autokratikus rendszerek ellenfelei többnyire nem is értik, hogy a vezérek célja és eszközrendszere eleve egészen más, mint amit ők a maguk kultúrájában értelmezni képesek.

A diktátorok és autokraták nagy felületet nyújtanak a karikírozásra – persze a „klasszikus” diktátoroknál jórészt közvetlen hatókörükön kívül. A nevetségessé tétel nemcsak gyökereiben közös a lenézéssel, de részben okozója is a veszélyek fel nem ismerésének. Akin röhögni lehet, az nem félelmetes.

Persze nem a paródiák, karikatúrák a felelősek, ugyanis nehéz egyértelműen megválaszolni, hogy mivel tudják, tudták a diktátorok, az autokrata országvezetők terror nélkül is maguk mögé sorakoztatni a társadalom jelentős hányadát. Különösen élesen vetődik fel a kérdés a 20. századi diktatúrák és bukásuk akár csak felületes ismerete alapján.

Az európai diktatúrákról jelentős könyveket publikáló történészt, Ormos Máriát is foglalkoztatja a kérdés. Egy 2010-es években született írásában (*Egy ember – egy korszak*), amelyet 2013-ban kötetben is publikált (*Múlt a jelenben*, Kossuth Kiadó), felveti például: hogyan lehetett Hitler ismeretei, kvalitása, ahogy nevezi, önértéke és uralmi pozíciója között olyan nagy ellentmondás? A titkot csak növeli – mondja –, hogy

ehhez egy modern, nagy kultúrájú ország biztosította a hátteret. Akkori válasza: „A rejtély nyitja alighanem abban áll, hogy a nyugati világ magatehetetlen, ötlettelen politikai osztálya [...] képtelen volt reagálni egy olyan kihívóra, aki jellemének [...] fekete oldala mellett és ellenére új, kiválóan működő politikai taktikai fegyverekkel tudott élni [...]” A professzor egy interjúban tavaly arról beszélt, hogy az önkényuralom eleinte nehezen ismerhető fel, amikor pedig már lerí róla jellege, nehéz megállítani, mert mindent maga alá gyűr. A világban erősödő populizmus újra a hatalom csúcsára repít diktátorokat, akikről népük még csak nem is sejt, hogy azok. Elég egy ellenséget felmutatni, a legegyszerűbb, banális szövegeket ismételtetni. Az önkényuralom ismét gyakorlattá vált – mondta –, hiába borítják le demokratikus fátyollal.

Az idén 89 éves Ormos Mária életművének jelentős darabjait tavaly óta sorozatban újra kiadja a Kossuth Kiadó. 2018-ban a Hitlerről szóló politikai életrajz, valamint a *Gondolatok az ember történetéről* című munka, 2019-ben pedig Mussolini politikai életrajza jelent meg. Ez utóbbi a könyv harmadik kiadása. Az elsőt 1987-ben, átdolgozott változatát 2000-ben, a mostanit az előző változtatása nélkül felfrissített, bővített irodalomjegyzékkel tették közzé. Most, a Mussolinikönyv harmadik kiadása elé írt rövid előszavában ez olvasható: tévedés azt hinni, hogy a Mussolini-féle politikus a 20. század terméke; nem, időről időre felbukkannak „hatalmas elvárásokkal eltelt személyek”.

A Mussolini-könyv nagyszabású és igényes politikai életrajz, amely egyúttal lehetőséget teremt a dikta-

túrák, önkényuralmak, autokratikus vezetők természetrajzának megismeréséhez. Egyik erénye a fontoskodást, tudományoskodást kerülő közérthetősége. Ez nemcsak nyelvi puritánságot jelent, hanem azt is, hogy a szerző rendkívül biztonsággal szelektál, igazítja el olvasóját, kerül el a politikai életrajz lehetséges csapdáit. Annyi ismeretet közöl a hatalmon lévő vezér Olaszországának történetéről, amennyi Mussolini személyiségének, döntéseinek megértéséhez szükséges, és ugyanezt képes felmutatni a meglehetősen szövevényes háború előtti nemzetközi politika és a vezér külpolitikai motivációinak bemutatásakor is. Valószínű, hogy a laikus olvasó számára így sem könnyű olvasmány a Duce gondolatrendszerének alakulására, a politikai praxisára koncentráló munka, mint ahogy nem is kíván persze úgynevezett népszerű tudományosnak mutatkozni. Megjegyzem, ez utóbbi műfaj sem idegen Ormos Máriától, hiszen az e kötethez hasonló jellegű és terjedelmű (500 oldalas) Hitler-monográfia mellett írt *ő Hitler élete és kora* címmel egy alig több mint százoldalas ismeretterjesztő munkát is.

Mussolini élete, pojjacáskodási hajlama, nőügyei, önmaga és Olaszország lehetőségeinek túlértékelése, nagy politikai baklövésai, sajátos Hitler-függősége kínálnák, már csak az életrajz fogyaszthatóbbá tétele érdekében is, hogy érdemi teret kapjanak a műben, mondjuk, a Chaplin 1940-es *Diktátor* című filmjében a Baktéria vezéréként bemutatott, Mussolinivel azonosítható Benzini Napaloni figuráját felidéző elemek. Ormos Mária azonban mindvégig megőrzi tárgyilagos hangvételét, a megkerülhetetlen, bulvárízű motí-

vumokat is lakonikusan idézi fel. Jó példa erre, hogy csak egy jegyzetben említi: „Eddát [Mussolini lányát, Ciano külügyminiszter feleségét] egyébként szülei nagyon is igyekeztek férjhez adni, mivel szerelmi listája igencsak hosszú volt, és akadt benne néhány botrányos eset is.” Vagy az egyébként is sok tekintetben abszurd salòi köztársaság időszerűjáról szólva néhány sorban jelzi: Donna Rachele, Mussolini felesége, aki hirtelen elkezdett beavatkozni politikai ügyekbe, „valahogy úgy viselkedett, ahogyan az írói képzelet szokta a nagy diktátorok szeretőit [...] élénk varázsolni”. Emellett az elviselhetetlen légkörhöz „csak az hiányzott, hogy [Rachele] tudomást szerezzen Clara Petacci feltűnéséről a közelben”. Petacci ugyebár régesrég ország-világ előtt köztudottan Mussolini szeretője volt.

Bár a szerző nem tartja kiemelt feladatának, de világosan kirajzolódnak a kötetből a 20. század három nagy diktatúrájának, a sztálini kommunista rendszernek, az olasz fasizmusnak és a nemzetiszocialista Németországnak a hasonló vonások ellenére is nyilvánvaló különbségei. Miután az elsősülöttség „jogán”, nemcsak nálunk, hanem szélesebb körben is sokszor használják a náciizmus és a Mussolini-féle rendszer közös megnevezésére a fasizmus kifejezést, érdemes kiemelni: egyrészt ezek egykoron is megkülönböztették a másiktól önmagukat, másrészt az egyebek közt az egyéni szabadságjogok felszámolásában, az egypártrendszerben, a tömegek masíroztatásában, a társadalom különböző szféráinak politikai alávetettségében, a militarizmusban mutatkozó hasonlóságok ellenére valóban ér-

demben különböztek is. Attól még Olaszországban is diktatúra volt, hogy a néhány terrorista jellegű kilengés ellenére a belső ellenfelekkel szemben nem alkalmazták a tömeges terrort, nem internálták például automatikusan a konzervatívokat, a demokratákat és a liberálisokat. Így a fasizmus polgári áldozatainak száma messze nem milliókra rúgott, hanem néhány százra (nem számítva ide a háborús veszteségeket). Az olasz rendszer nacionalista volt, de nem faji alapon különböztette meg a más nemzetiségűeket. Nem volt eredendően antiszemita, ott valóban csak náci igényre született zsidótörvény, a zsidóság túlélési esélyei összehasonlíthatatlanul nagyobbak voltak, mint Németországban vagy például Magyarországon. Míg a kommunista rendszerben az állampárt uralta a rendszert, Németországban a náci párt és az állam párhuzamosan gyakorolta a hatalmat, addig Olaszországban az állam gyúrte maga alá és transzmissziós szerepre kárhoztatta a fasiszta pártot stb.

Ormos Mária könyvében világosan rajzolódik ki Mussolini fejlődésregénye, életének és „művének” különböző korszakai. Szinte lépésről lépésre követhető, ahogy az anarchizmusra hajló szocialistából az etatista Duce lesz; ahogy az antiklerikális, királyságot megvető ifjú a pápasággal és a királlyal is modus vivendit találó kompromisszumokig eljut (ebben egyébként szintén jelentős az eltérés a nemzetiszocializmustól); ahogy a demokratikus elkötelezettségű politikusok jelentős része által is elismert, sikeres vezér lejtőre kerül, belecsúszik a korábban csak teuton rémnek tekintett Németországtól való teljes függésbe; ahogy az 1943-

as bukása után a hatalommániás, már valódi hatalom nélküli Mussolini a valóság részleges felismerése és illúziói katyvaszában kavargó.

Ormos Mária műve új kiadásának előszavában, rögtön az első mondatban azt írja: Mussolini jóindulattal is legfeljebb közepes kaliberűnek tekinthető. Kihez, mihez képest? – merül fel a kérdés. Maga a mű persze árnyalt képet ad, kitűnik például, hogy a Duce iskolázottabb, olvastabb volt, mint Hitler, ugyanakkor az utóbbi katonai stratégiai intuícióhoz képest nevésségesen laikus maradt, de szinte korlátlan hatalmával élve ilyen ügyekben is döntéseket hozott – fatálisakat. Továbbá megismerheti az olvasó, hogy Mussolini politikai felemelkedésében például milyen szerepet játszott kivételes képessége helyzetek felismerésében, kiaknázásában, egyáltalán, a hatalomra kerüléséhez szükséges lépé-

sekben, sőt hosszabb ideig a hatalom gyakorlásában is. A bukás felől nézve minden diktátor és autokrata képességeinek korlátjai kerülnek előtérbe, hiszen éppen a korlátlan hatalom, a kontroll, a hatalmi ellensúlyok hiánya vezet a végzetes döntésekhez. De Mussolini a maga erejéből emelkedett a társadalmi hierarchia aljáról a csúcokra, vált nem is olyan rövid időre világpolitikai léptékű tényezővé. Bizonyos aspektusból lehet nevésséges paprikajancsinak látni, nem kétséges, emberiség elleni vétségekre is használta hatalmát, valódi háborús bűnös, bűnöző volt. Ezek azonban más dimenziók, mint a képesség. Már csak az Ormos Mária által is világosan látott autokraták mai veszélye miatt is érdemes az ilyen distinkciókat számon tartani.

Ormos Mária: Mussolini. Budapest, 2019, Kossuth Kiadó. 544 oldal, 3990 forint.

Radics Viktória

Radics Viktória

Önismertkönyv

Nincs kétely: az elbeszélő, az író, az irodalomtörténész, az egyetemi tanár, a beteg és Szilasi László egyik, egy testben több lélek. Csakhogy amikor az ember – az elbeszélő, az irodalomtörténész, a tanár, a beteg – ír, akkor máris komponál, szerkeszt, stilizál, retorikai és egyéb irodalmi eljárásokat alkalmaz; a híres „ipszeitás”, az önmagasság olyasmis, mint egy repedezett, stilizált, üreges dolog, mint egy héj, és benne lakozik a láthatatlan, megfoghatatlan szubjektivitás, az artikulált és dezartikulált hangok, a lelkek és

szellemelek. Akkor hát mégsem üres. Bepillantást nyert-e Szilasi László önmagába, amikor meglékelte a koponyáját, és kimetszették a tumorját? Vagy miután mindezt átgondolta. Mit tudott meg az énszerkezetről, magamagáról, a test-lélek összebonnyolódásról?

Átvészelte a betegséget, és közben megismerte a teljes kiszolgáltatottságot. Az orvosoknak, az ápolónőknek, a testének, mely ellene fordult (mondhatni: a teste a saját feje után ment), a saját gondolatainak és a tudattalanjának, nem utolsósorban

azoknak, akik szeretik, vagy sem. Vajon az írásnak egy ilyen irdatlan sokk után terapeutikus funkciója van? Az a szerepe, hogy visszatértse a lábadozót a viszonylag egészséges és normális életbe? Szilasi nem engedett az alkalmazott irodalom készítésének, az írást nem arra „használta fel”, hogy pozitív gondolatokat fialjon vele, amelyek sokak szerint – bár én ezt kétlem – gyógyítanak, ellenben egy szinte örülnek vagy őrjítőnek nevezhető tapasztalatot gyúrt bele egy sajátos irodalmi formációba.

Valahol tényirodalom ez a könyv, dokumentumregény: egy dossziéra való lelet, „elbocsátó szép üzenet”, orvosi és gyógyszerészeti szakszöveg található benne, és az író beékelt korábbi saját szövegei sem tesznek mást, mint dokumentálják a páciens irodalmi és személyes előéletét. Ezek a merőben különböző dokumentumok kikövezik a történet útját, és nyomolvasást tesznek lehetővé, a „fugát”, az illesztéket pedig az író interpretációi, emlékezései, vallomásai, hangulatképei és reflexiói alkotják, valamint a majdnem élő, laikus beszámoló a betegség kitöréséről, lefolyásáról, a kórházi életről és a gyógyulásról. A könyvnyi kollázsban különböző típusú szövegek vannak tehát: orvosi diagnózis, farmakológiai ismertetés, emlék, hallucináció, álom, olvasónapló, újságcikk, képleírás, idézet, esszé, tárcsa, reklámszöveg, e-mail, vicc, anekdota, mese, és biztos ki is hagytam valamit. Nemcsak az elbeszélőt hallani, hanem a volt felesége, az új szerelme, az anyja, az apja, a testvére, a barátai, a kollégái, az orvosai hangja is fölbukkan. A több nézőpont kívánalma teljesítve. A szöveg

igencsak változatos, diskurzusokat mixelő, akadtak is kritikusok, akik inkoherensnek tartották a művet.

A cím, a *Luther kutyái*, vallási példázat: Luther a hívó embert kutyához hasonlította, amint mozdulatlanul, rezzenetlen szemmel várja, hogy a gazdája kezéből megkapja a húsfalatot. Jó cím, és a könyvnek tényleg van egy spirituális fonala – talán ezen a szálon száll az önismeretben a legmélyebbre az íróember (hiszen az önismeret regénye és egyúttal dokumentuma ez). Szilasi László imádságos, bibliaolvasó embernek vallja magát, igaz, egy szokványos „de” kíséretében, ámbár mégis le meri írni a tómondatot: „Hiszek Istenben.” Nem templombajáró azonban, a hite, ha van, nem vasárnapi hit, és semmiképp sem dogmatikus, inkább úgy fogalmaznék, hogy a transzcendencia jelenlétét érzékelni képes s erre kiművelt lelke van. A bibliai ígék meg az imák ezt a nem is olyan titokzatos *érezkelést* segítik elő. Ám amikor a kórházban feküdt, tehát a legkritikusabb, istenes vagy istenverte időkben érdekes módon nem imádkozott, írja; bizonyára nem volt szüksége formulákra: „érezkeltem, hogy Isten ott van velem, hogy a kegyelem belengi a szegedi újklinika idegsebészeti osztályának nyomorult folyosóit, szobáit, iszonyatos mellékhelyiségeit”. Nagy dolog!

Nem idézem most az egész bekezdést a 155. oldalról, amelyben Isten jelenlétéről ír, s arról, hogy ennek érzékelését a szavak csak elrontották volna; azt hiszem, hogy a megmenekülés vágya „beszél” a betegből, és az Isten mintha a testi és lelki állapotából „olvasott” volna. Ha eddig ő olvasta a Bibliát, akkor most Isten olvasta őt. „Azt hiszem” – az én ol-

vasatom is hit kérdése, s hogy mely olvasó hogyan reagál erre az eseményre, abba nincs beleszólásom. Annyi biztos, hogy Szilasi nem egy misztikus benyomását kelti, nem gyakorolja a vallási pátoszt, nem áhítatos. Olyan keresetlenül realista a környezet és a helyzet, a saját testi-lelki állapot ábrázolása, hogy ez a transzcendenciaérzés, amit körülír, szerintem a kopott fogalmak ellenére abszolút érthető és világos. „A hit talán csak egy érzékszerv” – ez egy találó gondolat. Ha az agya töredezetten működött is (vagy épp sehogy), ez az „érezékszerv” mindazonáltal ép maradt.

A halálközeli élmény, az elállati-asodás, a beteg ember beszűkülése sem tett kárt benne. A fent jelzett spirituális bekezdést megelőzően olvasható egy afféle banális futam a hagyatkozásról, hogy mi marad a gyerekeknek... Pont ez után van a megfelelő helye a hitbéli érzelmeknek és gondolatoknak, amelyek, akárhogya is, valamiféle megnyílás jelei. Talán a gyógyulása is? Szilasi tollán az ember állat is, természetesen, ambivalens szerzet, a materiális, testi és a spirituális, szellemi dimenzió feszültsége az agydaganat alkalmával implodál, összeugrik, szikrát hány, és ez adja ki azt a képmény egzisztenciális-halálközeli tapasztalatot (mely teljesen más, mint a *Saját halálé*, a klinikai halálba is belecsúszott Nádas Péteré), amit ez a szövegmontázs, ha nem is kifogástalanul, de elég jól meg tud, meg próbál formálni; alighanem nehéz írói feladat volt.

E könyv olvastán átírhatónak látszik az unt test-lélek binaritás, úgy, hogy ezek egymásba ékelődnek és ütnek egymást, aminek az effektu-

sai különbözők: hol enerválttá, hol pedig energikussá tehet bennünket ez a fájdalmas, szorongató vagy épp idegőrlő, olykor eufóriát okozó eseménysorozat, ami *mindig* történik bennünk – szerintem –, s ha betegek vagyunk, fölöttébb megvisel. A tényregény ekként nem csupán az „oligodendrogliomát” dokumentálja, nem csak Sz. L. körtörténetét nyújtja – ez csupán segédegyenes ahhoz, hogy lássuk az emberi lény vesződését, „a halál élőlényének” agresszióját, amivel szemben nem tudjuk, mi ad védettséget – semmi? –, és a végszó mégiscsak az, hogy „nincs kegyelem”, miközben azért adódnak fények, látványok, örömök és sírások. Ahogy Tandori Dezső írta hajdanán: „Én elsősorban: örülök! Hogy: élek! / Szomorúságom: *ennek* profi-módja.” A „szomorúság” és a melankólia azonban súlyos betegség esetén nem a legjobb kifejezés, és a depresszió sem elég; szinonimák után kutattunk.

Szilasinak szenvedéstörténete volt ez a betegség; ezt nem írja túl, nem stilizálja se föl, se le, erős képpel, egy mítosz, „a tüzes bika” elbeszéléssel példázza, a szenvedés mindennapjainak ecsetelésében azonban visszafogott. Saját üvöltését külső nézőpontból ábrázolja, ami olyan, mint egy vad Bacon-festmény. Elbeszélésmódja csöppet sem patetikus, nem is érzelmes, olykor groteszkbe hajlik, mint pl. a székelési gondok szikár ábrázolásakor. A szarral kapcsolatos részek szerintem nem alkotnak „szkatofil propedeutikát” és „szkatológiai dimenziót”, ahogy Bartók Imre írta a kritikájában, hanem természetesen groteszkek, magyarul, a szarozás nem abnormális, épp annyi hely jut neki, amennyit egy

testi bajokról szóló tüzetes beszámoló megkíván. Az a gyanúm, hogy a szkatofília (a visszataszító beszéd szerete) valami egészen más. Nem is megbotránkoztató az, ahogy Szilasi a szarról, beszarrásról és a székrekedésről ír, hanem, ismétlem, természetes, vagy a természetesről alkotott fogalmainkat revideálja. A szégyennel való küzdelem belengi a dolgot, ez viszont antropológiai sajátságunk, és az obstipáció vagy a befosás akár „tüzes bika”-szerű példázatként vagy szinekdochikusan is olvasható, hiszen az egész test, az egész ember esik szégyenbe, amikor elterül a kés alatt. Érvelhetünk, hogy a betegség nem szégyen, azonban szerintem az élmény szintjén mégis ettől parázsluk, épp ezért jobb bevállalni a beszarrást is, meg az egyéb testi meghurcoltatásokat. A könyv egyik legjobb része épp az ilyen „bevállást” tárgyalja a nyelési nehézségek és azok terápiás feloldása kapcsán, és az ott olvasható vizualizáció frenetikus (a *Magándiagnózis* és a *Terápia* című alfejezetekben).

Hasonlóképp a hamvasztási technikák leírása sem nekrofilias, hanem morbid, és mi sem természetesebb annál, ha egy súlyos beteg – amikor a fele sem tréfa – ezen agyal. A morbiditás üdítő tud lenni, hiszen csakúgy az elfojtottat szabadítja föl, mint a viccek meg az álmok. A könyv egyik vad részlete az elhomályosult vagy álmodó tudat szenzációit sorolja a 130–131. oldalon, összefüggéstelen képeket, színeket, állagokat. Másutt szabatosabban, kerekesebb emlékek formájában írja le Szilasi az elfojtott testi tapasztalatokat, amint a betegség hatására felszínre bukkannak, és ezt így értelmezi: „Hirtelen észre-

vettem, hogy az udvariasság jókora része leginkább a halandó fizikum elrejtését szolgálja, ne áíts, koponya: ne látszódjék a test, ne látszódjék a csontváz, ne látszódjék a halál.” Ugyanakkor az író ellent is áll annak az emancipatorikus testírásnak, amelyben a fölfedezett test eltakarja a láthatárt, és kultikus szerepre tesz szert. A lélek, a szellem itt állja a versenyt, egyenesen a kulturális, a szellemi élmények válnak az életörömlők kertjévé, „a kultúra csodálatos, végtelenül édes, eszelős világa”, „az irodalom végtelen édessége”, „a kultúra mély zamata” – a kultúra dicsérete többször is fölhangzik a műben. Annak szájából, aki ettől majdnem örökre meg lett fosztva, és kicsit másként hangzik így, mint mikor a tanár nyomja a szöveget.

Az elbeszélő kórtörténete összegabalyodik más szálakkal: egy házasság és – sajnos csak átabotában – egy friss szerelem története is fut, egy elég részletes családtörténet rakódik gyerekkor-elbeszélések intarziáival, kinagyított epizódokkal, melyeknek némelyike kilóg ebből a műből. A betétek szerintem túl vannak méretezve, az önidézetekből (korábban publikált írások megismétléséből) is több van a kelleténél (amit én kihagytam volna: *Kassa, a távoli svéd kisváros, Drezda bombázása, M S mester Torontóban, Hőseinkről*). A családtörténetnek azok a részei illenek bele ebbe a műbe, amelyek közvetlenül a testet és a halált érintik, mint pl. a gyerekkori agyhártyagyulladás (egy „csodás” gyógyulás) története, a testvér betegségének leírása (ez kiemelkedően jó), az apja testének, a nagyanya lábának a megjelenítése, de pl. a zsidó szekrény története és Drezda bombázása nem ide tartoznak, nincs

szükség arra, hogy a majdnem halálos betegség lefolyásának történetét történelmi katasztrófák nyomaival pecsételjük meg, épp elég dráma ez is, az egyetlen agyé.

A *Luther kutyái* az őszinteség és a hitelesség közti senki földjén mozog, ezért metaforikus erejű a kötetzáró, *Szerbia* című szöveg, egy biciklizés leírása a határvidéken, a Szeged–Gyála távon és tovább, tényleg a senki földjére kerekézve, ahol csak állatok járnak. Az őszinteség prózában, pláne, amikor ilyen kegyetlen tudati és testi állapotokról van szó, lehetetlen, mert nem lehet elmondani. A hitelességet a szakorvosi papírok retorikája szavatolná, ami kevés, mert elidegenítő, ezenkívül az időpontok és helyek megjelölése, meg a szerep-

lők, a valós személyek monogramjai. Valamint a vallomásosság, aminek az írói férfiszemérem vagy talán az alkat határt szab: *nincs* bensőséges vallomásos hevülete a könyvnek, Szilasi szikáran próbált helytállni és szembenézni magával meg azzal, ami megtörtént vele – a sötét, animális mélybe süllyedésével és a fel-támadásával, amit racionálisan ír le, de a durva szakadásokon a hangsúly. Mégiscsak a szövegbe applikált Arany-idézet érzékeltetheti a legjobban a könyv lényegét, egyfajta tükröződést: „Hogy megáll az elme, mint egy bomlott gépely / S bámulja a lelket csodás ösztönével.”

Szilasi László: *Luther kutyái*. Budapest, 2018, Magvető. 285 oldal, 3499 forint.

Almási Miklós

Az arc mint kvíz

Hans Belting élő klasszikus, nem csoda, hogy ez a könyve már születésekor (2013) híressé vált. Az amerikai kiadásban pontosabb a cím, illetve hogy miről szól e történet: eredetileg a *Faces and Masks* (2017) címet viseli, mert a vaskos dolgozatot valóban e kettősség szövi át. Ha le akarnám egyszerűsíteni Belting kutatását, azt mondanám, hogy arc nincs is, élő emberként is maszkok sorát viseljük társaságban, hivatalban, még otthon is. Merthogy az arc hihetetlen mozgékony alakulat, ezért megfoghatatlan, míg a maszk akár egy make up révén állandó lehet egy darabig. Enélkül nem létezhetne filmművészet, plakátikon,

közkézen forgó Marilyn Monroe-vagy Che Guevara-képmonument. E kettő és a médiában tenyésző ikonikus figurák ráadásul hordozhatók is, leválnak modelljük életbeli kontextusáról, önálló életet élnek.

Az arckép és maszk kettősség/azonosság nagyszerű találmány. Mellékesen: maszk kétféle lehet. Az egyik levehető az arcról, külön tárgy (például a velencei karneválon viselt groteszk darabok), a másik az arc maga, amelyet maszknak használ a tulajdonosa. Vagyis úgy bánik vele, hogy egyszer megmutassa az egyéniség lényegét (vagy annak magvát), máskor pedig titkolódzón elleplezze. A megmutatás/elleplezés kettős

használata miatt, valamint az arc pillanatonként változó kifejezőképessége révén az arc leírhatatlan – mondja Belting. És igaz: egy fotós a digitális géppel pár másodperc alatt két tucat képet lőtt rólam, de két kép sem volt azonos, és akadt közöttük olyan, amelyiken nem ismertem magamra. De a színházi élményünk is erről szól: a színpadon játszó díva a smink lemosása után szinte egy másik embernek tűnik, ha netán találkozzunk vele a függöny mögött. A maszk-arcrá rá is lehet dolgozni, a smink (*maquillage* – vulgó: a „vakolat”) csodákat képes kihozni az arcból, pedig „csak” maszk.

Beltingnél ez az állandóan változó *maszk-arc* lesz a portré, a könyv központi esztétikai-művészettörténeti jelenségének tárgya. De úgy, hogy maga az arckép megállítja, sőt holtta teszi az eleven arc jelentésváltozatait. „A portré az általa ábrázolt arcot szükségképpen egyfajta maszkká változtatja, mely mindig távol marad az arctól, mivel helyettesítője annak... Ily módon a portré az európai emlékezetkultúra egyik lényegi jegyét képező eltárgyasítás mintapéldája.” Hozzátennem, hogy az itt említett „eltávolítás” során igazán nagy portréknak sikerül az arc sokféleségből, időt tekintve elmúlt státuszából valaminő új lényegiséget a vászonra vinni, ami az ábrázolt személy egyéniségének mélyebb vonásaira utal, mint amit az igazi arcrá pillantó néző, ismerős vagy az utca embere lát. A jó portré az ábrázolt egyén lényegét képes megragadni. „A portréban ábrázolt arc nemcsak dokumentum, hanem az Én tematizálása is... ezzel pedig lényegi jelentőségre tett szert a láthatatlan Én ábrázolhatóságának kérdése. A portrénak

szembesülnie kellett azzal a kérdéssel, hogy miként lehet ábrázolni egy embert.” De ennek ellentéte is igaz, amit Belting emel ki: a személy ki tudja vonni magát az arcból – kvázi eltűnik a saját arca mögött. Más szóval a portré – modellje segítségével – hazudhat is. A királyok, főurak által a palotákban, dísztereken a hatalom érzékeltetése végett kiaggatott arcképeknek is ez volt a funkciójuk.

A portré európai jelenség. Igaz, eredete az ikonfestésre nyúlik vissza, de attól igen korán elszakadt. Az ikon nem „hasonlít” valakire, az ikonon ábrázolt alak nem változtatható az ismétlés, más képekbe való beillesztés során. Mert benne maga az ábrázolt szent van jelen, a szentet pedig nem lehet megváltoztatni. A portré ez ellen a merev (bizánci) modus ellen lázadt: individuális arcot teremt, igaz, nem élő, hanem tárgyi (artefact) formátumban, de mégis az életesség jegyében, szemben az ikonnal, ahol a rituális alakfestés (szín, forma, szemalagzat stb.) mindig ugyanolyan, az ábrázolt szentnek nincs (nem lehet) individualitása. Ráadásul az ikon elválaszthatatlan a kultusztól, vagyis a hozzá kapcsolódó egyéni vagy közösségi viselkedésmódoktól. Ezzel szemben a portré a privát élet része, voltaképp a polgárosodással bontakozik ki gazdagsága igazán. Mert nincs hozzácsatolva a képpel szembeni kötelező közösségi (egyéni) magatartásmód, a kultusz. (Belting hatalmas műve, a *Kép és kultusz. A kép története a művészet korszaka előtt* fejt ki e különbséget és fejlődést a bizánci képcsinálás, ill. képfunkció és az európai festészet között.)

Belting kimutatja, hogy az európai portré voltaképp a római ikon-

ból indult el: a „Veronika-kendőből”, amellyel Jézus véres, verejtékes arcát Veronika letörölte, s így rajta az eredeti arc lenyomata látszik. A legenda az 1200-as évektől létezik, de az európai festők később úgy kezelték, mint egy individuális arc originális lenyomatát. Az „igazi képet”. Később azonban ezen az úton járva el is tértek tőle így vagy úgy, s lettek végül az emberi arc festői felkutatásának úttörői. Belting a követés és elválás pillanatát Jan van Eyck *Krisztus-ikon portré* című festményén dokumentálja. Vagyis a portré ugyan európai specialitás, kialakulása nem is olyan egyszerű, gyökerei mélyen a bizánci és a római hagyományba nyúlnak. A képalkotást illetően Jan van Eyck sima-lapos portrévá alakítja a Krisztus-képet, de az arc, a szem ábrázolása már messze eltér az ikonfestés kötöttségétől: megjelenik az individualitás az ikon-archan.

Zseniális a portré genealógiájának levezetése, illetve a pillanat elkapása, melyben az európai arcképműfaj megszületik. Kezdetben e képeknek nincs terük, az alak profilból kerül vászonra. A szereplők „...soha nem tekintenek ki a képből, és nem tették úgyszólván sajátjukká a képet. Erre csak akkor került sor, amikor a portré megtette a facialitáshoz vezető fordulatot, *vagyis az arc elvált a kép felszínétől, és a szemlélőhöz fordult.* [ekkor] *Az ábrázolt személy teret nyert saját jelenléte számára, mely oly szuggesztivitással bírt, hogy in corpore jelenlét hatását keltette... az arc jelen van a képben, s a kép nem csupán emlékeztet az arcra.*” Belting itt kapja el azt a pillanatot, amikor az európai portréfestés létrejön. Az individuális arc, akkor is, ha festé-

zeti megjelenítése maszkyszerű, valóban forradalom és egy több száz éves tradíció elindítója.

Beltingnél az önarckép paradox műfaj, mert itt többszörös áttételben jelenik meg a festő arca (maszkja): hiszen csak tükörben láthatja saját magát. A festő azonban nem csupán azt ábrázolta, amit a tükörben látott, hanem magát a látás aktusát, s így saját tekintetét is. Amire céloz, annak jó példája a könyv borítóját alkotó Johannes Gump *Önarcképe*, ahol ez a paradoxon teljes egészében kibomlik. Tükörből festi az arcát, a képen egyfelől látszik a tükör, s benne Gump arca, a kép másik oldalán a készülő portré. Csakhogy a két kép között a képen ott áll maga a festő. Vagyis az önarcképen háromszor szerepel: tükörben, vásznon és mint alkotó, aki éppen önmagát festi. Ami képtelenség: nem lehet egyszerre festeni önmagam, és közben a festett képen önmagam is ábrázolni, amint festem önmagam. Pedig itt ez történik, s ezzel nyer, kikövezve az utat a nagy önarcképfestők előtt. „Az arc megrajzolása már itt is a szubjektum megrajzolását, vagyis az Én önértelmezésként történő reprezentálását jelenti” – mondja Belting. A tükör (pláne a korban még csak gömbtükröt használó festő eszköze) csalóka tárgy: benne az ember (akár festő, akár privát) egy holt felületen „él”. Belting szerint az igazi önarcképek – Rembrandt számtalan műve – e holt kép elleni lázadásként foghatók fel. Belting két képét idézi igazolásul: az egyik *Önarckép tágra nyitott szemekkel* (rézkarc 1630-ból), a másik az *Ifjúkori önarckép* 1628-ból. Ám legtöbbször inkább „játszik” önarcképeiben. Legalábbis nem tudjuk elkülöníteni, hogy Rembrandt

mikor festette igazi valóját, és mikor űzött csupán szerepjátékot az önarckép apropójából. Sorozata az Én keresése – mondja Belting, mert az Én valójában fellelhetetlen, akkor is, ha a kép címe ezt állítja. Szerintem az Én az emberi lét legmélyebb rejtvénye, sok rétege van, mint a hagymának, de egyikben sem találod meg a magvát. Ezzel küzd a portréfestő, és még inkább az önarcképet készítő alkotó. Rembrandt tudja ezt, és ezért játszik a különböző Én-maszkokkal, portrészorozata e játékos keresés dokumentuma. Belting egyetlen kivételt említ, Rembrandt időskori *Önarcképét* (1665-ből), ahol, mint a szerző megjegyzi, saját arcát leplezi le maszkként. Ráadásul a művészettörténész Belting kimutatja, hogy ezt a képet csak a festő halála után vágták körül portréformátumra, a festmény eredetileg egy hölgyet is ábrázolt, nyomai a ma látható önarckép bal szélén láthatók. Most akkor ez „igazi” Én-reprezentáció? Vagy játék? Rejtvény.

A könyv az arc (maszk), portré, kommersz kép társadalmi szerepét is kutatja. Nem részletezem, csak arra célzok, hogy az arc-portré a modernitásban hanyatlásnak indul. Belting arra kíváncsi, miért és hogyan veszít társadalmi (befogadói) vonzerejéből, vagyis hogy ma már nem divat a családok, a gazdagok, a főurak világában arcképet csináltatni, kiakasztani. A *selfie*-k korában valami más terjed, a véletlen pillanat és egy celebritással való másodpernyi közösség dokumentálását talán – közreadom a Facebookon, hogy e képen együtt mosolygok Obama elnökkel. Ami a portré halála. De a sírba viteléhez hozzájárult egyes nagy emberek (színésznők,

elnökök, hősök stb.) egyetlen beállításban sokszorosított, a média által milliószorosan ránk tukmált képe is. Maóról például a kínai hivatalosság egyetlen képet emelt piederesztálra, de a köztudatban Brigitte Bardot-ról is csak egy kép rögzült, valamikor a hatvanas években, és úgy is maradt. Ez a fajta arcmás már nem portré, hanem a kép visszatért a műfaj történetének elejére, az ikontól való elválás előtti idők látványkonstrukciójához: csak egyfajta arcmás éli emlékezetpolitikai hagyományát, ahogyan a *Troica* című ikont sem lehetett másképp festeni, csak ahogy Rubljov megcsinálta.

A portré önfelbomlasztását véglegesen a médiumok kora hozta el: az *arc-sablonok* tömegtermelése. „A médiatársadalom szakadatlanul fogyasztja az arcokat, amelyeket maga teremt meg... a médiaarcok kiszorították a nyilvánosságból a természetes arcot, amely a kamerával történt rögzítés és képernyőre való átvitel révén már eleve maszkként jelenik meg. A médiumok a személy nyilvános képviseletét ellátó arcklisékkal szolgálják ki a közönséget.” És a fogyasztót dresszírozzák: a néző az utcán is úgy akarja látni kedvencét, ahogy a tévében találkozott vele, és megsértődik annak „civil” habitusán...

Belting kifejezése forradalmi, arckliséről ír, ami valóban az ember-fenség sárba tiprása: a sztárok legfontosabb kellékéből (arcuk hihetetlen aurájából) közhelyet csinálnak, és ennek elfogadását teszik kötelezővé. A befogadó felől pedig a szemléltő degradálja pusztá fogyasztóvá: a tévé előtti korszakot domináló *Life* című amerikai képeslap az arcfogyasztást tette programjává, hihetetlen sikerrel. Más kérdés, hogy a „fogyasztó

lét” mindig újabb és újabb arcokat akar látni, vagy ugyanazt különféle pózokban. Pedig „az arckonzumálás során olyan arcok kerülnek terítékre, melyek már eleve maszknak készülnek, tehát csinálmányok”. Nem érdekes, zabáljuk őket.

Mindez talán mindnyájunk közös tapasztalata. Fontosabb Beltingnek az a megjegyzése, hogy az arckli-sé dominanciájával nem ér véget a történet. A digitális kor feltalálta a „szintetikus arcot” – a számítógéppel kreált portrét –, amihez már nem kötődik test, úgy lehet manipulálni, ahogy a sztóri vagy a rendező akarja. Ez lett az arc/arckép halála.

Halált írtam, mert Belting is arról beszél: „Paradox módon a tömegmédiák sokszor felpanaszolt képáradatából mégis az arcok hiányoznak a legjobban, mivel túltermelésük sablonos kiüresedést vagy ellaposodást eredményez.” Sőt, az „arc eltűnését” említi. A Facebook megjelenésével aztán trappol kinek-kinek az arcközlemény-sorozata, mint vélt társasági esemény a közeli eltűnéssel viaskodva...

A *Faces*, ez a négyszáz oldalas mű maga a teljesség. A könyv vége felé még Bergman *Personájának* arckonsumálását is górcső alá veti: a két asszony arcát egymásra vetíti, illetve az egyik nő arcfelét a másik asszony arcrészletével egészíti ki, montírozza össze – aztán a döbbenetes hatást elemzi. Nemcsak Bergman, de Liv Ullmann is megrémül, önmagát keresi, tükörbe néz, de a rendező nem engedi, hogy önmagát megtalálja, mert az, tudjuk, Bergman kezén lehetetlen. Mivel itt a két asszony (Liv Ullmann és Bibi Anderson) a képek közti filozófiában ugyanaz a figura. A *Persona*-elemzést csak példaképp említem Belting mindent átfogni akaró szándékának illusztrálására: az ősportréktől a modern arcképpusztításáig (ld. Bacon torzított arcokat mutató portréit...), egyszóval Belting végigmegy ezen a kultúr-történeti, festészetrejtvénybeli ösvényen. Alapkönyv, mestermunka.

Hans Belting: *Faces. Az arc története.* Fordította: **Horváth Károly.** Budapest, 2019, Atlantisz Könyvkiadó. 441 oldal, 5895 forint

Al fresco

Aki rendszeresen jár hangversenyre, tapasztalhatja, hogy a véletlen olykor néhány nap leforgása alatt szembesíti a gyanútlan zenehallgatót olyan művészi teljesítményekkel, amelyek – anélkül, hogy bárki tudatosan megrendezte volna – kapcsolatba lépnek egymással. Például úgy, hogy két élmény erősíti egymás igazát. Máskor éppen fordítva: két tapasztalat egymás tagadásaként hat. Az is előfordul, hogy sem az egyik, sem a másik nem történik meg, ehelyett két nagyon különböző elképzelés jelenik meg előttünk egy-egy markáns művészi megnyilvánulásban, de egyik sem kerekedik felül, inkább azt sugallja a párhuzam, hogy sokféle igazság van, s ezek megférnek egymással, nem kell az egyik miatt a másikat elutasítanunk.

Április 3-án Ránki Fülöp szólaltatta meg a Zeneakadémia nagytermében Liszt *Tizenkét transzcendens etűdjét*. Rendkívüli teljesítmény volt, amely hatalmas energiát sűrített magába, az elmélyültség, költőiség és karaktergazdagság kivételes fokát képviselve, s eközben mindvégig a hangszeres kidolgozás tökéletességét is olyan szinten jelenítve meg, amely párját ritkítja. Itt aztán nincs semmi *al fresco* odakenve! – gondoltam magamban a huszonnégy éves művész liszti szellemű muzsikálását hallgatva. Valóban: Ránki Fülöp, aki eddigi pályafutása során most legalább harmadszor lépett közönség elé a sokak által műsorra tűzni sem mert, szinte játszhatatlanul

nehéz darabok gyűjteményével, nemcsak a lendületet, az indulatot, a színeket idézte fel úgy, ahogyan ez a grandiózus sorozat megérdemli, de mindeközben minuciózusan pontos is tudott lenni, a játék spontaneitásából szemernyit sem áldozva fel. Kétféle erény különlegesen ritka találkozására.

Pár nappal később régi ismerősünk lépett ugyanazon pódium deszkáira: az ötvenéves Borisz Berezovszkij a *Concerto Budapest* szólistájaként, karmester nélkül szólaltatott meg három (!) nagyszabású művet: Brahms 1., d-moll (op. 15), Prokofjev 1., Desz-dúr (op. 10) és Sosztakovics 2., F-dúr (op. 102) zongoraversenyét. Berezovszkij a budapesti közönség régi kedvenceinek egyike, évtizedek óta rendszeresen visszatér a magyar főváros hangversenyterméibe. Neve, személye és az általa képviselt jelenség már Ránki Fülöp pár nappal korábbi koncertjének hallgatásakor is eszünkbe juthatott, hiszen sok éve Berezovszkij volt az egyik első muzsikus, aki Ránki későbbi teljesítményéhez hasonlóan az összes *Transzcendens etűdöt* egyetlen hangversenyen szólaltatta meg Budapesten, különleges *tour de force* gyanánt.

Mostani fellépésének három műsorszáma közül nem mindegyik illett a többihez: Brahms versenyműve (1854/58) szenvedélyes érzelmvilágú, romantikus alkotás, míg Prokofjev (1911/12) és Sosztakovicsé (1957) a 20. század modern hangján szólal meg. Ráadásul Brahms

d-moll koncertje viharos, sötét, tragikus tónusú, míg Prokofjev és Sosztakovics versenyműve tele van világos színekkel és derűvel/iróniával. Ugyanakkor mégis találhatunk közöttük összekötő kapcsot: mindhárom darab az ifjúság szellemét képviseli. Brahms és Prokofjev fiatalon komponálta opusát (Prokofjev annyira, hogy még konzervatóriumi hallgató volt a darab keletkezésekor), Sosztakovics pedig fia, Maxim 19. születésnapjára szánta ajándékként a *2. zongoraversenyt* – ez magyarázza, hogy az *F-dúr koncert* tele van kamaszos élénkséggel és szertelenséggel.

Ilyen kompozíciókból még kettőt sem szokás eljátszani egy hangversenyen, nemhogy hármat: egy is elég nagy feladat egy estére. Az pedig végképp nem számít általános gyakorlatnak, hogy ezeket a darabokat karmester közreműködése nélkül adják elő. A zongoraversenyek karmester nélküli megszólaltatása elsősorban a barokk és a bécsi klasszikus repertoár területén nevezhető kézenfekvőnek: a szólóhangszer és a zenekar kapcsolata e stíluskorszakok versenyműveiben valóban elég kamarazenei ahhoz, hogy az együttműködés karmesteri koordináció nélküli is megoldható legyen, és ezekben a darabokban a zenekari apparátus sem olyan nagy és összetett, mint a romantikus kor vagy a 20. század versenyműveiben, amelyek rendkívül komplexek, s így könnyen szétesnek, ha nincs, aki vállalja zenekar és szólista játékának egymáshoz igazítását. A szólista a romantikában és a 20. századi repertoárban már túlságosan is „elfoglalt”: játszanivalója túl sűrű és megterhelő, túl bonyolult és virtuóz

ahhoz, hogy még a zenekar egyben tartására is ő figyeljen.

A Concerto Budapest hangversenyének műsorfüzetében ez a megfogalmazás szerepelt: „*vezeti és zongorán közreműködik Borisz Berezovszkij*”. Ez merőben szokatlan szóhasználat, inkább a „*vezényel*” az elfogadott. Aki azonban a koncerten jelen volt, és figyelte a zenekar és a szólista közötti együttműködés jellegét, megállapíthatta, hogy a műsorfüzet azt ígérte, amit végül is kaptunk. Berezovszkij ugyanis valóban nem vezényelt, csupán mindvégig élénken kommunikálva együtt játszott a zenekarral. Azzal azonban cseppet sem törődött, hogyan oldja meg az együttes a nehéz és bonyolult összjáték során a kísérés lényegét: a pontos szinkron, a szólistával való rugalmas együtt haladás feladatát. A koordináció terhe a koncertmesterre, *Környei Zsófiára* hárult, aki derekasan helyt is állt: szabad pillanataiban vonójával szorgalmasan ütemezve tartotta együtt muzsikustársait, s óvta meg a produkciókat a borulástól. Sikert is mindhárom versenyművet baleset nélkül, a szólistát alkalmazkodón kísérve végigjátszani, ám ez a zenekartól és koncertmesterétől a szokásosnál jóval nagyobb koncentrációt igényelt, mindenkinek sokkal jobban kellett „kapaszkodnia”, mint máskor.

Aki ismeri Berezovszkijt, tudja, hogy muzsikálását rendkívüli energia, hatalmas temperamentum és lenyűgöző spontaneitás jellemzi. Ezek a tulajdonságai érvényesültek ezúttal is: robusztus lendülettel, vehemensen muzsikált, nagy hangzásigénnyel és elsöprő emócionálitással, a művek erejét, sodrát, érzelem- és indulatvilágát teljes gazdagságban

jelenítve meg – vagyis mozgósítva a három kompozíció eszköztárából mindent, ami ösztönös, zsigeri. Ez Berezovszkij mesteriségének címere: ő nem „intellektuális” zongorista, hanem a művekkel való biológiai együttlélegzés művésze. Igen, talán ez a megfelelő terminus technicus arra, amit képvisel: „biológiai előadó-művészet”.

Persze van ennek hátulütője is: a kivitelezésnek ama bizonyos „al fresco” jellege, amelytől Ránki Fülöp játéka oly következetesen mentes volt. Az a tulajdonság, amelynek lényege, hogy nem minden hajszálpontos, belefér a lendületbe bizonyos nagyvonalúság is. Félreértés ne essék: Berezovszkij nem hétköznapi kvalitású művész, nála a virtuozitás fogalma nem egyeztethető össze a hanghibákkal, itt nem hallunk a „kicsire nem adunk” szellemével legitimált melléüteseket. Ilyen nála nincs – csupán olyan széles gesztusrendszer, amely itt-ott elnagyolja a kidolgozást. Ez elsősorban bizonyos ritmikai vázlatosságot jelent, de soha nem olyan óvatlanul megszólaló idegen hangokat, amelyek nincsenek a partitúrában. Lehet ezt a muzsikálást szeretni és nem szeretni (én jobban szeretem a Ránki Fülöpét, amelyben ott a hatalmas lendület és indulat, és *amellett* ott a lélegzetelál-

lító pontosság is), de meg kell érteni, hogy míg az egyik művész elmélyült intellektusú, tudatos alkat, a másik természeti jelenség, s ez utóbbi nem lehetne önmaga, ha hátat fordítana a pillanat szülte esetlegesség varázslának.

Berezovszkij, ez az ősenergiájú orosz medve lendületből játszik, produkciója így hiteles – és ez a muzsikálás a maga „al fresco” jellege ellenére elég sokat ajándékoz hallgatóinak ahhoz, hogy érdemes legyen meghallgatni. Berezovszkij magatartásának lényege a „gyerünk, csináljuk!” lelkesedése és hófoka – ez a motor fűti őt, s ez eredményezi, hogy még az egy estén megszólaltatott három zongoraverseny rendkívüli erőpróbája után sem fáradt el, sőt alig bírta abbahagyni a muzsikálást: a Sosztakovics-zongoraverseny ráadásaként megszólaltatott, álomszép *Andantéja* után még Brahms *f-moll zongoraötösének* (op. 34) *Scherzóját* és Schumann *Esz-dúr zongoranégyesének* (op. 47) *Andante cantabile* tételét is eljátszotta a zenekar vonós szólamvezetőivel alkalmi kamarazenei együttest alkotva.

Borisz Berezovszkij (zongora) és a **Concerto Budapest** hangversenye. Zeneakadémia. 2019. április 6. Rendező: Concerto Budapest.

Tu felix Austria

A 20. században született kelet-közép-európai kis államok földrajzilag közel, de lélekben távol vannak egymástól. Korábban egy tarkabarka közép-európai birodalom részei voltak, melynek végórát Robert Musil írta le keserédesen. Már neki is feltűnt, hogy az 1867 óta Osztrák–Magyar Monarchia névre hallgató államalakulat osztrák felével valami nincs rendben. A slamposan rendben tartott birodalom minden népe tudta, hogy hol a helye a világban, mi a neve, kik a hősei, mire gondolt Isten, amikor megteremtette őket, kivéve az osztrákokat, akiknek fő tulajdonságuk az volt, hogy nem voltak tulajdonságaik. Az osztrák császár minden népét egyaránt szerette, szívéhez minden nép, vallás, régió fiai és lányai közel álltak. A császár éppen azokkal az alattvalóival állt hadilábon, akiknek anyanyelve a német volt, mint az övé. Németül beszéltek, de nem voltak németek. Ahova tartozni szerettek volna, oda nem tartozhattak. Ahova tartoztak, oda tartozni nem szerettek.

A gordiuszi csomót végül egy németté vált osztrák, Adolf Hitler vágta át, aki az Osztrák–Magyar Monarchia romjain 1918-ban megszületett osztrák kisállamot 1938-ban Németországhoz csatolta. Az Anschluss néven elhíresült akció nem tartott sokáig. A Harmadik Birodalom veszével Ausztria 1945-ben újra egy lett a sok kelet-közép-európai kisállam közül, de pályája radikálisan másképp alakult, mint a többieké.

Magyarországról jövet, Németországba menet a Vörös Hadsereg 1945 tavaszán legázolta Ausztria nagy részét, melyet nyugatról és délről amerikai és brit csapatok szálltak meg. Ausztria megúszta a szovjetizálást, tíz év múlva semleges, független köztársasággá vált. A vasfüggöny Ausztria és Magyarország határán ereszkedett alá, éppen ott, ahol egykor a Frank Birodalom határa húzódott. Szűcs Jenő keserű megjegyzése szerint a jaltai megegyezésből eredeztethető határ úgy jött létre, „mintha csak Sztálin, Churchill és Roosevelt gondosan tanulmányozták volna a Nagy Károly-i status quót a császár halálának 1130. évfordulóján”.

Ruth Beckermann az 1986-os ausztriai elnökválasztás eseményeit eleveníti fel, amely akkor az elnökjelölt személye miatt nagy port vert fel. Kurt Waldheim volt az elnökjelölt, aki megelőzően már mindent elért, amit egy politikus elérhetett. Ambiciózus, jogvégzett fiatalemberként 1948 és 1951 között Ausztria párizsi nagykövetségén titkárkodott, utána a külügyminisztériumban a személyzeti ügyeket intézte, majd nagykövet lett Ottawában. Karrierje folyamatosan emelkedett, 1968-ban külügyminiszter lett, és 1972-ben megválasztották az ENSZ főtitkárnak. Tíz évig volt főtitkár mindenki meglepedésére. A film azt a pillanatot ragadja meg, amikor a sikeres politikusban megérlelődik a gondolat, hogy karrierjét betetőzendő, köztársasági elnökké választatja magát az osztrák néppel.

A történet látszólag teljesen érdektelen. Van egy kis kelet-közép-európai ország, mely a sors szeszélyéből mgúszta a szovjetizálást, semleges és szabad köztársasággá vált, népe négyévente javarészt ceremoniális szerepet betöltő elnököt választ. Miért ne lehetne kiváló elnök a köztisztelenben álló, mind a hazai, mind a nemzetközi politikában kiemelkedő teljesítményt nyújtó dr. Kurt Waldheimből?

Az elnökjelölt valószínűleg maga sem tudta, hogy jelentkezése, kampánya, majd megválasztása vízvázlasztó lesz Ausztria történetében, lehetőség arra, hogy az osztrákok megtudhassák végre, hogy kik ők, tulajdonságot nyerhessenek a maguk és a mások szemében. Az életútját firtató kérdésekre az ambiciózus dr. Kurt Waldheim sosem tagadta, hogy 1939 és 1945 között a Wehrmacht kötelékében szolgált, de sietve mindig hozzátette, hogy a keleti fronton már korán megsebesült, s emiatt nem harcolt, hanem tanulmányait végezte a Bécsi Egyetemen.

Nagyszerű jelenete a filmnek, mely Kurt Waldheim külügyminiszteri minőségében tett jugoszláviai látogatását mutatja. A külügyminisztert az Osztrák–Magyar Monarchia egykori alattvalója, 1941 és 1945 között a németek ellen vívott jugoszláv partizánharcot irányító Josip Broz Tito marsall fogadja fényűző rezidenciáján. A kérdésre, hogy járt-e Jugoszláviában, a külügyminiszter sajnálkozva tagadó választ ad.

Utóbb kiderül, s erről szól a film, hogy a külügyminiszter nem mondott igazat. Sebesüléséből felépülve ugyanis nem a Bécsi Egyetemre, illetve nemcsak oda, hanem a Balkánra vezette útja, ahol az utóbb

háborús bűneiért halálra ítélt és kivégzett Alexander Löhr tábornok stábjában dolgozott, szorgosan jegyezve és jelentve a Wehrmacht délkeleti hadseregcsoportja működési körzetében, a megszállt Jugoszlávia területén előforduló eseményeket, melyek során a Wehrmacht számos atrocitást követett el a jugoszláv partizánokkal vívott harcban. Lett volna mit mesélniük Titóval egymásnak.

A film azt is megmutatja, hogy Alexander Löhr sokkal inkább mártírként, mintsem háborús bűnösként él az osztrákok emlékezetében, s emléktáblája egy bécsi templomban egészen 2014-ig látható volt.

A rendező már 1986-ban készített felvételeket az elnökjelöltről, akinek megválasztása ellen elszántan, bár hiába küzdött. A film bemutatja a folyamatot, melynek során Waldheim egyre inkább sarokba szorul, s végül kénytelen elismerni, hogy ott volt, ahol korábbi állítása szerint nem volt. A hazugság azonban láthatóan nem rengeti meg, sőt a kampány során mintha felismerné, hogy a hátrányból előnyt kovácsolhat, ha hazugságát kollektivizálja. Menet közben jön rá, hogy hazugságával nem áll egyedül. Ausztria hazugságának válik szimbólumává.

Ausztria szerencséje, hogy mint állam elkerülte a szövetséges hatalmak haragját, s ezáltal az állam lakói az 1945-ös fiasco után, szakítva a némettség illúziójával, végleg osztrákok lehettek. Waldheim az osztrákok elnökévé válhatott, mert személyében testesítette meg azt a társadalom-lélektani műtétet, melynek révén létrejött az osztrák identitás. A műtét sikeres volt, de a műtéti seb hegei megmaradtak.

A film feltépi a műtét nyomán keletkezett sebet, megmutatva, hogy a szerencsés Ausztria népének 1945 után nem kellett szembenéznie a kellemetlen igazsággal. A frissen osztrákká vált népnek nem kellett visszaneéznie az 1938-as filmhíradókból jól ismert jelenetet, melyben a hazatérő Hitlert milliónyian köszöntik a bécsi Hősök terén. Azt már a híradók nem mutatják, hogy a bécsi bevonulás másnapján a bécsi zsidókat utcakövek felmosására kényszerítették, s azt sem, hogy a Linzben felnövekedett Eichmann miként rendezte be innovatív kivándoroltatási irodáját a Rothschildok egykori bécsi palotájában. Mauthausen sem Ausztriában, hanem a Német Birodalomban volt. A szerencsés Ausztria 1955 után az egykori Karoling Európa nyugati szélén a szabad világ része lett, sóvárogva néztek rá a Szovjet-Kelet-Európába szorult kelet-közép-európai népek.

A film az osztrákok geopolitikai szerencséje nyomán létrejött, múltját kényszeresen elfelejtő társadalom lelkébe pillant be. Waldheim elnök lett. Megválasztása botránynak számított az akkor még egészséges, ép erkölcsi érzékkel rendelkező demokráciák szemében. Az elnök nem léphetett az Egyesült Államok földjére, hivatalos látogatásra sehova nem hívták. Jellemző, hogy az akkori magyar külügyminiszter semmi okot nem látott arra, hogy az elnököt ne hívják meg Magyarországra, ahova végül nem látogatott el.

Az elnökség Waldheim számára Canossa-járássá vált. Bár maga dokumentálhatóan nem követett el háborús bűntetteket, a pusztta tény, hogy balkáni katonáskodását letagadta, lemoshatatlan bélyeget nyo-

mott rá, mely hiteltelenítette minden szavát, gesztusát. Keresztény erkölcsi retorikája nem leplezhette karrierizmusát és cinizmusát.

Waldheim története egy olyan időszakot idéz fel, amikor még a szavaknak volt jelentésük. Miként a vasfüggöny a földrajzi térben elválasztotta a szabad és a rab népeket, az erkölcsi térben világosak voltak a választóvonalak a hazugság és az igazság, a Jó és a Rossz között. A hidegháborúnak azóta vége lett, a politikai és ideológiai választóvonalak eltűntek a földrajzi térben. A 21. század kommunikációs forradalma nem az emlékezésnek, hanem a totális létfelejtésnek kedvez. Bár senki és semmi nem marad nyomtalan a digitális térben, a valós idejű valós viselkedések marketingértéke a pillanat, amikor keletkeznek. A következő pillanatban már más képek, más hangok láncolják magukhoz a nézőt, a hallgatót, akinek felhasználó lett a neve. Az erkölcsi dilemmák eltűntek, mert eltűnt a határ az igaz és a hamis, a bűn és az erény, a férfi és a nő, a fasiszta és a demokrata között. Jón és Rosszon túli világban élünk, bármi megtörténhet, mert semminek nem tudjuk a nevét többé. Nincs mit megengedni, s nincs mit megtiltani.

A politikai kampányok tervezőinek sem kell aggódniuk, ha a győzelemre kiszemelt hősük hazudik, vagy eltitkolja az igazságot. Hazudni ott nem lehet, ahol nincs igazság, bűnt elkövetni ott lehetetlen, ahol nem érvényes a tízparancsolat.

Ruth Beckermann nemcsak leír, regisztrál, hanem alkot. Mesterien elegyíti a harminc évvel ezelőtt maga forgatta jeleneteket a mások által készített egykorú híradófelvé-

telekkel, nyomon követve a folyamatot, melynek során Waldheim beismerni kényszerül háborús múltját. Találkozásai a választókkal, keletes, semmitmondó szavai, kényszeresen jókedvű arca, a mögötte felsorakozó család képei mind azt mutatják, hogy a rendező jó dramaturgiai érzéssel gondolta át filmjét, amely a csúcsponton, Waldheim megválasztásával ér véget. Fennmaradt egy korábban soha be nem mutatott felvétel, a televízió stúdiójában a győztest mutatja, akit mint egy bábut gondos kezek készítenek ki a fellépésre. Fésülik, sminkelik, instruálják. Waldheim láthatóan nagyon igyekszik, figyelmesen néz, mosolyog, örül, de szorong is. Felérkezett a csúcusra, de a rendező gondoskodik arról, hogy tudjuk: innen már csak lefele vezet az út.

A film ijesztő tanulsága, hogy Waldheim él. Ausztria ma boldogabb és sikeresebb, mint valaha volt, a szellem, mely Waldheimet az elnöki székre vitte, ma is eleven.

1986 óta nagyot fordult a világ. Eltűnt a vasfüggöny, a kelet-közép-európai kisállamok és Ausztria egyaránt az Európai Unió tagjai. Waldheim kínos története jóval több, mint egy karrierista, gátlástalan politikus emelkedése és erkölcsi bukása. A film a múlttal való kollektív szembenézés hiányának algebrájába nyújt bevezetést, mely Ausztriára éppúgy érvényes, mint a világ bármely más pontján, ahol a jelen a múlt foglya.

Jó estét, Mr. Waldheim!, osztrák dokumentumfilm, 2018. Rendező: **Ruth Beckermann**, vágó: **Dieter Pichler**.

ról, ról

Vadas József

121

Táncos ház a Ganzban

Fiatalon sem voltam (később sem lettem) nagy táncos, de a hetvenes évek elején kibontakozó táncházmozgalomra pályakezdő kritikusként volt némi rálátásom. Mivel három fontos helyszíne – a Fővárosi Művelődési Ház, a zuglói Kassák Klub és a Műegyetem R épülete – egyszerűen az akkor táborba szerveződő újavantgárd képzőművészetnek is számon tartott fórumaként szolgált. Kívülállóként most mégis közelebb érzem magam a közelmúltban felavatott Táncszínházhoz: izgalmasan dinamikus – táncos – homlokzata-előcsarnoka ugyanis mágnesként vonja

magára a tekintetet. Még hozzá egy már-már lepukkanással fenyegető olyan területen, amely – a táncházzal szemben – nem ötven, hanem közel száz évvel röpit vissza bennünket az időben.

Ganz Ábrahám öntödéje a 19. század derekán települt meg a Víziváros egykor kevésbé frekvenciált azon szegletében, ahol ma múzeum őrzi akkoriban Európa-szerte ismert gyárának emlékét. Ahogy a cég és a város gyarapodott, úgy lett egyre szűkebb számára a hely. A század végén ezért kényszerült a középkori városfalon túlra azokkal a részlegeivel, ame-

lyekben már a Mechwarth András igazgató, illetve az általa verbuvált mérnökgárda irányításával kifejlesztett high-tech villamos berendezéseket gyártották majdhogynem a rendszerváltásig. Szinte rejtőzködve, mert a telep az 1882-ben emelt bíróság és fogház, majd a hatvanas évek derekától további húsz éven át egy nyolcemeletes irodaház mögött, a Rózsadomb hajlatában megbújva működött.

Különösen a katonai fogháznak volt rossz híre: fennállása során mintegy háromezer ember (többek között Kiss János és társai, a Rákosi-rendszerben Rajk László) kivégzésének volt a helyszíne. Ilyen múlttal magától értetődően tűnt el a föld színéről 1951-ben az amúgy – látványában is – komor épületegyüttes. Helyén épült a Ganz tervezőirodájának szánt, majd minisztériummal kombinált komplexum, amelynek méretes tömegénél is szárazabb modernizmusa ugyancsak borzolta a kedélyeket. Kivitelezésének szegényes minőségével kirítt a környékbeli házak késő szecessziós hajlékonyságából vagy éppen art decós eleganciájából. Az eredeti elképzelés pedig nem volt rossz, Affonso Eduardo Reidy hatásáról tanúskodik; szóban forgó munkáját, amelyről a szaklapok is beszámoltak, az Építészek Világszövetségének tagjai a helyszínen csodálták meg a szervezet 1963-as brazíliai kongresszusán. Az ötvenes években emelt, kettős kanyart vető irodaházból azonban a Mártírok útján egymás mögé helyezett két monoton tömb lett, amelynek végleges változata Kévés György nevéhez fűződik. Nem rajta múlt, hogy az előregyártott technológia és a szegényes anyaghasználat miatt külseje semmit nem árult el belső kialakításának igényességéből. Más

okokból ugyan, de útban volt tehát ez is az újabb rendszerváltáskor, ám nem ezért, inkább egy nagyszabású projekt zavartalan lebonyolíthatósága érdekében kellett végül megsemmisülnie.

Annai idő után talán már nem főlegesen emlékeztetni arra, hogy húsz évvel ezelőtt, egészen pontosan 1999. november 16-án döntöttek. A Millenáris Központ kiállítás és a Ganz Ansaldo terület rehabilitációja nevet viselő projektről. Az első Orbán-kormány azzal a céllal kezdeményezte ezt, hogy az egykori üzemsarnokokban a magyar államiság ezeréves fennállásáról méltó módon – legjelentősebb géniuszaink tevékenységét megörökítő állandó kiállítással – emlékezzenek meg. Ennek érdekében jött létre egy hónap múlva (viszonylag szerény alaptókével) a leendő Millenniumi Kiállítás- és Rendezvényközpontot befogadó Millenáris Programiroda Kht., a szükséges munkálatok lebonyolítójaként pedig a szinte ugyanolyan nevű Millenáris Rt. (Wermer Andrással az élén), hogy kellő nagyságrendű megrendelésekkel szolgáljon különféle Fidesz-közeli cégeknek.

Minthogy bennünket nem a korrupciógyanus túlárzások vagy a pénzügyi tranzakciók érdekelnek, itt és most érzük be annyival, hogy a történetek gazdasági vonatkozásairól a *Magyar Narancs* annak idején cikksorozatban számolt be, amelynek már a címei (*Holt lelkek, Álombiznisz, Nagy buli volt, Látszat és valóság*) is árulkodók. Az viszont már a hatmilliárdos beruházás kulturális vonatkozásaihoz tartozik, hogy a CÉH Rt. mint generáltervező égisze alatt indult meg a Fény utca mögött, a Lövház és a Kis Rókus utca közötti terület reha-

bilitációja a szükséges bontásokkal, átalakításokkal és kiegészítésekkel. Négy gyári csarnokot ítélték legalább részben megőrzendőnek, amelyek közül az egykori Nagyforgácsoló (D) 1897-ben, a volt Nagyszerelde (B) 1911-ben épült, ez utóbbit 1925-ben és 1951-ben is bővítették, a többiek a harmincas évekből maradtak ránk. Az építészcsapat (Benczúr László, Bozsó Annamária, Takács Ákos, Wallner Krisztina, Wéber József) arra törekedett, hogy az egykori homlokzatok kontúrjainak és az ablakos falazatok ép részeinek megtartásával a jövő számára is érzékeltesse a telep hajdani filingjét. Szükségesnek tartották ugyanakkor a két régebbi épület (B és D) közé egy közepes méretű új blokk (C) létesítését, amely a kétfelé megnyíló (összesen mintegy tizenháromezer négyzetméternyi) kiállítóteret praktikusán működtethető intézménnyé kapcsolja össze. Tervük a szakma nemzetközi elismerését is kivívta: az Europa Nostra-díj 2002-es hazai pályázói közül a Millenáris revitalizációját oklevéllel díjazták (a Szabó Ervin Könyvtár felújítása és a Kodály körönd épületeinek felmérése társaságában).

Hatszáz szakértő, kétszázötven múzeum közreműködésével, két építész (Eleőd Tamás főrendező és Szegő György díszlettervező) irányításával készült ide a kiállítás, amely 2001. december 17-én miniszterelnöki felvezetéssel *Álmok álmodói (Világraszóló magyarok)* címen nyílt meg. A vízgyógyásztól az atomenergiáig, a sporttól a szépirodalmon át az ope-rettig felsorakoztatta mindazt vagy legalábbis „legjavát annak, amellyel a hazánkban és külföldön alkotó magyar személyek a világ szellemi kincsének gazdagításához hozzájárul-

tak”. Elképesztő léptékű vállalás volt ez, amely aztán változatos kritikai fogadtatásban részesült. A *Magyar Narancs* publicistája szerint a helyszín ugyan „tökéletes múzeum”-nak, a kiállítás azonban gyöngö: „muzeológiai szempontból katasztrófa, a kiállításrendezői szakma szégyene”.

Miért nem az évtizedek óta önálló épületre váró Műszaki Múzeum települt erre a számára minden szempontból ideális helyszínre? Ezt egy közreműködő szakértő vetette fel, azt is szóvá téve, hogy ismertető szövegein félreérthető módon változtatnak, javításait is csak részben vették figyelembe. A legterjedelmesebb és legalaposabb reflexió György Pétertől származik (2000). Méltatta a medencékkel körített kert és sétány látványát; a „Guggenheim-idézet”-nek aposztrófált kis pavilon fölött is lazán elsiklott azzal a pikírt megjegyzéssel, hogy „az egyetlen infantilis elem” a szépen helyreállított együttesben. Nem pusztán a feladat nagyságrendjének adózott elismeréssel: „Komoly és tiszteletet parancsoló munka.” Erénynek minősítette, sőt azt hangsúlyozta, hogy a kiállítás végre szakítás az elavult magyar muzeológiai gyakorlattal, azaz „az elit-kultúrát preferáló, a beavatottságot tételező »mandarin« hagyománnyal”. Mindemellett kemény kritikát gyakorolt. Amilyen sikerültnek ítélte a természettudományos/műszaki eredmények bemutatását, olyannyira problematikusnak – helyenként megmosolyogtató hiányokhoz és zavaró ellentmondásokhoz vezetőnek – találta a szűkebb értelemben vett kultúra prezentációját. Ennek fő okát abban jelölte meg, hogy a rendezők rokon-szenves politikairtózása miatt („túl kívántak emelkedni e mai kocsmán”)

az irodalom, a film, a képzőművészet mögül hiányzott a társadalomtörténet, ami pedig nélkülözhetetlen mind a produkciónak értelmezéséhez, mind a befogadásukhoz.

Hiába aratott mindezek dacára a látványorientált rendezvény közönségikert (első öt hónapjában közel négyszázezer látogató kereste fel), aligha változott volna benne bármi is, ha 2002 tavaszán – sokak számára váratlanul – nem következik be kormányváltás. Hamarosan nem csupán a belépőjegyhez osztogatott műanyag órák körüli zavaros ügyekre derült fény, hanem arra is, hogy a költségvetésben nem gondoskodtak a kiállítás további fenntartásához szükséges pénzről. Az elhíresült orbáni szlogen („Merjünk nagyot álmodni!”) visszajára fordult; személycserék sora sem enyhített – érthetően – a pénzügyi gondokon. A kiállítás az év végén bezárás miatt bezárt, és bár a hibákat kijavították, újra már nem nyitották meg. A szocialista-szabaddemokrata kormányzatnak érthető okokból mintha nem lett volna ínyére az orbáni presztízisprojekt folytatása. A lebontott monstre tárlat helyén továbbra is folyamatosan zajlottak fontos és jelentős kulturális események (könyvfesztivál, Art Market és Antik Enteriőr), egyéb rendezvények (Csodák Palotája, Budai Gourmet) szintén helyre letek benne. Még ingatlanfejlesztés is zajlott a területen: 2009-ben a Wing ingatlanfejlesztő a keleti oldalon két kellemes méretű és a környezetébe tökéletesen illeszkedő irodaházat emelt – ezeket a DPi Design Kft. munkatársai (Kéner Tamás, Pintér Tamás, Schön József) tervezték. A Millenáris mindazonáltal pusztulásnak indult. Az *Index/Urbanista* öt évvel ezelőtti látóképe („Fű már csak

mutatóban van, száll a szemét a szélben, a deszkák és a padok rohadnak, a halak meg fuldokolnak a koszos vízben.”) szerencsére ma már a múlté, de a Játszóházaként üzemelő fogadóépület (G) továbbra is tanúja az évtizedes elhanyagolt állapotnak.

A komplexum újraélesztése a fentiek tarthatatlansága ellenére (vagy épp azért) csak a NER második ciklusában kezdődött meg. Immár az eredeti elképzelés, a Marczibányi tér és a Margit körút közötti terület összekapcsolása – a környék s vele Budapest levegőjén javító szélcsatorna létesítésének – jegyében. 2013 augusztusában megalakult a Millenáris Széllkapu Nonprofit Kft.; amelynek már a nevében is érzékeltetődik fő feladata, miközben a szomszédos Moszkva tér nem sokkal korábbi átkezelésére is utal. Megvalósítására hamarosan tervpályázatot hirdettek; ennek értékelésére 2014 tavaszán került sor. Annak ellenére, hogy az *Epiteszforum.hu*-n április–május során publikált mintegy tucatnyi terv között alig akad olyan, amelyik ne javasolná valamilyen formában a műemlékek megtartását (még a KGM szocmodern épületének hasznosítása is felvetődött), a tulajdonos – meg sem várva a szakmai közvélemény reakcióját – radikális lépésre szánta el magát. Ahogy korábban már szó volt róla, 2014 márciusában előbb a minisztérium épülete lett a nagytakarítás áldozata, majd ledózerolták mögötte a Ganz akkor még álló másik két részlegét: a háború előtti Új szerelőcsarnokot és az úgynevezett Melegpörgetőt is. Utóbb a TSCP mérnökiroda tervei nyomán elkezdődött a többhektáros közpark, alatta a mintegy ötszáz személyes parkoló jelenleg is folyó beruházása.

A Széllkapu egyszersmind átprogramozta a Millenáris 2001-től működő pavilonjait. 2017-ben a D csarnokban rendezkedett be a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (utódaként az Innovációs és Technológiai Minisztérium) milliárdos nagyságrendű büdzséjével a Startup campus, melynek céljával – „a felsőoktatásban születő innovatív ötletek vállalkozássá fejlesztésének támogatása” – magától értetődően csak rokonszenvezni lehet. Megtörtént közben az E épület funkciójának revíziója. Miután a Hauszmann-terv értelmében úgy határoztak, hogy a volt karmelita kolostorban (Várszínházban) rendezkedik be a miniszterelnökség, a táncszínháznak 2014-ben mennie kellett onnan. Ideiglenes társbérllőként több intézményben is (Müpa, MOM Kultúrház, Marczibányi téri közösségi ház, Várkert Bazár) megfordultak, míg végleges helyüknek a volt Transzformátorházat jelölték ki, amelynek hatalmas csarnoka a Millenáris 2000 körüli revitalizációját követően televíziós-filmes stúdióknak adott otthont; előtte meg szabadtéri színpadot alakítottak ki. Az újabb átalakításra a műfajban jártas (a Müpát is tervező) Zoboki építésziroda kapott megbízást; az építkezés befejeztével a Nemzeti Táncszínház ez év február közepén nyitotta meg kapuit.

„Tök jó” – mondta már a tervekről is az *Urbanista* blog szerzője, Zubreczky Dávid, aki a kész műről ugyancsak felsőfokban – „nagyon frankó” – nyilatkozik. Sajnálja, hogy eltűnt a ház elől a romantikus hangulatú tavacska, de úgy ítéli meg, hogy a harmincas évek Benczúr László által megújított épületéhez (E) a tervezők olyan parádés előcsarnokot illesztettek, amely kárpótolja a látogatót a vesz-

teségért. Ha nem is elragadtatottan, egyértelmű elismeréssel szól a műről az *Epiteszforum.hu*-n Móré Levente is. „Könnyed industrializmus”-ként jellemzi a három építész (Lente András, Orlovits Balázs, Zoboki Gábor) munkáját, amely ráadásul stílusos is: alátámasztás nélküli hatalmas betonacél alkotja a nehézkedésnek fittyet hányó táncos dinamikáját, teste lendületének vagy szoknyája szeszélyes hullámvázát libbenő plasztikaként megidéző tetőt. A fabordás álmeny-nyezet alatt az üvegfalakkal határolt óriási térben lelátóval kombinált lépcsősor kelt felfelé vezető tömegével impozáns hatást. Ez az előcsarnok mind műszakilag, mind művészetileg ritka bravúr, részben attól is, hogy a tetőzet üregében egy kisebb (120 fős) termet helyeztek el. A többi – mondhatni – csak az iroda megszokott magasfokú igényességének produkuma. Az egykori belsőt a belőle kialakított (368 fős) nagyteremmel fotók alapján összevetve még azt a gondos-ságot is a tervezők javára írhatjuk, hogy igyekeztek megtartani a hajdani gyári és a későbbi stúdióenteriőről millióknak több elemét.

Ha valaki jól járt a kormányzati negyed várba költözésével, az a Táncszínház – ez ugyancsak az *Urbanista* blog (már kissé frivol) észrevétele, és bár magam is így gondolom, inkább a legilletékesebbre hivatkoznék. A Liget projektet kritikusan szemlélő Zoboki Gábor szerint (a *Magyar Hangban* nyilatkozta) az intézmény „kényszerzubbony helyett kapott egy saját testére szabott ruhát.” Megjegyzését szentenciaként döntéshozóink figyelmébe ajánlom.

A Nemzeti Táncszínház (Lente András, Orlovits Balázs, Zoboki Gábor) a Millenárison.

Áruházi gondolatok

126

Ti most voltaképpen mit csináltok? Valahogy ezt kérdezném meg legszívesebben a színművészekről, akik a Belvárosi Színházban Molnár Ferencet játszanak. Már ha tegezném őket. Ők meg azt felelnék, hogy a *Riviérát* adjuk elő, Molnár egy nem túlságosan gyakorta játszott, de nem is elfeledett darabját. Csupa elme, vagy ez azért túlzás, de csupa kézügyesség, és mindaz, ami más darabokban már bevált. Álom a színházban, mint a *Liliomban*, meg szerzői kiszólás, mint a *Játék a kastélybannál*, hogy milyen nehéz is egy darabot elkezdni. Itt meg az áruházi segéderő beszél úgy, hogy nem tudni, a konkrét helyzetről beszél, vagy a színpadi állapotról: de sötét van.

Ezek azok a pillanatok, amikor a néző azt érzi: te is lehetsz Molnár Ferenc. Nem viccesebb ez az ember, mint ezer vagy legalább ötszáz másik, aki összefut a színházban, és szellemesen társalog, benyög olyan poénokat, amiket mindenki ki tud találni, legfeljebb nem tud benyögni.

Ha már a benyögnél tartunk: Schruff Milán sem tud benyögni. Megpróbálom leszámítani most mindazt, ami a premierizgalommal jár, bár egyébként nem tűnik senki sem rettentő izgatottnak, keveset tévesztenek vagy bakiznak, de lehet, hogy csal a látszat. Mindenesetre az ember egy idő után megtanulja, hogy az úgynevezett szellemességeknek csak körülbelül öt százaléka a szellem munkája, a

java részének a tempó a titka. Jókor mondani, elég korán vagy elég későn, helyet hagyni, hogy a poén megérkezzen, felrobbanjon, vagy ha ezt nem tudja, legalább pukkanjon, és az értő és értőnek látszani akaró közönség nevetéssel nyugtázza: egy lépéssel lemaradva ugyan, de követünk, te elmés szerző. Hát ebből Schruff Milán nem sokat tud ezen az estén fölmutatni, mondhatni, inkább csak sorolja, sorolja, gyorsan, mintha csak próbán lennénk, vagy még meg sem volna írva a darab, itt most jön egy vicc vagy aforizma, amint megvan, beillesztem. Gyilkolja a színész a szerzőt, pedig össze kellene dolgozniuk.

Ha már gyilkolja, rögtön az is feltűnik, hogy mellément a szereposztás. A történetben van egy Misch úr, a csendes vesztés, aki nem tud még bosszút sem állni a vesztességért, a legtöbb, amire futja tőle, hogy revolvert ránt. (A szöveg szerint revolvert, a színpadon viszont pisztolyt, mintha nem tudnák, hogy a revolver a forgótárról kapta a nevét.) Lő is vele. De nem arra, aki egyszer már (szerinte) megrabolta, és most készül a második rablásra, elvinni a nőt is mellőle, hanem csak a róla készült, frakkos próbababára. Ez is Molnár. Ha akarom, laposság, ha jól adják elő, akkor van benne együttérzés és józanság, szépen adagolva és elkeverve: szeretem én az embereket, a kicsiket és nagyokat egyaránt.

Molnárnak most épp ez a sorsa. Rendre a rövidebbet húzza. Ahelyett,

hogy az jutna róla eszünkbe, nahát, mennyire aktuális, az érzékelhető, hogy rutinos és közhelyes. Biztosan megérdemli az, aki léha színészekre bízta az életét és a megítélését.

Schruff Milánra visszatérve: nem ő a megfelelő ember. Ő ugyan kisember, de túl kicsi, a ritkuló hajával meg a Csehov-szakállával idősebbnek is látszik a koránál (bár, ha belegondolok, nem tudom, mennyi is a kora), és pont az a szexepil hiányzik belőle, ami legalább egy pillanatra kétségessé tenné Lujza döntését. Szeretem ezt az embert, mondja a nő, és mikor lelép, még gondoskodik róla. És főleg: van kire ráhagyja a férfit, ketten is sorban állnak, hogy hátha a boldogság vár két boldogtalanra, ha közös az ágyuk.

Talán érdemes lett volna megpróbálni fordítva: a milliárdos Casellát játsszó Szabó-Kimmel Tamásra osztani ezt a derék Misch, neki könnyebben elhinném, amit el kell hinni: van, aki a hideg vacsorát választja a meleg helyett. Mert-hogy Szabó-Kimmel sem boldog a frakkjában, leginkább Gábor Miklósról emlékeztet, amikor a *Mágnás Miskában* Eleméry grófnak álcázza magát. Olyan, mintha ez nem volna baj, Casella sem fent kezdte, hiszen Misch úrtól kunyerált cigarettát, amikor Misch sem volt még úr, de hiába. Itt a dilemma nem az, hogy úrgazdag legyek vagy régi szegény, hanem csak hogy gazdag vagy szegény, a Riviérán legyek részeg, vagy a hatodikon, pálinkától bóduljak vagy pezsgőtől.

Nehéz ezt jól eljátszani, mert száz éve is inkább a pezsgőt választották. Vagy épp ellenkezőleg, ha jól van eljátszva, akkor megint a felismerés: Molnár a mi Molnárunk.

Arra próbálok rájönni, vajon miért olyan az egész előadás, mintha egy színészosztály tizenöt (húsz) éves találkozója készült volna. Nem vesszük annyira komolyan a darabot, magunkat egy kicsit már igen, mégis szeretnénk megmutatni, mire jutottunk a diploma óta eltelt időben, mennyire tudunk bánni a közönséggel meg a szöveggel, mekkora királyok lettünk, ahogy lassú, kopogó léptekkel belépünk az ajtón, és végigsétálunk balról jobbra.

Az egyik probléma a rendezés, maga Benedek Miklós, aki helyzetgyakorlatok sorozatává változtatta a darabot. Most társalogatok, most legyetek részek, most sírjátok, most ordibáljatok. Megteszik, ki több hittel, ki kevesebbel, bár inkább kevesebbel. Ullmann Mónika például igazán szorgalmasan hervadozik és sóhajtozik, lehet, hogy ez neki öröm, mert nem ezt a karaktert szokta játszani, de ennyivel nehéz lesz bekerülni a Színházi Aranykönyv legszebb lapjaira. A nagy lehetőség ebben a darabban Lujza, így aztán eléggé dermedten nézem, ahogy a nagy veszekedésben Misch úr és a Lujzát játsszó Kovács Patrícia egyaránt az ujját rázza fenyegetően és felindultan. Ez feltehetően akkor is kevés lett volna, amikor a darab született. Most meg az ember azt érzi, hogy a minimum közelében járunk, a szöveget megtanulták, mást nem lehet tőlük elvárni.

Tényleg nem lehet? Ez egy ilyen beporosodott ügyeskedés gazdagokról és szegényekről, és csak az benne a figyelemre méltó, hogy nem mondja: szegény gazdagok meg gazdag szegények, hanem a Woody Allen-i végkövetkeztetésre jut: gazdagnak lenni jobb, már csak anya-

gi okok miatt is. Van azért itt egy rezonőrünk, akit mintha szórakoztatna a körülötte zajló cirkusz, és néha jókat is mond. Az asszonyok összeszedik mindazt, ami hiány az életükben, és azt mondják rá, hogy: férj. Ezen úgy szívből nevetnek a nézőtéren. De hogy mit lehetne kezdeni egy ilyen bölcsességgel, mármint valakivel, akinek mindegy, ő megissza a tejeskávét föllel, és nem boldogtalan, az nem derül ki az előadásból. Helyette van három főszereplő, akik nem töltik be a hivatásukat. És egy mellékszereplő, aki

kezdi és végzi a darabot, és szintén nem tölti be a hivatását, bár mint ha ennek nem kifejezetten színészi, színészeti okai volnának, inkább a rendező az, aki csak rendez, de nem gondolkodik.

Így aztán szépen és elkerülhetetlenül visszatérünk az első kérdéshez: tulajdonképpen mit csináltok? Miért? Miért nem?

Molnár Ferenc: Riviéra. Belvárosi Színház, rendezte: **Benedek Miklós.** Látvány: **Dévényi Rita.** Szereplők: **Kovács Patrícia, Schruff Milán, Szabó Kimmel Tamás, Ullmann Mónika.**

